

ALTORJAI

BÁRÓ APOR PÉTER ÉLETE ÉS MÜKÖDÉSE.

(1676—1752.)

IRTA:

BALLÓ ISTVÁN.

*

Ára 1 frt.

CSIK-SZEREDABAN,
NYOMATOTT GYÖRGYJAKAB MÁRTONNÁL.
1897.

ALTORJAI
BÁRÓ APOR PÉTER
ÉLETE és MÜKÖDÉSE.

(1676–1752.)

IRTA:

BALLÓ ISTVÁN.

CSIK-SZEREDÁBAN,
NYOMATOTT GYÖRGYJAKAB MÁRTONNÁL
1897.

Előszó.

Van egy kor a hatalmas Róma történetében, midőn a fegyvereivel diadalmas város meghódolt egy meghódított nép szellemi fönsége előtt s azon állam, melynek egy szempillantásától remegtek a világ nemzetei, most meghajolt egy gyöngébb, csekélyebb nép előtt. Talán azért történt, mert belátta, hogy a műveltségben is csak úgy foglalhatja el az első helyet, ha más nép szellemi kincstárát a maga hasznára zsákmányolja ki. Tény az, hogy a római irodalom csupán akkor vett nagyobb lendületet, midőn a terjeszkedő görög műveltségnek útat nyitott.

De többen találkoztak e korban, kik féltették a római szellem önállóságát s hatalmas szavukat felemelték. Legtiszteletreméltóbb ezek közt M. Porcius Cato Censorinus,[1] az ős római jellem és puritán erkölcsök legbuzgóbb tisztelője, ki a görög műveltség térfoglalásában veszélyeztetve látta a tősgyökeres római szellemi és erkölcsi vonásokat. De szavai, melyekkel honfitársait óvatosságra intette, csak a pusztában hangzottak el s ő maga is belátván az alkalmazkodás szükségét, öreg korában volt kénytelen görögűl megtanulni.

Erdélynek is, ennek az annyi viszontagság sújtotta kis országnak, megvolt a maga Catoja báró Apor Péter személyében; csakhogy mig Rómában a szellemi

[1]) M. Porcius Cato Censorinus K. e. 234—149-ig élt. Ő írta az első latin nyelvű történelmet „Origines“ cz. alatt.

önállóság forgott veszélyben, addig Erdélyben az idegen szokások felkapása s a nemzetiek elhanyagolása miatt a nemzeti jellem volt kiveszőfélben. Mert itt a fejedelemség megszűntével nemcsak az idegen hatalom, hanem ezzel karöltve az idegen szokások és erkölcsök is elterjedtek, s míg amaz a nemzeti önállóságot tette semmivé, addig ezek a nemzeti bélyeget fenyegették végső veszedelemmel.

A római Cato szerencsésebb volt, mint az erdélyi. Amaz belátta, hogy korántsem oly nagy a veszedelem, minőnek látszott s meggyőződött arról is, hogy a római irodalom, tudomány és művészet felvirágzása csakis a görög segitségével történhetik, a mint ez tényleg be is következett. De az erdélyi semmi jót nem várhatott. Hiszen a nemzeti függetlenség elenyésztével csak a nemzeti nyelv, szokások és erkölcsök fentartása biztosithatja a nemzet fenmaradását.

Ezért emelte fel lángszavát az erdélyi Cato. Leírta a régi szokásokat, erkölcsöket, hogy az idegenszerűség hajhászásában szenvedő honfitársak emlékezetében felelevenitse ezeket s megmútassa, mennyire összeforrott ezekkel a nemzeti jellem; mintha jósszemeivel előre látta volna, mennyire kivetkőzik a nemzet a maga eredetiségéből. De kortársai nem akarták megérteni s ennek eredménye meg is látszott a tespedésen, mely a XVIII. században Erdélyt lenyűgözve tartá.

Igazán érdemes ezen erdélyi Cato pályafutásának tanulmányozása.

I.

Az Apor-család.

Az Apor-család egyike Erdély legrégibb családainak. A családban szájról-szájra szálló hagyomány egyenesen Árpád fiában egy állitólagos Opourban keresi az őst, ki diadalmas fegyvereit egészen Konstantinápolyig vitte.[1]) S e hagyomány csak támogatást nyert azon emlékekben, melyek a család régi sasfészkéhez Bálványosvárhoz füződtek, hol egykoron nemzeti áldozatokat tartott a magyar. — Nem mellőzhető továbbá azon körülmény sem, hogy az Aporok birtokai (Alsó- és Felső-Volál, Karatna, Peselnek és Szárazpatak) egészen a legujabb időig nem a székely székekhez, hanem Felső-Fehérmegyéhez tartoztak s ezek lakói, mint jobbágyok, mintegy szigetet képeztek a szabad székelyek közt.

Nem csoda tehát, ha ezen emlékek hatása alatt a régi idők ködös homályaiban kereste elődeit a család és merész feltevésekkel iparkodott kielégiteni büszkeségét. Ezen eljárást némileg megmagyarázza az is, hogy a család neve régebbi oklevelekben Opour, Opor alakokban fordul elő.

A család szereplése a XIV. század elején kezdődik. Hogy úgy e századból, mint a későbbi időből milyen oklevelek vannak a család birtokában, nem tudom, mert minden utánjárásom mellett sem találtam engedélyt a családi levéltár felhasználására s így nagy részt Apor Péter adatait hasz-

[1]) Altorjai B. Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor Pest, 1863. (Monum. Hung. Hist. 2. oszt. XI. köt.) 12., 13. ll.

nálom, melyeket sok kútatás után állított össze. De már ő nagy sajnálkozással említi,[1]) hogy a régebbi időből való oklevelek legnagyobb részét elveszítette Apor Lázár, midőn Béldi Pállal Konstantinápolyba menekült.

A családi hagyomány László vajdát, ki Venczel és Ottó alatt olyan nevezetes szerepet játszott, Opornak tartja, söt ennek okleveleire is emlékezik, melyeket azonban az említett Apor Lázár elveszített.[2]) Mindez azonban történeti adatokkal nem bizonyítható s az újabb vizsgálódások alapján kétségtelen, hogy a Borsa-nemzetségből származott.[3])

Az első történeti alakok Oporfia János ispán fiai István, Miklós, Demeter és Péter, a kiknek Balázs ispán a János testvére Szárazpatakot adományozza 1311-ben.[4]) Úgy látszik azonban, hogy az atyafiak osztozása nem ment valami simán, mert Széchenyi Tamás erdélyi vajda 1324-ben az István panaszára szükségesnek látta, hogy biztost küldjön ki a gyulafehérvári káptalan egyik tagjával, kik azután az erőszakoskodó Opor-fiúkat Sándort és Oport, továbbá István fiát Egyedet a vajda széke elé idézték.[5]) Ugyanezen évből való a Károly király oklevele is, melyben megújítván a Sándornak Opor fiának és Egyednek István fiának Dok Kászonra vonatkozólag tett adományát, a gyulafehérvári káptalant a beigtatással bizza meg.[6])

Ezután másfél századig jórészt a hagyományt kell követnünk, mely azonban itt-ott ellentétben áll a történettel. Igy Apor Péter szerint a híres László vajdának két fia volt István és András, kik közűl az előbbi a nápolyi hadjáratban szerepel, míg az utóbbi mint testvére helyettese erdélyi

[1]) Apor munkái 109. l.

[2]) U. o. 9., 109. ll.

[3]) Dr. Wertner Mór, László erdélyi vajda nemzetsége. Századok, 1890. évf. 726—731. ll.

[4]) A gyulafehérvári káptalan 1320. átíró oklevelében. Apor munkái 91—96. ll.

[5]) A káptalannak a vajda rendeletét magában foglaló jelentése. — U. o. 96—99. ll.

[6]) U. o. 99., 100. ll.

vajda;[1]) holott tudjuk, hogy a nevezett hadjáratban Laczk András az erdélyi vajda, ki azonban a Hermann-nemzetségből származott.[2])

Apor szerint István fia Péter, ezé Sándor, kinek három fia közűl kettő a Mike-leány elrablásának esett áldozatul s csak István maradt életben.[3]) Valósziniileg az ő ellenében jutott Sándor László 1369-ban Peselnek és Kászon birtokába.[4])

Már eddig látható, hogy a leszármazásban zavar van, mert az említett Egyedről, István fiáról nem tud a hagyomány s e zavar még fokozódik. Apor szerint Istvánnak csak egy leánya van Helena, ki Burezia Apor Máténak, az Olaszországba szakadt Aporok ivadékának, a felesége.[5]) Ámde egy 1479-iki oklevélben Apor István özvegye és lánya Helena, Miháez Benedek felesége, szerepelnek,[6]) kik nem tartozhatnak az említett Istvánhoz, hanem ennek hasonnevű fiához. Ennek gyermekei lettek azután István, ki 1506-ban az agyagfalvi gyűlésen szerepelt,[7]) Lukács és Borbála.

István fiai István, László és Mihály; az előbbi építette a felső-torjai templomot 1516-ban, a második bécsi alvárnagy.[8]) Mind a hárman kedves emberei Zápolya János erdélyi vajdának, ki azzal jutalmazta hűségöket, hogy a székely lázadásban részes Blaskó János és Imre, továbbá Beez Imre birtokait Szárazpatakon, Szent-Jánoson és Árokközi nevű helyen nekik adományozta.[9]) Ezen ajándékokért hívek is maradtak Zápolyához Ferdinánd ellen, mi miatt több birtokukat veszítették el.[10])

[1]) Apor munkái 9. l.

[2]) Gróf Lázár Miklós, Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. Századok 1880. évf. 737., 738. ll.

[3]) Apor munkái 9., 10. ll.

[4]) Beke Antal, Az erdélyi káptalan levéltára Gyula-Fehérvártt, Történelmi Tár 1889. évf. 763. l.

[5]) Apor munkái 10., 11. ll.

[6]) U. o. 100—103. ll.

[7]) U. o. 17. l.

[8]) U. o. 11., 15. ll.

[9]) Báthori Zsigmond 1584-iki megerősítő oklevelében. U. o. 103—107. ll.

[10]) U. o. 19 l.

István unokája (Balázs fia) Miklós Békés Gáspár egyik vezére,[1]) míg István (nem tudni, Lászlónak-e vagy Mihálynak a fia) a szerencsétlen Báthory Endre fejedelem benső embere.[2])

A Székely Mózes felkelése, mely az erdélyi nemesség virágát 1603-ban a Barczaságon sírba vitte, az Apor-családot is nagy veszteséggel sújtotta. Nem kevesebben, mint ötön vérzettek el, u. m. két János (idősebb és ifjabb), András, Lőrincz és Tamás[3]) s hogy a csapás annál nagyobb legyen, Básta az idősebb és ifjabb János, valamint a Lőrincz birtokait, melyek Felső- és Alsó-Torján, Hidvégen, Szárazpatakon, Peselneken, Kantafalván és Márkosfalván voltak, még ezen évben Teleki Donáth György háromszéki kapitánynak adományozta.[4])

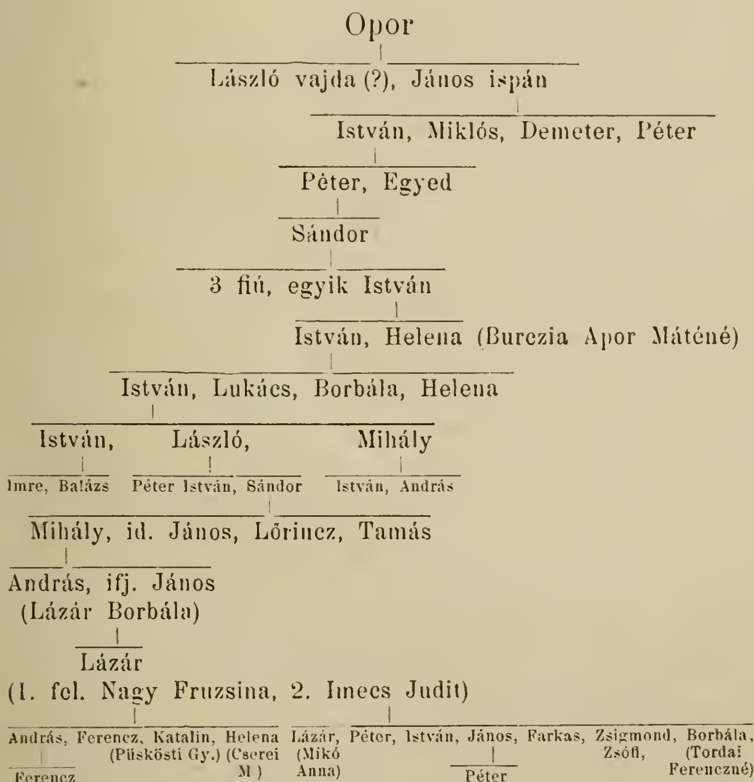
Sokat visszaszerzett András fia Lázár, ki 15 évig kézdiszék alkirálybírája volt s mint ilyen járt I. Rákóczy György követeképen Lupul moldvai vajdánál, mert ez Rákóczy ellen fondorkodott s a Mikes fiúkat is, kik Tarnóczy Sára megszöktetése miatt kényszerültek menekülni, pártfogásába vette.[5]) A fejedelemtől több Mikes-féle birtokot kapott, melyeket azonban 1639-ben, midőn a Mikesek kegyelmet nyertek, szó nélkül visszaadott nekik.[6]) Midőn 1643-ban 48 éves korában elhalt, népes családot hagyott maga után. Első feleségétől Nagy Frusinától 4 gyermeke volt, míg a másodiktól Imecs Judittól 8. Minket az utóbbiak érdekelnek inkább, mert ezek az Apor Péter apjának a testvérei.

Apor Lázár 1628-ban vette el második feleségét Imecs Juditot, ki Imecs István sepsi-, kézdi-, orbai- és miklósvárszéki főkapitány és Tomori Petronella leánya volt. Gyermekei Lázár, Péter, István, János, Farkas, Zsigmond, Borbála, Zsófi.[7])

[1]) Apor munkái 111. l.
[2]) U. o. 19., 20. ll.
[3]) U. u. 20. l.
[4]) Básta adománylevele 1603. okt. 8. Székely Oklevéltár. Szerkesztette Szabó Károly, sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos. Kolozsvár, IV. k. 162—164. ll.
[5]) Történelmi Tár 1885. évf. 750—753., 756., 757. ll.
[6]) Apor munkái 24. l.
[7]) U. o. 34. l.

E fiúk közül Lázár Nagy-Szombatban végezte tanulmányait s mint II. Rákóczy György hive részt vett a fenesi csatában. Apafi Mihály alatt Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitánya és itélőmester; 1683-ban halt el. Testvére Péter II. Rákóczy Györgygyel Lengyelországba ment s itt esett el. Apáról való testvére pedig András Krimbe került tatár fogságba, honnan csak drága pénzen szabadult meg.[1]) A többi testvérek közül István és János, az Apor Péter apja, nevezetesebbek, kikről azonban lesz szó.

A családi leszármazást megmútatja az alábbi családfa, mely részint Apor Péter, részint a már emlitett források alapján készült.

[1]) Apor munkái 19—35. ll.

E családfa melynél itt-ott a mellékágakat hagytam el, jobban megközelítheti a valóságot, mint az, melyet Nagy István közölt,[1]) ki az Apor Péter nagyapjának Lázárnak második feleségét nem ismeri.

A családi czimer korona felett meghajlott kar, mely markában kardot villogtat, felette csillag, vagy Kőváry szerint kereszt. A paizs felett ugyanez fordul elö. A korona zöld mezőben van, a czímerpaizs mezeje fehér vagy Kőváry szerint piros.[2])

[1]) Magyarország családai. Pest, 1857. I. k. 55. l.

[2]) Kőváry László, Erdély nevezetesebb családai, Kolozsvártt, 1854. 16. l. Nagy I. i. m. l. 57. l.

II.

Az ifjú évek.

(1676—1696.)

Báró Apor Péter, Apor János és Vajna Katalin fia, 1676. junius 3-án született Altorján.[1]) A családot súlyos csapások látogatták meg, s az örömet, melyet Péter születése okozott, hamar felváltotta a bánat. Ez évben ugyanis borzasztó pestis dühöngött, mely az Apor-családból is szedett áldozatokat. Meghalt Péter nagyanyja Imecs Judith, meg Apor Istán négy éves fia László s Péter apja is deczember 2-án áldozatul esett.[2])

A haldokló apa csecsemő fiának gyámjává Farkas nevű testvérét tette, de ezt is elragadta 1677-ben a pestis s így Péter Apor Istvánhoz került s ennél nevekedett fel.

Gr. Apor István Apor Péter második apja, nevelője, egyike Erdély legtiszteltebb férfiainak, kinek egész jelleme maradandó nyomokat hagyott Péteren s így megérdemli, hogy megemlékezzünk róla.

Gr. Apor István gyermekkorában királyhalmi Petki István csik-, gyergyó- és kászonszéki főkapitány udvarában nevelkedett, kinek ugyancsak sok gondot adott a rakonczátlan ifjú. Hanem Petki gyakran használta a korbácsot s

[1]) Apor munkái 119. l. Téves Horányi Elek (Nova memoria Hungarorum Pars I. Pestini 1792. 177. l.) adata, melyszerint Apor P. anyja Kálnoki Borbála volt, mert Apor (munkái 59. l.) mondja, hogy anyja Vajna Katalin, Vajna Gábor és Czirják Helena lánya.

[2]) Apor munkái 119. l.

mint rokonát azzal tüntette ki, hogy szőnyegre fektetve verte meg.[1]) A szigorú nevelés hatása meg is látszott, mert gr. Apor István — a mint a közügyek terére lépett — gyorsan emelkedett. 1666-ban már csiki alkirálybiró.[2]) Béldi futásakor Bethlen Farkassal és Mikes Kelemennel Konstantinápolyba küldetett, hol sikerült Lázár testvérét megszabadítania. Nemsokára Petki utóda Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek főkirálybirója lett,[3]) s már előbb 1684. márcziusban „szabad jóakarata szerint" — mint ő mondja — magára vállalta a fejérvármegyei töresvári harminczadosság tisztét a hozzá tartozó tömösi, brassai, bodzai és bereczki fiókharminczadokkal együtt 14,000 frt árendában, a mármarosi, deési, kolozsvári és láposi harminczadokat a fiókokkal együtt 9,600 frtban.[4])

Az 1686. aug. 12-iki országgyűlés az 1. törvényczikkben országos főadószedővé, a 10-ben pedig bizottsági tanácsossá teszi (consiliarius deputationis).[5])

Az 1693. decz. 19-iki országgyülésen gr. Bethlen Miklós helyett tartományi főbiztos.[6]) 1694. deczemberben Gyeröffi helyébe kormányszéki tanácsos.[7]) Ugyanez évben báró lett. Lipót 1696. febr. 23-iki rendeletével orsz. kincstárnok,[8]) mely állással évi 2000 frt fizetés járt,[9]) s még ez évben tordamegyei főispán.[10])

Apor az agg Bethlen Jánost váltotta fel e hivatalban, melynek rangját az 1697. ápr. 24-i kir. leirat állapitotta

[1]) Apor művei 36. l.

[2]) Egyetemes Magyar Encyclopaedia. Kiadja a Szent István Társulat. Pest, 1861. III. 526. l.

[3]) 1685-ben. Apor munkái, 40., 41. és 123. ll.

[4]) Apor István szerződését l. Erd. Országgyülési Eml. XVIII. k. 219—222. ll.

[5]) Egyet. Magy. Encycl. 526. l.

[6]) U. o.

[7]) Gr. Kemény I. Diplomatarium Transilvanicum Tomus I. 375., 376. ll. (Az erd. muz. birtokában.)

[8]) Apor munkái 131. l. Egy. Magy. Encycl. 526. l.

[9]) Gr. Kemény I. Diplomatarium Transilv. Supplementum XI. 265. l. (Az erd. muz. birt.)

[10]) Szaniszló Zsigmond Naplói. Közli Torma Károly, Tört. Tár. 1890. évf. 96. lap.

meg, még pedig úgy, hogy első helyet foglal el a kormányzó, másodikat az ország generálisa, harmadikat a kanczellár, negyedikat pedig a kincstárnok.[1]) A gubernium e főbb tisztviselőinek kihirdetése az 1697. juliusban tartott tordai országgyülésen történt.[2])

Apor Istvánt egyik kitüntetés a másik után érte. Még a megelőző évben a felség kegye (1696-ban) Mikes Mihálylyal együtt grófi rangra emelte.[3]) A pápa pedig, mint a katholikus hit buzgó bajnokát, magasztalásokkal halmozta el.[4])

1699-ben gr. Gyulaffi László halála után az ország generálisa lett, mely hivatal — az erd. fejedelemség megszüntével különben is csak czím lévén — az ő halála után véglegesen elenyészett.[5]) 1704-ben halt el magtalanul, miután egyetlen fia hamar elhalt, és sem az első (Veres Borbála, Szeredai Péter özvegye), sem a második (Csintalan Zsófia), sem a harmadik feleségétől (Farkas Zsuzsánna) nem maradtak gyermekei.[6]) Végrendelete, melyet még 1698. márcz. 9-én készitett Bécsben, leginkább mútatja, minő áldozatkész hazafi s buzgó katholikus volt. Közczélokra leginkább az egyházak számára 342,850 frtot hagyományozott, anyai birtokát 30,000 frttal együtt br. Apor Péternek hagyta, többi vagyonát pedig egyenlő arányban osztotta fel Apor Péter, Lázár és Farkas között. Ha pedig az Apor-család teljesen kihal, birtokait az esztergomi érsek rendelkezése szerint katholikus czélokra forditják.[7])

Gr. Apor Istvánt első sorban a mély vallásosság jellemzi, mely még Bécsben is szemet szurt s egy 1700. nov. 3-án Bécsben kelt névtelen proverbium leginkább azért kelt ki ellene, mert minden vallásossága mellett sem volt elfogult, hanem a református ifjakat is nagyon szerette s

[1]) Gr. Kemény I. Dipl. Trans. Suppl. XII. 293, 294 ll.

[2]) Gr. Kemény I. Erdély tört. ered. levelekben XXXVI. k, (Az erd. muz. birt.)

[3]) Apor munkái 131. l.

[4]) A pápa levele Aporhoz 1698. jul. 5. Gr. Kemény I. Erd. tört. ered. lev. XXXVI.

[5]) Apor munkái 132. l.

[6]) U. o. 62. l.

[7]) Egy. Magy. Encycl. III. 528—530. ll.

különösen Cserei Mihály, a történetiró bizalmasa, volt. Nagy vagyonából, minő kevés volt akkor Erdélyben, igen sokat költött egyházi czélokra, templomokat épittetett, iskolákat, kolostorokat javittatott. Nem csalódunk, ha azt a mély, néha tulbuzgó vallásosságot, melyet báró Apor Péternél találunk, legnagyobb részben a gr. Apor István hatásának tulajdonitjuk.

Hazája és vallása érdekében kifejtett tevékenységének becsét különben eléggé hirdeti a király és a pápa kegye amaz előbb bárói, utóbb grófi rangra emelte, emez az egyszerü erdélyi főnemest magasztalásokkal halmozza el.[1])

Ily férfiú gyámkodása alatt kezdé meg életpályáját Apor Péter. Gyermekéveit jórészt Altorján töltötte az Aporok ősi házában, 1681-ben kezdette tanulni az ABC-ét,[2]) 1683-ban már olvasni kezdett[3]). Tanitói voltak Al-Torján Márton Miklós és Lőrinczffy György.[4]) Különösen az elsőt magasztalja, mert egy folytában 57 évig volt altorjai tanitó.[5])

1686-ban ment Kolozsvárra s iskoláit a minor parvan kezdé meg.[6]) 1687-ben elment gr. Apor Istvánnal Brassóba,[7]) mely város nem akarta befogadni a császári őrséget, míg Veterani a következő évben ostrom alá nem vette s erőszakkal nem kényszeritette meghódolásra.[8])

1693-ban végezte el a humanior iskolát. Ez évben a tanulók „praemialis comoediát" adtak elő a kolozsvári templomban s Apor annyira kitünt, hogy a szónoklatban a két első jutalmat nyerte el.[9])

A kolozsvári iskola sanyaru sorsáról, hol Apor Péter

[1]) Gr. Kemény I. Erdély tört. ered. lev. XXXVII. k.
[2]) Apor munkái 121. l.
[3]) U. o.
[4]) U. o. 265. l.
[5]) U. o. 191. l.
[6]) U. o. 122. l.
[7]) U. o. 124. l.
[8]) Apor munkái 125. l. Apafi brassaiaknak máj. 9. Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XXXIV. k. Gróf Bethlen Miklós Önéletirása. Kiadta Szalay László. (Magyar Történelmi emlékek. Kiadja Szalay László 3. köt. Pest, 1860.) II. köt. 91. 95. 1I.
[9]) Apor müvei 130. l.

7 évet töltött, ugyanő bőségesen emlékezik meg.[1]) Annak az akademiának, melyet Báthory István és Kristóf fejedelmek bőkezüen alapitottak, véget vetettek a XVII. század forrongásai; tanitói — a jezsuiták — elüzettek, birtokai lefoglaltattak. Midőn azután a német hatalmasodni kezdett Erdélyben, a jezsuiták is lassankint beszivárogtak, s bár egyelőre nem kaptak Kolozsvárt templomot, a városban való tanitásra engedélyt nyertek. Apor leirása szerint azon a helyen, hol ma a piaristák temploma áll, volt egy ház, mely templomul szolgált. Az iskolák részint e körül, tehát a mai egyetem helyén, részint átellenben ott voltak, hol ma napság a piaristák rendháza áll. A tanulók részint benn az iskolák melletti czéllákban, részint künn háltak jószivü polgároknál. Az élelmi szert úgy kéregették össze a katholikusoktól s az ebédet is valamelyik könyörületes polgárnál főzették meg. A mi pénzt pedig éneklésből (temetéseknél) vagy nyáron a pátereknek tett munkából kaptak, abból szerezték be ruhájokat és könyveiket. Voltak bennlakók is, a kik évi 80 frtért teljes ellátást kaptak. Mulattatásra részint az iskola és seminárium melletti kertek, részint a monostori konvent udvara szolgáltak, hova gyakran mentek ki labdázni.

Tanitóik nagy gondot forditottak a vallásos érzelmek ápolására is s nagy ünnepek alkalmával vagy a monostori templomhoz vagy a Rákóczy-emlékhez vitték ki, mert benn a városban nem volt tanácsos processiot járni.

Az egész nevelésben és tanitásban, a mennyire Apor leirásából következtetni lehet, igen nagy helyet foglalt el a vallási rész s igy bőséges alkalom volt, hogy Aporban azt a mély vallásosságot, melyet nagybátyja udvarában nyert, még jobban fejleszsze, mi mellett még a tudományban is alapos kiképzést nyújtott. Ebben közremüködtek a jeles tanárok: Benedek Pál a maior parva iskolában, Benő István és Szentkirályi Mihály a principiában, Mindszenti

[1]) Apor munkái. 424—435. l. Miklósvárszéki nagyajtai Cserei Mihály. Historiája. 2. kiad. (Ujabb nemzeti Könyvtár I. folyam. Pesten, 1852.) 183, 184. l.

András a grammatikában, syntaxisban és poesisben, Hédervári István, Alló Imre a rhetorikában[1])

Apor elvégezvén Kolozsvárt tanulmányait, 1693-ban Nagy-Szombatba ment,[2]) hogy különösen a jogban és a bölcsészetben képezze magát. Nevével 1695-ben találkozunk a Szentiványi Márton „Curiosora et selectiora variarum scientiarum“ cz. művében,[3]) hol a „Primorum A. A. L. L. et philosophiae baccalaureorum in academia Tyrnaviensi“ alatt Apor Péter „Transylvanust“ is emliti, előtte Forgách Péter és Csáky László foglalnak helyet.

Mily haladást tanusitott Apor, eléggé bizonyítja az emlitett körülmény, hogy két évi tanulás után „primus baccalaureus philosophiae“ lett, a mint maga is megemlíti.[4]) Ez évben Bécset is meglátogatta.[5])

A következő évben már a philosophia magistere lett.[6]) Tanulótársai voltak br. Révai László, Kéri János, Körmöndi Imre, Szabó István, Sigrai István, Szente Miklós, br. Révai Albert, kik szintén mind magisterek lettek.[7])

Ez a nagyszombati akadémia volt ez időben a tudományszerető fiatalság közös találkozó helye, hová az ország minden részéből tömegesen sereglettek. Nagyhirűvé tették jeles tanárai, kik közül Aport is tanították a philosophiában Hoffman Mihály, ki anyai ágon rokonságban lévén távolról Aporral (a Becz család utján), őt atyailag szerette,[8]) Duboczki János a mathesisben, Madocsáni András az ethikában, Sometinger Frigyes és Stauner Bernát a császári (osztrák), Koller Ferencz és Bencsik Mihály a hazai jogban.[9])

[1]) Apor munkái 265. l.

[2]) U. o. 130. l.

[3]) Tyrnaviae 1702. III. Decas, 3. Pars. 49. l.

[4]) Apor munkái 131. l.

[5]) U. o.

[6]) A Szentiványi művében a 47. lapon olvasható „Primorum Magistrorum A. A. L. L. et Philosophiae in Academia Tyrnaviensi promotorum“ cz. alatt: „Petrus Apor nobilis Hungarus Transylvanus 1696.“

[7]) Szentiványi i. m. 47. l.

[8]) Apor munkái 78. l.

[9]) U. o. 265. l.

Apor 1696-ban végezte el nagyszombati tanulmányait; szép előmenetelével hírnevet, dicsőséget szerzett az erdélyieknek s a 20 éves ifjú gazdag ábrándjaival tért haza, hogy életét kicsiny hazájának szentelje.[1])

Érdekes összetalálkozása a véletlennek, hogy mint vőfély 1697. október 22-én oly férfiú mennyegzőjén vett részt, ki viszontagságos kora eseményeinek megörökítésével szerzett halhatatlanságot s méltó társa Apornak, a régi nemzeti szokások búzgó védelmezőjének.[2]) E férfiú Cserei Mihály volt.

[1]) Apor munkái 131. l.
[2]) Cserei 268. l. Ferenczy Zoltán, Cserey Mihály feljegyzései. Tört. Tár. 1893. évf. 246. l.

III.

Erdély története 1676—1696-ig.

20 évet láttunk Apor életéből. Láttuk, mint haladott fokról-fokra a tanulmányokban, mint tette fényessé az erdélyi nevet a nagyszombati egyetemen. Az összefüggés kivánja, hogy Erdélynek e húsz év alatti történetéről is megemlékezzünk.

Az a húsz év, melyről szólani akarok, igen nevezetes volt Erdély történetében. A kis ország, mely másfél századon át védőbástyája volt az ezerfelől szorongatott, nyomorgatott Magyarországnak, lassankint veszitett önállóságából.

Abban az évben, melyben Apor született, Erdélyt oly mozgalomban találjuk, melytől úgy a szegény magyarországiak, mint az erdélyiek igen sokat reméltek. A magyar elégületlenek ügyében Erdély vette át a vezérszerepet s az 1676. év szeptemberében tartott gyulafehérvári tanácsülés nagy szótöbbséggel határozta el a bujdosók megsegitését.[1]) Ez ügyben már a portával is javában folytak a tárgyalások; a Magyarországba készülő erdélyi had parancsnoka pedig Teleki Mihály is megkapta az utasitást.[2]) De a porta habozása sokáig késleltette a szándék végrehajtását.

E mozgalomban nagy szerepet játszott a franczia udvar, melynek követei egymást érték a fejedelmi udvarban. Az 1677. májusban kötött varsói szerződés véglegesen megállapitotta a bujdosok megsegitésének módozatait: Erdély hadat állit ki, a franczia király zsoldról gondoskodik.[3])

[1]) Deák Farkas A bújdosók levéltára 39. l.
[2]) Erdélyi Országgyülési Emlékek XVI. 295—297. ll.
[3]) Történelmi Tár. 1890. évf. 519—524. ll.

A tervbe vett hadjáratot tartóztatta Béldi Pál is, ki bár erős térítvény mellett szabadúlt ki a fogságból, hova folytonos nyugtalansága miatt került, nem szünt meg az ország nyugalmát háborgatni, sőt több főúr szövetségében Teleki s az akkori erdélyi politika megrontására tört, felültette Háromszék, Csik, Gyergyó és Kászonszékek hadait.[1]) De az erélyes intézkedések 1678. januárban szétoszlatták a fegyverben álló rendeket, Béldi hiveivel a portára menekült.[2]) Most már mi sem zavarta az erdélyi politikát, Telekiék Kővárt kiegészítették a varsói szerződést.[3]) Csak a franczia udvar húzta-halasztotta a megerősítést. A porta is szemet kezdett húnyni az események előtt s így Teleki kiindulhatott. De hadjárata jórészt csak kalandozásokból állott s nagyobb eredményt nem tudott felmútatni.[4]) Ezáltal nemcsak ő, hanem Erdély is elvesztette eddigi befolyását s a vezérszerep lassankint a vállalkozó szellemü Thököly kezébe jutott.

Erdély mindamellett folytatta eddigi politikáját, tárgyalt a bécsi udvarral s egyre-másra járatta követeit a franczia udvarba is. De sem a békeajánlatok nem vezettek kivánt eredményre, sem a franczia udvar nem sietett erélyes megsegítéssel. Némileg előmozdította az ügyet, hogy a porta végre 1681-ben ünnepélyesen kiadta az athnámét a bujdosók ügyében.[5])

Apafi erre megválasztatta fiát fejedelemnek,[6]) s augusztusban elindúlt hadaival.[7]) Egyesűlt a bujdosó s a török sereggel, elfoglalta Böszörményt,[8]) de Thökölyvel összement

[1]) Török-magyarkori Történelmi Emlékek I., VII. 490. s következő ll.

[2]) Gr. Bethlen Miklós Önéletirása, 494., 495. ll. Cserei Mihály Históriája 97—101. ll.

[3]) Történelmi Tár 1890. évf. 531., 532. ll.

[4]) Angyal Dávid, Thököly Imre (Történeti Életrajzok) 170—174. ll. Rumy, Monumenta Tarczaliana I. 63—65. ll.

[5]) Erdélyi Országgyülési Emlékek XVII. 179., 180. ll.

[6]) U. o. 188—190. ll.

[7]) U. o. 338. l.

[8]) Tört. Tár. 1887. évf. 329. l.

a barátság s igy azután Apafi is hazatért.[1]) A következő évben ujra kiment,[2]) de csak másodrangú szerepet játszott Thököly mellett, kit a fejedelemség jelvényeivel tüntetett ki a szultán s az erdélyi seregnek az elfoglalt Fülek palánkjainak lerontásával kellett megelégednie.[3])

Erdély azután kénytelen volt résztvenni az 1683. hadjáratban, melyet a török Bécs ellen intézett. Itt sem jutott neki tényleges szerep. A török had sulyos veresége után az erdélyi had is, mely a Rábavidéket őrizte, hazatakarodott.[4])

Bécs felszabaditása más irányt kezdett adni Erdély politikájának: Telekiék felhagynak a bujdosók pártolásával és simulni kezdenek a bécsi udvarhoz. Siettették ezt a német hadak nagyszerü győzelmei is. Közbenjárónak a lengyel királyt kérték fel.[5])

Apafi Lengyelországon keresztül küldözget Bécsbe követeket, hajlandó kibékülni, csak Erdély a kötendő békébe befoglaltassék.[6]) Az udvar is kiván egyezkedni, de fegyverei szerencséjében bizva nem sok kedvezményt ad s az 1685-ben Dunodnak adott utasitás bár elismeri Erdély függetlenségét a magyar király fennhatósága alatt, Erdélybe mégis a császári had befogadását és ellátását kivánja.[7])

Az erdélyiek vonakodnak s Havasalföldről, melyet a bécsi udvar Erdélytől akart elszakitani, nem akartak lemondani.[8])

A tárgyalásokat Caraffa tábornok folytatta, de nem sok eredménynyel, másfelől Bécsben is folytak az alkudozások. Itt létre is jött egy, az erdélyiekre nézve kedvező

[1]) Bethlen I. 528. l.
[2]) Erd. Orsz. Eml. XVII. 339. l.
[3]) Bethlen I. 530—533. ll. Cserei 129—131. ll. Erd. O. E. XVII. 338. l.
[4]) Tör. m. kori T. E. I., VIII. 352., 353. l.
[5]) Gr. Kemény I. Erdély története eredeti levelekben. XXVIII. k. (Az erd. muzeum birtokában.)
[6]) Tört. Tár. 1887. évf. 739, 740. l.
[7]) Alvinczy P. Okmánytára. Mon. Hung. Hist. I. oszt. XVI. 5, 6. l.
[8]) Alvinczi Okmánytára 8—11. l.

szerződés, de Lipót nem sokat adott rá, halogatta a megerősitést is.[1]) A német had még 1685. őszén megszállott Bánffy-Hunyad körül és Mármarosban,[2]) s a szegény fejedelemség önállóságának napjai meg voltak számlálva.

Ezalatt tovább folytak a tárgyalások. 1686. juniusban létrejött Bécsben a harmadik u. n. Hallérféle szerződés, mely már befogadja Erdély nehány várába a császári őrséget s évi adó fizetésére kötelezi az országot.[3])

Az erdélyiek vonakodtak elfogadni s Apafi egyre járatta követeit a portán segélykérés végett.[4]) Thököly ez alatt beütött hadával s Hunyad körül táborozott.[5]) Hogy nagyobb legyen a zavar, a német had is bejött iszonyu pusztitással és Scherffenberg generális az erdélyi várak átadását kivánta.[6])

Erdély helyzete hova-tovább nyomasztóbb lett. Thökölyt ugyan kiverték az országból,[7]) Scherffenberggel pedig alkudozni próbáltak. De a tábornok csak haladt előre, Szeben alatt szétverte az erdélyi hadat,[8]) miközben az erdélyiek a diploma elfogadása felett tárgyaltak. Végre is Scherffenberg elengedte Kolozsvárt és Dévát s kiment az országból.[9])

Erdély egyelőre megszabadulni látszott, de szabadsága nem sokáig tartott. Scherffenberg erdélyi kalandozásai csak a bécsi udvar politikájának leplezésére szolgáltak, mely szinleg alkudozott ugyan, de valósággal csak a kedvező alkalmat várta, hogy kezet tehessen Erdélyre.

Ez természetes is volt. Hiszen 1686. szept. 2-án kezébe került Budavára, igy Magyarország birtokának kulcsa is s a fegyverei szerencséjében bizó bécsi udvar

[1]) Alvinczi Okmánytára 96—100. ll.
[2]) Bethlen I. 556. l.
[3]) Szász K. Sylloge tractatus diplom. Leopol. 11—17. ll.
[4]) Alvinczy P. Okmánytára XIV. 137, 138. ll.
[5]) U. o. 161. l.
[6]) U. o. 157, 158, 190. 191. ll.
[7]) U. o. 224—229. ll.
[8]) U. o. 368, 369. l. Bethlen II, 32. l.
[9]) Alvinczi 415, Bethlen II. 44, 45. ll.

csak arra használta az alkudozásokat, hogy altassa vele a szegény erdélyieket, mialatt fegyverei hatalmával teljes meghódolásra kényszeritheti s Apafi fejedelemségének minden biztositékát megsemmisitheti. E körülmény magyarázza meg ugy az eddigi Dunod- és Hallerféle szerződések sikertelenségét, mint az ezutáni erőszakos foglalást s különösen Károly lotringeni herczeg 1687-beli eljárását.

1687-ben a beszállásolás hire fenyegette az erdélyieket, kik erre egyre alkudoztak Caraffával, igértek nagy adót,[1]) de mind hiába. A portától kértek segedelmet[2]), de ez sem adhat; a sulyos csatavesztések után bőségesen elég a saját baja.

A mohácsi diadal után Károly lotharingi herczeg Erdélybe nyomul, a városokat és várakat elfoglalja,[3]) s okt. 27-én megköti az erdélyiekkel a hires balásfalvi szerződést, mely szerint Erdély valamennyi városába és várába császári őrséget fogad be, évi adót fizet és hüséget esküszik a császárnak.[4]) Bár az ország alkotmánya lényegesebb változást nem szenvedett, önállóságának napjai immár csak rövid ideig tarthattak.

Igaz ugyan, hogy a szerződés megigérte, hogy várak erőssége csak tavaszig marad, de ez csak hitegetés számba mehetett úgy a fejedelem, mint az ország részére, hogy igy némileg leplezzék az udvar szándékát, mely e fegyveres erővel kicsikart szerződéssel jó formán hadi zsákmánynyá tette az országot.[5])

1688-ban bejött Caraffa generális, ki a meghódolás munkáját, melyet Károly herczeg a balásfalvi szerződéssel

[1]) Alvinczi P. Okmánytára. XV. 56—59. l.

[2]) U. o. 185—187. l.

[3]) Szalay L, Magyarorsz. Tört. V. 382. l.

[4]) Egykorú másolatát l. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XXXIII. k. Közölte még Szász K. Sylloge tract. dipl. Leop. 24 - 36. l.

[5]) Igen tanulságos Jak Elek tanulmánya „Sándor Pál kapitánya s az erdélyi fejedelemség utolsó évei". Magyar Történelmi Tár. Budapest, 1874. XIX. kötet 146, s köv. ll, XX. k. 4 és köv. ll.

előkészitett, véglegesen keresztülvitte,[1]) s a szebeni nyilatkozattal, melyben Erdély teljesen meghódolt a magyar királynak s továbbá fennállása biztositékairól nem gondoskodott kellőképen, az ország függetlenségét sirba dönté.[2])

A szebeni nyilatkozat hatása hamar érezhető lett. Caraffa mindjárt más hangon kezdett beszélni s az országnak is meg kellett győződnie, hogy utólagosan benyújtott kérelmei mennyire süket fülekre találnak a bécsi udvarnál. Caraffa tábornok semmit sem ad az erdélyiek kérésére s Nagy Pált is Bécsből, hova engedmények miatt ment fel, csak jó szóval bocsátották el.[3])

1689-ben a császári hadak diadalma megrázza az egész Balkánt s igy mi sem lőn természetesebb, hogy Vay László bécsi követsége is sikertelen maradt. Az udvar teljesen megelégedett a balásfalvi szerződéssel, a szebeni nyilatkozattal s az igy nyert helyzetet nem volt hajlandó megváltoztatni mind addig, mig gyökeresebben nem nyulhat bele Erdély ügyeibe.[4])

1690-ben Teleki Mihály, a lángeszü diplomata, nagy vendégséget adott Sorostélyon, hol a fejedelem s az előkelőbb német tisztek is megjelentek. Nagy volt a vendégség s ez lőn — mint egyik egykoru történetiró megjegyzi — „Apafi, Teleki, Heisler és Erdély tora“.[5])

A fejedelem ápril 15-én hirtelen elhalt,[6]) utolsó jó formán a fejedelmek közül, de tehetség dolgában sem első. Az erdélyiek a még 1681-ben megválasztott II. Apafi Mihályt ismerték el fejedelemnek, de a török is sietett felkaftányozni Thökölyt, kit Erdély elfoglalására meg is indita. Ez aug. 21-én meglepte Zernyest mellett az erdélyi és német hadat, szétverte s a véres csatamezőn lelte halálát Teleki Mihály is.[7])

[1]) Szász K. Sylloge. 40—45. l.
[2]) Jakab E. i. tanulm. Magy. Tört. Tár. XX. k. 23—26 l.
[3]) Szász K. Sylloge 52—54. l.
[4]) U. o. 55—58. l.
[5]) Bethlen II. 107, 108. l.
[6]) U. o. 108. l. Cserei 194—196. l.
[7]) Cserei 197—203. l.

Mialatt az erdélyiek a bécsi udvartól segitséget kértek, Thököly is előre nyomult, szept. 15-én Keresztény-Szigeten Erdélyi fejedelemnek választatott meg,[1]) de még októberben a badeni őrgróf hadai elől Moldvába hátrált[2]). Bécsben pedig Bethlen Miklós kieszközlé a diplomát, mely Apafi nagykoruságáig halasztván ennek a fejedelemségben való megerősitését, a guberniumot felállitá, melynek hivatalnokait 1692-ben be is igtatták.[3]) Sok tárgyalás folyt még egyes pontok felett, különösen az Apafi megerősitését illetőleg, de követők Alvinczy hosszú tárgyalások után sem tudott úgy szólva semmi eredményt felmútatni. Az udvar húzta-halasztotta a dolgot, a megerősitésről szó sem volt,[4]) sőt az alkanczellárság felállitása, melynek széke Bécsben volt, határozottan mútatta a bécsiek centrálizáló törekvéseit.

Apafi fejedelemsége tehát teljesen névleges lett s az a házasság, melyet 1695-ben Bethlen Gergely leányával kötött, csak sietette tragoediája gyorsabb kifejlődését. Még ennek megtörténte előtt 1695. januárban az udvar rendeletére Veteranival Bécsbe ment fel, honnan májusban tért vissza.[5])

Nem hiszem, hogy tényleg bekövetkezett volna, mit Cserei állit, hogy az udvar katholikus hölgyet kivánt Apafinak adni, s menyasszonyi hozományképen Erdélyt is odaengedte volna.[6]) Bécsben egészen másképen gondolkodtak Apafi jövője felől és semmi esetre sem volt szándékuk, hogy a fejedelemségben meghagyják. A házasság után, bár ez némileg az udvar hirével és beleegyezésével történt, az eredményeit előrelátó erdélyiek jóslatai is hamar kezdettek teljesedni.[7])

[1]) Szilágyi S. Erdélyország tört. Pest, 1866. II. 375, 376. l.

[2]) U. o. II. 377. l. Cserei 207. l.

[3]) Szilágyi I. i. m. II. 381. s köv. l. Apor munkái 128. l. Szász K. Sylloge 69, 70. l. V. ö. a guberniumnak 1691-ben adott utasitást, u. o. 409. s köv. l.

[4]) Szász K. Sylloge 378. s köv. l.

[5]) Czegei Vass György és Vass László Naplói. Közli Nagy Gyula. (Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. XXXV. köt.) 190, 200. Bethlen M. 140, 141. ll.

[6]) Historiája 237. l.

[7]) U. o. 236—238. ll. Bethlen M. II. 140, 141. ll.

A mint a házasság megtörtént, mindjárt a következő 1696. évben tisztességes őrizettel ismét felkisértetett, s itt azután német birodalmi fejedelmi czimmel kárpótolták az elveszett fejedelemségért, de birtokait is egymásután szedték ki kezéből.[1])

Erdély tehát, mint fejedelemség, megszünt élni, hanem külön tartomány gyanánt a magyar király fenhatósága alá került. Főhivatalnokait (kormányzó, kanczellár stb) országgyülésen választja ugyan, de kinevezésök a királytól függ, évi adót fizet s tartja a német katonákat. A kormányzást illetőleg utasitást a bécsi udvartól, illetőleg az ottani erdélyi alkanczellariától kapja, mely idő folytán igen nagy jelentőségre emelkedett.[2])

[1]) Bethlen M. II. 161—163. ll. Cserei 249. l. Tanulságosan irja le Jakab E. Az utolsó Apafi. Magy. Tör. Tár. XXI. k. 54.. s köv. ll. A római szt. birodalmi fejedelemségről szóló oklevelet 1701. aug. 31-én adták ki. U. o. XXI. k. 157, 158. ll.

[2]) Szilágyi S. II. 379. s köv. ll.

IV.

A megpróbáltatások közt.

(1696—1711).

Mikor Apor Péter tanulmányai befejezése után haza tért, itt szomoru dolgokat kellett látnia. Az erdélyi katonai parancsnok Rabutin Vaudemont utódja csak eszköze volt a bécsi kormánynak s hallatlan erőszakoskodásával és önkényével vérig zaklatta a szegény erdélyieket. Gőgje és hatalmaskodása nem ismert határt ugy annyira, hogy még a tanácsurakat is fejvesztéssel fenyegette.[1]) Azon eljárás azután, melyet a generalis tanusitott, behatással volt az ország sorsára is. A katonaság jó formán büntetlenül fosztogatott, kiforgatta mindenéből a szegény népet s a mi még megmaradhatott, az alig volt elég a német executorok telhetetlen kapzsiságának kielégitésére. Pedig az adó ugyancsak sulyosan nehezedett az országra; a készpénzen kivül, mely kapuszám szerint 3—400 frtra is felrugott, nagy mennyiségü élelmi szert kellett beszolgáltatni s hogy ez se legyen elég, a katonaság részére még több száz teherhordó szekeret kellett kiállitani, melyek jobbára oda vesztek. Nem csoda, ha egyik egykoru „rettenetes portiozásnak" nevezi.[2])

Egy ideig még a közjövedelmek kezelése is az erdélyieknél volt, de ennek is lejárt az ideje. A sok visszaélés, melyet gr. Apor István kincstárnok s mások elkövettek, csak siettette a bécsi udvar szándékát, hogy kezet tegyen az

[1]) Bethlen M. II. 165. l.
[2]) Cserei 275—277. ll.

egészre. Igy történt, hogy 1699-ben b. Tavonat és Eckler jöttek mint biztosok Erdélybe s miután úgy a harminczadok, mint az arany- és kénesőbányák kezelését átvették, egyszerre véget vetettek egyesek tulkapásainak.[1]) Igy veszitette el lassankint Erdély önállóságának minden feltételét.

Ezen év különben Apor Péter életében is fontos volt. A februárban tartott segesvári országgyülésen, mely jórészt az adót és a pénzűgyi dolgokat tárgyalta, regalista lett.[2]) Ezen év áprilisában vele már Bécsben találkozunk, hova Petki Dávid, Boér Simon, továbbá gr. Mikes Mihály és gr. Csáki István kiséretében ment fel.[3]) Mikesék a kath. vallás ügyében jártak, de Apor utazásának más volt a czélja. Ez házassága volt.

A Kálnoki-családdal többféle összeköttetésben állottak az Aporok. Egyik Kálnokinak — Péternek — felesége Apor-leány volt,[4]) s maga Kálnoki Sámuel leginkább Apor István befolyásával lett 1695-ben bécsi alkanczellár.[5]) E hivatalra képesitette előbbi szereplése is. Ő volt az, ki 1686-ban Thökölyt Hunyad mellett felverte, később Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszék főkirálybirója lett s 1690-ben Csik-Lázárfalván, a Thököly fogságába került, honnan csak nagy nehezen szabadulhatott meg.[6])

Apor István tehát csak a rokonság és barátság kötelékeit kivánta szorosabbra csatolni, midőn öcscsét Pétert leánykérőbe Bécsbe küldötte. Ugy látszik, hogy Apor Péternek nem nagy kedve volt a házassághoz,[7]) de engedett a befolyásnak. Igy aztán 1699. junius 28-án Kálnoki Borbárával a Sámuel leányával megtörtént a lakodalma, melyen úgy Lipót király, mint József trónörökös képviseltették magokat s ezenkivül több herczeg és egyik szemtanú Czegei Vass György szerint „méltóságos nagyrendü emberek“ je-

[1]) Bethlen M. II. 180—183. ll. Cserei 279, 280. ll.
[2]) Apor munkái 132. l.
[3]) Czegei Vass Gy. és Vass L. Naplói. i. gyüjt. 297. l.
[4]) Apor munkái 46. l.
[5]) Beth'en M. II. 136, 137, 151. ll.
[6]) Apor munkái. 47—49. ll.
[7]) U. o. 132. l.

lentek meg. Az összeadást, mert az esketés csak később történt meg, Kolonics bibornok végezte.[1]) Az új pár alig időzött egy pár hónapig Bécsben, mert már julius 21-én Erdélybe indult; Kálnoki Sámuel és felesége Lázár Erzsébet, továbbá gr. Mikes Mihály, gr. Csáki István és Boér Simon Pozsonyig kisérték le őket.[2])

A mint Apor haza ért, még ezen évben elnyerte a küküllőmegyei főispánságot, de a bekövetkezett események annyira hátráltatták a beigtatást, hogy ezt csak 1701-ben végezhették el Pekri Lőrincz és Korda Zsigmond.[3])

Ezen eseményeket a Rákóczy felkelése képezte, mely nálunk is nagyon fogékony talajra talált. Az a kép, melyet fentebb láttunk Rabutin idejéből, hova-tovább sötétebb lett. Maga az ország majdnem teljes felfordulásban volt s erre nem kevés okot szolgáltatott gr. Bánffy György gubernator, ki jó formán tehetetlenül nézte a személy- és vagyonbiztonság teljes pusztulását, mihez még néha személyes érdekekből ő maga is hozzájárult.[4])

Hogy a rendetlenség annál nagyobb legyen, jórészt az ő befolyásával a Gyulafehérvárt székelő teljes guberniumot az u. n. „substitutum gubernium continuum" váltotta fel, mely mindössze 2 tanácsosból s néhány kisebb hivatalnokból állván, csak félszeg intézkedéseket tett.[5])

Az ország- és vármegyegyülések lanyhán, imígy-amúgy folytak, mintha az embereken teljes zsibbadtság vett volna erőt. A katholikusok és protestánsok folytonosan élben állottak egymással, egyik a másikat túlliczitálta az udvarnál, minek következménye sűrű panasz és nagy elkeseredés lett. A három nemzet (magyar, székely és szász) folytonos torzsalkodásban élt egymással, mire legtöbb okot a szászok szolgáltattak, kik a zavarosban halászni akarván, saját érde-

[1]) Mon. Hung. Hist. 2. oszt. XXXV. k. 301. l. Apor munkái 132. l.

[2]) Czegei Vass Gy. és Vass L. Naplói i. gyüjt. 303. l.

[3]) Apor munkái 133, 134. ll.

[4]) Siralmas példákat hoz fel erre Bethlen M. II. 240, 246. ll.

[5]) U. o. 188, 189. ll.

keiket túlnyomóan előtérbe tolták.[1]) Szóval Erdély hét főbűne — a három nemzet és négy vallás — súlyosbította a különben is válságos helyzetet. Ha mindehhez hozzáveszszük Rabutin határtalan basáskodását, az adó s más terhek folytonos növekedését, nem csodálkozhatunk azután, hogy 1703-ban „a mely dolgot Kis Albert hetven talpassal indita áprilisben, májusban hétszáz, juniusban hétezer, deczemberben hetvenezer számra“ nőtt.[2])

Ily szomoru előzmények után köszöntött be az 1703. év, mely bőségesen elhozta Apor Péterre is a megpróbáltatás napjait. De ne előzzük meg az eseményeket.

A Magyarországon megindult forrongás hamar átcsapott Erdély határaira is; Szilágy-Somlyó elveszett s a tűz harapózott befelé. Erdélyben mintegy 6000 válogatott lovas és gyaloghad volt s mindamellett Rabutin elvesztette a fejét; jóformán csak kapkodott, fonák intézkedéseket tett. A guberniumot Gyulafehérvárról Szebenbe költöztette, a városokba és várakba őrséget rakott, a határszélet Magyarország felé ráczokkal pusztitatta s „ezzel voná — mint Bethlen Miklós mondja —[3]) maga a fegyvert, tüzet és minden veszedelmet az országra.“ Aztán, hogy ennek nyomoruságát növelje, a főurakra és nemesekre 10,000 frtnyi adót vetett, melynek behajtására Küküllőmegyében és Udvarhelyszéken Apor Péter és Pekri Lőrincz nyertek megbizást.[4])

Rabutin még azt sem akarta megengedni, hogy legalább némi erdélyi had felüljön; csak nagy bajjal sikerült őt rávenni, hogy Bethlen Sámuel mintegy 500 főnyi székely haddal Deéstől nem messze Szent-Benedeknél foglaljon állást, de ezt felverték a kuruczok.[5]) Hasonló sors érte Bonczhidánál Thoroczkai István aranyosszéki főkapitányt is, ki azután kurucz lett s midőn a szintén elkuruczosodott Teleki Mihálylyal együtt visszajött Erdélybe, „rettenetes

[1]) Bethlen M. II. 190—193., 186., 187. ll. Cserei 285., 286., 293., 304., 305. ll.
[2]) Bethlen M. II. 303. l.
[3]) Önéletirása II. 304. lap.
[4]) U. o. II. 336. l. Apor müvei 136. l.
[5]) Bethlen M. II. 303—308. l. — Cserei 320, 321. l.

bódulás vala Erdélyben mindenfelől".[1]) Guti István elfoglalta Gyulafehérvárt s Balázsfalvánál elfogta Pekri Lőrinczet tisztjeivel együtt. A felkelés tüze még a legkeletibb székely székekhez is átcsapott.[2])

Mindjárt 1704. elején meghagyta Apornak a gubernium, mely már csak a Rabutin parancsainak volt a végrehajtója, hogy menjen Medgyes vagy Ebesfalva felé s nézze meg, mennyire van a mozgalom. Guti István ugyanis Kaszás Pál és Vajó András ezeres kapitányokkal még január elején beütött s mig társai Kolozs felé szállottak, ő maga a Székelyföldre indult. Udvarhely-, Három- és Marosszéket felkelti s hadával Segesvár körül táborozott. De szerencsétlenségére, mert a Szebenből kijövő b. Tigétől Holdvilágnál csúfos vereséget szenvedett.[3]) E hirre Csik és Háromszék leteszik a fegyvert, de három hét mulva újból felkelnek; most azonban vesztükre, mert Feketehalom mellett Graven ezredes teljesen szétszórta őket. A győztes német had azután boszuját Sepsiszék faluin tölté, melyeket nagy kegyetlenséggel dúlt fel.[4])

Ezalatt Teleki Mihály Kolozsvárt ostromolta, de Rabutin az ö és Thoroczkay István egyesült hadait Kocsárdnál megvervén, a várost fölmentette, azonban őrségét Szebenbe vitte, mire Kolozsvár a kuruczok kezébe jutott. Hasonló sors érte nemsokára Görgényt, Dévát, Kővárt, Hunyadot, Bethlent úgy, hogy csak Szeben, Brassó, Fogaras és Számosujvár maradt német kézben.[5])

Rákóczy tehát ura lett Erdélynek s eddigi hóditásainak betetőzéséül a julius 6-i gyulafehérvári országgyülés őt fejedelemnek választá. Nagy hiba volt tőle, hogy nem

[1]) Cserei 323. l.

[2]) Bethlen M. II. 313—315. l. — Cserei 322—327. l. Apor munkái 135, 136. l. — Szaniszló Zs. Naplói. Közli Torma K. Tört. Tár 1890. évf. 313, 314. l.

[3]) Apor munkái 137. l. Bethlen M. II. 345, 346. ll. Cserei 328, 329 ll. Szaniszló Zs. Naplói. Tört. Tár. 1890. évfolyam 315, 316. ll.

[4]) Apor munkái 138. l. — Cserei 327, 328. ll.

[5]) Apor munkái 138. l. — Szaniszló Zs. Naplói Tört. Tár 1890. évf. 317, 318. ll.

tett erélyesebb intézkedéseket az ország megtartására, a mi bizonyára nagyobb sulyt adhatott volna hadmüveleteinek. Igy a harcz szakadatlanul folyt tovább.

Őszszel Graven ezredes a csikiakat és háromszékieket támadta meg, de nagyobb ellenállásra sehol sem talált, csupán visszatérése alkalmával fejlődött ki egy kis csetepaté Sárkány mellett[1]).

A folytonos harczokat leginkább megérezte maga a szerencsétlen ország. A tömérdek bajt, mely az országot találta, kivánta orvosolni Bethlen Miklós, ki „Olajágat viselö Noe galambja" czim alatt Anglia és Hollandia rendeihez emlékiratot irt. Kivánja ebben, hogy Erdély szabadon választhassa fejedelmét, ki úgy a magyar királynak, mint a török szultánnak évi adót fizessen, az ország alkotmánya épen maradjon s Rákóczy kivánalmainak méltányos teljesitésével a béke helyre álljon. E tervezet állitotta volna vissza a nyugalmat; de az irat Rabutin kezébe került s Bethlen hűséges szolgálatainak hosszú keserves rabság lőn a jutalma[2]).

Ezen év nem csak az országra hozott sok szerencsétlenséget, hanem az Apor-házra is. Mikor Kolozsvárt a kuruczok bevették, a család kincsei legnagyobbrészt oda vesztek.[3]) Hogy teljes legyen a csapás, gr. Apor István a család támasza és büszkesége, november 11-én Szebenben elhalálozott. A veszteség Apor Pétert sujtotta legérzékenyebben, mert benne apját, gyámját, barátját, szóval mindenét vesztette el. Természetes, hogy halála hírére azonnal Szebenbe sietett, hogy legalább a temetésen jelen lehessen, mely azután Kolozsvárt történt meg.[4])

De szegény Aport még más csapások is találták, melyek nyugalmát és békeségét hosszú időre tönkre tették.

[1]) Apor munkái 138. l. Cserei 331. l.

[2]) Ezen emlékiratot l. Bethlen M. II. 396—415. ll. Ugyanezt és Bethlen vallatását Wesselényi István naplójában. P. Szathmáry Károly gróf Bethlen Miklós tragoediája. Tört. Tár. 1891. évf. 160. ll. Cserei 132, 133. ll.

[3]) Apor munkái 138. l.

[4]) Apor munkái 139. l. Cserei 140, 141. ll.

Erdélyben a forradalom tüze hova-tovább annál erősebb lánggal égett. Rákóczy erdélyi vezénylő tábornokká Forgáchot tette, ki hossú és heves ostrommal 1705. januárban bevette Medgyest.[1])

A német had kezén állandóan Szeben városa maradt meg, hol a császárpárti erdélyi urak is, kiket Rabutin oda parancsolt, védelmet találtak. Itt maradt vissza Apor is bátyja eltemetése után. 1705. február vége felé Brassóba indult valószinüleg azért, hogy birtokaihoz közelebb lehessen. Rabutin azonban nem engedte elvinni családi kincseit, nehogy ezek a kuruczok kezébe kerüljenek, hanem a helyett ő maga kerítette hatalmába. Szegény Apor kifosztva kincseiből, 15 napi keserves utazás után ért Havasalföldön át Brassóba, miután a kuruczok miatt Erdélyen keresztül nem mehetett.

Alig ért Brassóba, arról értesült, hogy Rabutin még a megmaradt 900 frtját is lefoglalta s veszteségeiért valami segélyt sürgető kéréseire azzal fizették ki: mehet ő is Havasalföldére, hova már többen kivándoroltak, kik Erdélyben nem voltak biztonságban.[2]) Nem csoda, mert ezen időben sok nyomoruság találta a szegény erdélyieket: ha Rákoczyhoz pártoltak, a németek, ha pedig a német mellett maradtak, a kuruczok állottak bosszut. Ezenkivül személyes szabadságuk is folytonos veszélyben forgott, mert Rabutin a legkisebb gyanura is hamar bezáratott akárkit s még hamarább kiforgatta minden vagyonából. Azért azok, kik legalább személyüket akarták megoltalmazni, Havasalföld semleges területére huzódtak, itt akarták megvárni a nyugalom helyreálltát.

Szegény erdélyieken ismétlődött az 1690-i szomoru eset. Akkor azok, kik mint Thököly-pártiak nem érezték hon magokat biztonságban, a menekülő fejedelemhez köték sorsukat, idegenben keresvén oltalmat az elvesztett hon helyett.[2]) Most mindazok, kiket ma a kurucz, holnap a labancz fosztott ki mindenéből, a folytonos és rettenetes

[1]) Apor munkái 140, 141. ll.
[2]) Cserei 207. s köv. ll.

zaklatások és pusztitások elől Havasalföldön kerestek menedéket.

Egész karaván indult Havasalföldére: Petki Dávid, Boér Ferencz, Gyulai László, Bálintith György, Jósika István és mások.[1]) Maga Apor is vándorbotot vett kezébe s családjával együtt április 4-én Havasalföldre távozott. Előbb Bukarestbe sietett a vajda és főbb bojárok üdvözlésére, innen pedig Ploestre, hol már ekkor több erdélyi főúr tartózkodott. De soká nem tudták elviselni a nagy sanyaruságot s hazatértek. Apor maga maradt az agg Henter Ferencz itélőmesterrel. Együtt tanakodtak, mit kellene tenni; végre abban állapodtak meg, hogy Apor kérdezze meg Bukarestben: van-e remény segitségre. Apor tehát Bukarestbe ment, felkereste Brankován vajdát, Kantakuzin Konstantin és Mihály herczegeket s előadta, hogy ő Henterrel együtt hü marad a császárhoz, csak legyen reményök valami segitségre. De a vajda és a herczegek semmi jóval nem biztatták, hanem tanácsolták: alkalmazkodjanak a viszonyokhoz, térjenek haza, különben is ők bármikor tanuskodnak a mellett, hogy csak a szükségtől kényszeritve távoztak.

Apor erre mindent megirt Rabutinnak úgy, a mint volt s tanácsot kért, de a levélvivő csak az átadásról szóló elismervénynyel jött vissza minden válasz nélkül. Aporék tehát összeszedték magukat s julius végén haza jöttek, mível kettőjöknek nem volt bátorságos a messze idegenben tartózkodni, s a kuruczok is gyakran fenyegették mindenfélével, ha haza nem térnek. De Aporékat nem annyira a fenyegetés, mint inkább a szükség birta visszatérésre.[2])

De ide haza nem sokáig volt nyugta Apornak. Forgách tábornok, ki a széchényi gyülés után ismét Erdélybe jött, ráparancsolt, hogy haladéktalanul hozzá menjen. Apor csupán csak annyi időt kért, mig a segitség felől hall valamit. De ez csak nem jött. Erre október 4-én elindúlt

[1]) Cserei 347. l.

[2]) Apor munkái 141, 142. ll.

Csik-Somlyóról; Medgyesre ment, hol id. Jósika Gábortól értesült, hogy az Erdély segedelmére jövő császári had már átkelt a Dunán. Két napig tanakodtak; végre elhatározták, hogy Apor ne menjen haza Somlyóra, hanem csatlakozzék Rákóczyhoz, de azért lehetőleg ne ártsanak a németnek.

Apor tehát elment Rákóczyhoz, ki október 31-én Magyar-Egregynél táborozott s várta a közeledő Herbeville császári generálist. A fejedelem nagyon barátságosan fogadta, harmad napra ismét magához hivatta nagy titokban s megkérdezte, mit hagyott nagybátyja. Midőn Apor elmondotta, a fejedelem jóval többet igért, ha hü marad; azután Vártelekre rendelte őrségre. Itt maradt Apor egészen november 11-ig a hires zsibói csatáig, melyet Rákoczy Erdélylyel együtt elveszitett Herbeville ellenébe, mert Erdély ezen időtől fogva lassankint teljesen a német birtokába került.[1])

E csata után nem maradt meg Apor a fejedelem mellett, hanem hazajött Csik-Somlyóra. Itt vette Horváth Györgytől a fejedelem levelét, melyben ez őt magához kéri. De nem ment. Ez alatt hire futott a német közeledésének; a csikiak forongani kezdettek s maga Apor is Moldvába készült. Álma azonban visszatartá. Reggel egy idegen jelent meg Rabutin levelével, melyben ez hüségre inti s mert eddig is csak szükségből keveredett a kuruczok közé, jutalmat igért az uralkodótól. Apor a levélhozót Kászonfelé küldé el, nehogy gyanut keltsen De a kuruczok rajta ütnek Csik-Somlyón s Aporékat a ferenczrendiek kolostorában ugyancsak szorongatják. Végre deczember 28-án megérkezett a várva-várt német segitség. Apor eléje siet s látszólag kedvező fogadtatásra talál.

A szenvedések sorozata 1706-ban kezdődött. A Rabutin- és Parajdiféle ezredek Csikba jöttek s Graven ezredes Rabutin nevében, mit sem adva ennek levelére, Csik-Somlyón a saját lakásában elfogja Aport. Két nap mulva Szent-Imrére vitték, hol tudtára adták, hogy akár lovon, akár

[1]) Apor munkái 142, 143. ll. — Cserei 351—355. ll. — Szaniszló Zs. Naplói. Tört. Tár 1890. évf. 319. l.

gyalog mehet a — fogságba. Hogy annál nagyobb legyen a csapás, ugyanazon Mill kapitány, ki Cserei javaira is kezet tett,[1]) mindenét elragadta s csak az maradt meg, mi rajta, feleségén s öt éves leányán Zsuzsán volt. Parasztszekéren vitték Brassóba, hol Chusani tábornok irt ügyében Rabutinnak.

Brassóban ugy Chusani, mint a Neiperg-ezred alezredese báró Wellenstein barátságosan fogadták s jól bántak vele úgy, hogy midőn a fellegvárba került, alig érezte fogságát. A fellegvár parancsnoka Weiszmüller kapitány még reggelire is meghitta. A tisztek játékkal, beszélgetéssel mulattatták s Apor csak azt sajnálta, hogy nem irhat s nem olvashat. Igy tartott egészen fogsága végéig s a tisztek, mint Ebner, báró Formetin, Weiszmüller versenyeztek a jóságban.

Apor fogsága harmadik napján emlékiratot fogalmazott, melyben szemére hányta Rabutinnak, hogy adott szavát megszegte s hüségét illetőleg hivatkozott a havasalföldi vajdára és a két Kantakuzen herczegre. Ezen iratot elküldés végett Wellensteinnak adta, de ez — mert kissé erős kifejezéseket használt — visszaadta. Apor ismét hozzá küldötte s igy az irat végre elment. Ennek annyi eredménye lett, hogy Wellenstein ezután Rabutin parancsából sok kihallgatást tartott vele.

Ezalatt Wellenstein Pater Miklós brassai harminczados által tudatta vele, hogy csak reméljen, mert ártatlansága nyilvánvaló. Egyelőre azonban csak annyit nyert, hogy a várban szabadon sétálhatott, sőt egy magára még a városba is kimehetett.[2])

A hadi események pedig változó szerencsével folytak tovább. Alig volt vidék, hol kurucz és labancz nem kergette egymást. Rabutin öt ezreddel Kassa ostromára ment, de nem ért czélt s hadait majd felemésztette a nyomoruság. Alig vette ki lábát Erdélyből a tábornok, feltámadtak nyomában a kuruczok. Gr. Pekri Lőrincz ismét elfoglalta

[1]) Historiája 358. l.
[2]) Apor munkái 143—146. ll.

Erdélyt sőt Brassótól nem messze Bothfaluig nyomult, s Szent-Péter felé portyázókat küldött, mire Wellenstein kirobogott lovasságával, de Pekri visszaverte. A német had azután a Székelyföldön állott bosszut.[1])

A szerencse ezalatt rövid időre Rákoczyra is mosolyogni látszott. 1707. áprilisben Maros-Vásárhelyt beigtatták az erdélyi fejedelemségbe. De kevés idő mulva távozott, Pekrire hagyván az ország védelmét. Ez azonban nem tudta megakadályozni a Rabutin bejövetelét, hanem előle Magyarországba hátrált.[2]) A tábornok egyesült báró Tige hadaival, az ország több városát visszafoglalta s Acton ezredest Háromszékre küldötte. Ez gróf Mikes Mihály kuruez generálist Moldvába szoritotta, Csikban szétverte a kuruczokat s miután ismételt felszólitására sem hajoltak meg a gyergyóiak, a szent-tamási hegyeken át hirtelen Gyergyóban termett, az egész székben rettenetes dulást és pusztitást tőn, minek a Lázárok szárhegyi kástélya is áldozatul esett.[3]) Ezután Csikban kisebb csapatot hagyván Paselli százados alatt, Al-Torján Apor házánál szállott meg, s Aport bizta meg, hogy válaszoljon a gyergyói követeknek.[4])

Apor ugyanis ekorra visszanyerte szabadságát. Mert ő, miután látta, hogy nem szabadulhat meg, egyenesen József királyhoz folyamodott kegyelemért s nem is sikertelenül. A felség udvari tanácsának meghallgatása után julius 11-én Apornak szabadságát, birtokait és hivatalát visszaadta, miről ez nyomban értesült. De szabadságát még sem nyerte meg azonnal. Wellenstein egyelőre megszígoritotta fogságát s bár Rabutin még julius 14-én levelet irt Wellensteinnak Apor szabadonbocsátását illetőleg, úgy küldé el, hogy ez Erdélybe érkezése előtt ne kaphassa meg. Wellenstein csak november 9-én éjjeli 10 órakor kaphatta meg Rabutin levelét; azonnal első dolga volt, hogy más nap reggel diszesen felszerszámozott lovat küld-

[1]) Apor munkái 147, 148. ll. — Cserei 365—367. ll.

[2]) Cserei 375—386. ll. — Szaniszló Zs. Naplói Tört. Tár 1890. évf. 324—326. ll.

[3]) Cserei 388, 389. ll.

[4]) Apor munkái 148—150. ll. — Cserei 386—389. ll.

jön Apornak, hogy a fellegvárból a városba menjen. A mint ez megtörtént, sietett szabadságát visszaadni.[1])

Igy végződött tehát Apor két évi (1706. év elejétől 1707. év végéig) fogsága. Kiszabadulása után Al-Torjára ment s arra volt gonja, hogy a küküllői főispánságot visszakapja, melyet bezárásakor elvesztett. Meg is kapta, de Rabutin azt terjesztette elő a guberniumnak 1708-ban, hogy az udvar jobban szeretné, ha Apor Sepsi-, Kezdi-, Orbai és Miklósvárszék főkirálybirója lenne. Erre Rabutin Aport Szebenbe idézte, hol gr. Bánffy György gubernator barátságosan adta tudtára, hogy két hivatalt bátran viselhet. De minthogy szó nélkül távozott, ismét Szebenbe idézték, hol a gubernator megpirongatta hirtelen eltávozásáért.

Aport ezután még ezen évben megválasztotta főkirálybirónak a maksai gyülés s beigtatása is megtörtént Léczfalván. Erre emlékiratban kérte a küküllői főispánságot, csakhogy ebből nem lett semmi. Ezt részben a megváltozott viszonyok okozták.[2])

A német had terjeszkedését rettenetes adózás, nyomoruság követte s igy a mozgalom nem szünt meg, Rabutin ugyan visszavetette Görgényt, de mihelyt 1708-ban távzott s utóda báró Kirchbaum jött be, Károlyi Sándor is benyomult, de nemsokára kivonult Magyarországra. De azért a kurucz-labancz háboru nálunk sem szünetelt.[3])

Apor családjával együtt Brassóban vonta meg magát, várva a béke helyreálltát s főispánsága ügyének döntését. De mindakettő csak lassan haladt. Ügyét leginkább késleltette gr. Bánffy György gubernator halála, mely ezen 1708. évben történt.[4]) E férfiú Erdély legválságosabb idejében foglalt el tekintélyes állást, s ha a német tulkapásoknak mindenben nem is tudott határt szabni, mégis sok mindennek vehette volna elejét, ha a pöffeszkedő generálisokkal szemben több erélyt és következetességet tanusit.

[1]) Apor munkái 151. l.
[2]) U. o. 152, 288, 249. ll.
[3]) Cserei 389. s köv. ll.
[4]) U. o. 407—410. ll.

„A gubernium leányágra szorulván“ — mint Cserei mondja[1]) — Sárpataki Mártont küldötte fel Bécsbe, hogy az udvar a gubernium kiegészitéséről gondoskodjék. De ez csak 16 tagból álló deputatio választását rendelte el, melynek feje előbb Haller István, utóbb Wesselényi István lett.[2])

Apor ügye egészen 1711-ig huzódott a főkirálybiróságot és a főispánságot illetőleg. Ezen év január 29-én a deputatio Wesselényi István, Conrád Sámuel, Jósika Gábor és Biró Sámuel aláirásával nemcsak az ország sérelmeinek orvoslását (adó alább szállitását, gubernium felállitását stb.) sürgeti, hanem kegyelmet kérvén a visszatérők számára, Apor ügyében is nyilatkozott: a haza törvényei, de még inkább a már előfordult szomoru tapasztalatok miatt nem tartotta kivánatosnak, hogy Apor mindkét hivatalt viselje.[3])

Ugy látszik, e felterjesztés döntött Apor dolgában. Mária Eleonora királynő, ki József halála után kormányozott, április 25-i leiratában határozottan nem nyilatkozott ugyan,[4]) de később csak egyik hivatalban erősitette meg Aport, mit ez a medgyesi gyülésen nem vett tudomásul. Erre tudatták, hogy cserélje fel a két hivatalt, mire lemondott a királybiróságról. De ezalatt biztatni kezdették, hogy csak fogadja el ezt is, majd visszakapja a másikat. A hosszú tárgyalásnak az lett a vége, hogy csak a főkirálybiróságban maradt meg.[5])

Apor mindezt, mint igen vallásos férfiu, nem ellenségeinek, hanem Isten akaratának tulajdonitotta s annyi csalódás után is benső áhitattal sóhajtott fel: „Fiat itaque semper voluntas Dei in me, domini enim voluntas est mea voluptas“.[6])

[1]) Históriája 421. l.

[2]) U. o. 421—423. ll. — Apor munkái 153. l.

[3]) Gr. Kemény József, Appendix Diplomatarii Transilvanici D. XX. kötet. (Az erd muzeum birtokában).

[4]) U. o. l. királynő válaszát.

[5]) Apor munkái 249, 250. ll.

[6]) U. o. 250. l.

V.

Apor kitüntetése és müködése.

(1711—1752.)

A szathmári béke kibékitette a nemzetet uralkodójával s az udvar most rajta volt, hogy hüséges szolgáit megjutalmazza. Csak úgy hullott mindenfelé a sok bárói meg grófi czim. Különösen Erdélyre jutott sok talán azért, mert az udvar igy akarta feledtetni a szabadság elvesztét. A kitüntettek közt ott találjuk Aport is; 1713-ban bárói méltóságot nyert, melyet egy év mulva hírdettek ki.[1])

Ha rövid visszapillantást vetünk Apor eddigi szereplésére, be kell vallanunk, hogy e kitüntetést megérdemelte. Rászolgált erre, mint hű németpárti, ki Rákoczy legcsábitóbb igéreteire sem szédült el s rövid ideig tartó kuruczkodása alatt is megtartotta a bécsi udvar iránti ragaszkodását. De nem lehet megrónunk azért, a miért szivvel-lélekkel nem csatlakozott Rákoczyhoz s hű németpárti maradt; meggyőződése, mely szerint hazáját biztosabbnak, boldogabbnak hitte a német alatt, visszatartotta.

Károly király nemcsak báróvá tette, hanem azon okmányban, melyben kitüntette, nagyon megdicsérte, a mi kétségtelen jele volt a felség kegyének. Ő csakhamar talált alkalmat érdemei bebizonyitására. Meg akarta mútatni, hogy nem méltatlan arra a dicséretre, melylyel az 1713. január 15-én kiállitott oklevél elhalmozta. Ebben mondja a

[1]) Apor munkái 155. 156. ll.

király: „Őt, Al-Torjai Apor Pétert, nejét és törvényes házasságból született vagy születendő örököseit a szabad bárók vagy mágnások sorába emeli, kitünteti és megadományozza". Apor érdemeit a következőleg méltatja: „Mivel elegendő bizonyitékból értesült arról, hogy ő régi erdélyi nemzetségből eredett, melyek közül sokan törvényes fejedelmök és a haza iránt nagy érdemeket szereztek; de ő is személyére nézve oly lelki ajándékokkal van megáldva. hogy a mint eddig azon hivatalban, melyben van, teendőit oda kezdette irányozni, hogy a királyi szolgálat és a haza közjava gyarapodjék: úgy ezután is egy alkalmat sem mulaszt el, hogy a király és a haza iránt napról-napra több-több érdemet szerezzen; hogy tehát szépen kezdett futásának mintegy sarkantyut adjon s másoknak az ő nyomába lépésre ösztönt, a mit az ő utódai kedves emlékezetben tartsanak".[1])

Az esemény, melylyel Apor utólagosan is bebizonyitotta, hogy jóravaló hazafi, az 1717. évben történt, a midőn egyenesen az ő ügyessége mentette meg Háromszéket a tatártól. A tatár khán ugyanis átkelt a Pruthon s Moldvában táborozott; nem lehetett tudni, merre fordul. Apor és alkirálybirája Boér István ügyes kémekkel figyeltették; ezenkivül a szorosokhoz 300, majd 400 vitézt rendeltek, a magasabb hegyekre pedig 3 dobost, hogy szűntelenül doboljanak, mintha német sereg jőne. Gondoskodtak arról is, hogy mindezt a tatár megtudja.

Ezen elővigyázatnak az lett az eredménye, hogy a khán fia Kolcsak huttini basával (ki Okolicsányi Lászlóból lett renegát) s Rakovicza Mihály moldvai vajdával a beszterczei szoroson ütött be Erdélybe, de a belgrádi vereség hallatára, mely a felmentő török sereget érte, a huttini

[1]) Jakab Elek, báró Apor Péter a magyar sociologia megalapitója. Élet és Irodalom. Szerk. Korbuly József. Kolozsvárt, 1884. évf. 219, 220. ll. Apor maga nem kereste a báróságot, hanem bécsi barátai, különösen Hevenesi Gábor (Apor munkái 137. l.) szerezték. Ő maga sokáig nem használta e czimet; Jakab E. először 1724-ben találta egy hivatalos tudósitásban. Élet és Irodalom 1884. évf. 220. l.

basa és a moldvai vajda visszatértek. A khán fia feldúlta Beszterczе környékét, Belső-Szolnokot, Kolozs, Doboka, Kővárvidék, Szathmár és Ugocsa egy részét, de hazatértében a mármarosiaktól vereséget szenvedett.[1])

A következő évek sok csapással látogatták meg Aporékat. 1718-ban nagy pestis dühöngött különösen Brassóban és Háromszéken, az inség is borzasztó volt úgy, hogy néhol az emberek egymást ették. Apor maga is alig szabadult meg a torjai hegyen, majd a pestis elől Kórod-Szt-Mártonra, innen Tövisre, majd — hogy székéhez közelebb legyen — Kövesdre menekült, honnan a következő év elején a kolozsvári országgyülésre ment.[2])

De itt sem lehetett biztonságban. A ragályos kór már az egész országban elharapózott. Erdélyben mintegy 100,000, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszékben 19,000, Csik-, Gyergyó- és Kászonszékben 11,234 ember lett az áldozata.[3]) Apor minden birtokából kiszoritva, Noszolyban huzódott meg, a hol jul. 25-től egészen a következő év májusáig betegeskedett, s alig szabadult meg.[4])

Alig heverte ki a pestis miatt szenvedett kárait, már pár év mulva új csapás látogatta meg. 1722. január elsején felégették galaczi udvarházát, ő maga is nagy nehezen menekülhetett meg családjával; de oda veszett minden értékes vagyona s körülbelül 12,000 forintnyi kárt szenvedett. Egyik inasa gr. Haller János megsérült a tüzben, a másik Sopronyi Ferencz kapott sebeiben halt el. Három hét mulva pedig Ohábán levő házát gyujtották fel, s itt szenvedett kára 500 frtra rugott.[5])

Mind e veszteségek azonban nem törték meg, csak megpróbálták. Ő a helyett, hogy lehanyatlott volna ezek súlya alatt, felemelte fejét s nem feledkezett meg szülői kötelmeiről. Gyermekei nevelésére kiváló gondot forditott.

[1]) Apor munkái 158, 159. ll.
[2]) U. o. 160. l.
[3]) A Csik-, Gyergyó- és Kászonszékre vonatkozó adat a csik-kozmási templom keritésen olvasható.
[4]) Apor munkái 160, 161. ll.
[5]) U. o. 162. l.

Fiai József és János 1724-ben végezték tanulmányaikat Kolozsvárt s a bölcsészetre Nagy-Szombatba mentek, honnan József két év mulva visszatért, a rá következő évben azután János is haza jött, mint a bölcsészet első mestere.[1])

Apornak 1729-ben újból meggyült a baja. A fiscus juniusban perelni kezdette a parajdi birtokát, s bár nem tudta bebizonyitani jogát, Aportól mégis felét az u. n. Apafi-részt elvette.[2])

A következő évben az országgyülésen találkozunk vele, hova a nagy áradások miatt csak életveszélylyel érkezhetett meg. E kolozsvári országgyülés szabályozta a pénzértékét Vallis tábornok szerint, beigtatta az uj hivatalnokokat s megállapitotta az uj adókulcsot, mely szerint megyék 37%, székelyek 17%, szászok 38%, taksás helyek 8% adót fizetnek.[3])

Ezen országgyülés után, mely véglegesen szakitott a törökkel s ennek pénzét semmisnek nyílvánitotta, a király sietett az erdélyi urakat kitüntetni. Maga Apor is 100 arany értékü diszes aranylánczot kapott, hasonlót nyertek még báró Szentkereszti András tanácsos és itélőmester, Teics András szász comes és nagy-szebeni királybiró, Fest Sámuel tanácsos. Emléktárgyat kaptak gr. Teleki József fehérmegyei, Torma Miklós belsőszolnoki föispánok, Kun Zsigmond itélőmester és Verder György szebeni polgármester.[4])

A következő évek országgyülésein gyakran találkozunk Aporral. 1732. szeptemberben Vallis erdélyi császári főparancsnoknak, ki az elhalt Kornis Zsigmond helyébe lett ideiglenes gubernator, megszerezték a rendek a honfiusitást s szeptember 15-én diszes küldöttség adta át az erről szóló okmányt. E küldöttségben ott vannak a gubernium részéről báró Kemény László, Bálintith György, a megyék

[1]) Apor munkái 163. l.
[2]) U. o. 166. l.
[3]) U. o. 167—170. ll.
[4]) U. o. 170, 171. ll.

részéről gr. Petki Dávid kolozsi főispán, székely részről báró Apor Péter, a szászoktól Sacz Jakab, a főrendektől Radák Ádám.[1])

A következő évben azon öröm érte Aport, hogy József fia is mint regálista meghivást kapott az országgyülésre. Ő maga a rossz útak miatt csak február 27-én érkezett meg. E gyülés legfőbb tárgya a királyi rendelet, mely Zaránd egy részét, továbbá Arad- és Mármarosmegyét elszakitotta Erdélytől. A rendek nem tehettek ez ellen, egyszerüen kényszerültek tudomásul venni. Ezen alkalommal is többen nyertek honfiusitást, kiknek a rendek nevében Apor kivánt szerencsét. Megtörtént a gubernator — mert Vallis csak ideiglenes volt — s a tanácsosok választása is. Apor is kapott a tanácsosságra 35 szavazatot, de sem most, sem azután nem lehetett tanácsos. Ugy látszik, nem nagyon járt utána. Ugyanez év május 5-én gr. Haller Jánossal beigtatta a fogarasi kerület főkapitányságába Thoroczkai Jánost, ki Kolozsvárt 1690-ben tanulótársa volt s kivel 4 évig lakott a kolozsvári convictusban.[2])

Az 1734. deczemberben tartott szebeni országgyülésen beigtatták gr. Haller János gubernatort. Az ország nevében báró Apor Péter, gr. Kornis Ferencz küküllői főispán és Székely Mihály szebeni polgármester üdvözölték. Az ezután megejtett választáson Apor ismét kapott 72 szavazatot a tanácsosságra.[3])

Apor régi barátai, kortársai lassankint elhaltak. Egyedül maradt a sok közül, kik ifjuságukban a szabad erdélyi fejedelemség hanyatló napjait megérték. 1736-ban halt el báró Szentkereszti András, ki közönséges organistából báró és kormányszéki tanácsos lett.[4]) De már előbb elhaltak többi barátai: Kornis Zsigmond gubernator 1731-ben,[5]) 1729-ben Dániel József aranyosszéki főkirálybiró és báró

[1]) Apor munkái 177. l.
[2]) U. o. 178—183. ll.
[3]) U. o. 186—188. ll.
[4]) U. o. 193. l.
[5]) U. o. 173. l.

Száva Mihály zarándi főispán,[1]) 1728-ban Boér Simon fogarasi főkapitány,[2]) 1725-ben Korda Zsigmond udvarhelyszéki főkirálybiró,[3]) 1720-ban gr. Csáki István kolozsmegyei főispán.[4])

Apor egészségi állapota is hanyatlani kezdett. Még 1732-ben kérte a guberniumot, mentse fel őt az országgyüléseken való megjelenéstől, de eredménytelenül.[5]) Neki tehát el kellett járnia s majdnem mindeniken kapott szavazatot a kormányszéki tanácsosságra; igy az 1736. májusan Szebenben 59 szavazatot nyert s ugyanekkor tagja lett azon bizottságnak, mely az állandó itélőtábla szervezetének és ügykörének megállapitása végett az országgyülés kebeléből kiküldetett.[6])

1737. május 12-én Gyulaffi Lászlóval beigtatta Csik-Somlyón gr. Lázár Ferenczet Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybiróságába.[7]) Ezután Al-Torján éldegélt, irodalmi munkálkodásban töltvén napjait. Az 1740-i országgyülésen nem jelenhetett meg betegeskedése miatt,[8]) s ezen időtől fogva agg korára való tekintetből kevés részt vett a közügyekben. Fiatal erőknek engedte át a tért, pedig tenni valót ugyancsak adtak a Károly király halála után bekövetkezett események. A minden oldalról megtámadott Mária Terézia királynő szorongatottságában az erdélyieket is megkereste s az 1742. mírcziusban tartott országgyülés, melyen Apor is jelen volt, megszavazta a 3000 katonát. Ugyanitt Apor ismét kapott a tanácsosi állásra 70 szavazatot, de tanácsossága most is elmaradt.[9]) Ugyanez év májusban újból ott volt Apor azon az országgyülésen, mely a királynő kivánsága szerint a háború egész tartamára nem

[1]) Apor müvei 167. l.
[2]) U. o. 165. l.
[3]) U. o. 163. l.
[4]) U. o. 161. l.
[5]) Élet és Irodalom 1884. évf. 220. l.
[6]) U. o. 195. l.
[7]) Apor müvei 199. l.
[8]) U. o. 208. l.
[9]) U. o. 217. l.

akarta megadni a katonákat. Apor a sok vitatkozás miatt csak junius 26-án távozott Szebenből.[1])

Az 1743. év nagy csapást hozott Aporra. Mindjárt január 7-én meghalt felesége Kálnoky Borbála, kivel 44 évig élt — úgy látszik — elég boldog házasságban. Előmozditották ezt gyermekei is, mert feleségétől nem kevesebb, mint 12 gyermeke született: 1. Róza sz. 1700,[2]) meghalt 1708,[3]) 2. Zsuzsánna sz. 1701,[4]) 1716-ban gr. Haller Jánoshoz ment nőül,[5]) 3. István sz. 1702,[6]) meghalt 1704,[7]) 4. Borbála sz. 1704,[8]) 5. József sz. 1706,[9]) 6. János sz. 1708,[10]) 7. Zsófia sz. 1709,[11]) meghalt 1710,[12]) 8. Anna sz. 1711,[13]) 9. Drusiana sz. 1712,[14]) meghalt 1720,[15]) 10. László sz. 1714,[16]) 11. István sz. 1715,[17]) meghalt 1718,[18]) 12. Zsigmond sz. 1718,[19]) meghalt 1719.[20])

Feleségét még január 27-én eltemettette az Aporok altorjal sirboltjában s ikafalvi Dombi János kézdiszéki alkirálybiró sirfeliratot is készitett:

„A méltóságos gróf Kálnoky Borbára,
Liber Báró Apor Péter ur hiv társa,
Jó gazdasszonyságnak mutató példája,
Itt fekszik bezárva örökös házába.
Hatvankét esztendőt töltött e világban,
Negyvennegyed felet a szent házasságban.
Midőn ezerhétszáz negyvenharmadikban
Irnának, múlék ki: nyugodjék az Urban.“[21])

Apor tehát maga maradt. A kik még régi barátaiból megmaradtak, lassankint ezek is elköltöztek a szebb, boldogabb hazába. Még a mult évben meghalt gr. Lázár Ferencz Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkirálybirája, volt

[1]) Apor munkái 223—225. l.

[2]) U. o. 133. l. — [3]) U. o. 152. l. — [4]) U. o. 134. l. [5]) U. o. 157. l. — [6]) U. o. 135. l. — [7]) U. o. 139. l. — [8]) U. o. 139. l. — [9]) U. o. 147. l. — [10]) U. o. 152. l. — [11]) U. o. 154. l. — [12]) U. o. 154. l. — [13]) U. o. 154. l. — [14]) U. o. 154. l. — [15]) U. o. 161. l. — [16]) U. o. 156. l. — [17]) U. o 157. l. — [18]) U. o 170. l. — [19]) U. o. 160. l. — [20]) U. o. 161. l.

[21]) U. o. 229. l.

tanulótársa s nagyon kedves barátja,[1]) 1643-ban követte őt Kereszturi Miklós marosszéki főkirálybiró s Apor legjobb barátja,[2]) a következő évben pedig gr. Petki Dávid kolozsmegyei főispán, kit Apor testvére gyanánt szeretett.[3]) Igy a bánatot, melyet felesége elhunyta okozott, barátai elvesztése még fokozta. Az elhunytak sorát bezárta 1745-ben báró Thoroczkai János kincstartó, egyik legjobb barátja.[4])

Apor sem ment az országgyülésekre, pedig 1744-ben tanácsosnak választották meg, de e tisztséget hajlott kora miatt nem fogadhatta el.[5]) 1747-ben azután szemei is már annyira meggyöngültek, hogy sem irni, sem olvasni nem tudott s most már diktálni kellett.[6])

Kezdettől fogva udvari papot és iródeákot tartott. Udvari papjai voltak: Léthai István, Szabó András ferenczrendi szerzetes, Bics András, Szántó Ábrahám, Kozák Bertalan, Győrffy Orbán, Biró Gáspár, Bocskor János, iródeákjai pedig Makai Dávid, Gyujtó Miklós, Vajna Gábor, Könczei Dávid, Márkos István, Márkos Mihály, kit gonoszsága miatt elkergetett, Imre József, kivel munkáját iratta, Keserü Pál, Márkos Sándor, László András, Csoma Miklós.[7])

Öreg napjait rövid időre ugyan megkeseritette a számvevőszék eljárása. Ez őt 1750-ben némi visszafizetésre akarta kényszeriteni, de ő panaszt tett a felségnél, ki az ügyet a kormányszékhez küldötte javaslattétel végett. Az innen márczius 29-én adott felterjesztés az elengedést javasolta. „Az elaggott öreg — úgy mond — Háromszék főtisztségét félszázadon át és mi azon felül van, viselte, a mi kivált ifjabb korában, az idők viszontagságai és rossz történetei miatt rá nézve terhes és fáradságos, a felséges ausztriai házra és vivum aerariumra nézve hasznos volt kivált azon végtartományban és fizetést csak 1742-ben ka-

[1]) Apor munkái 224. l.
[2]) U. o, 233. l.
[3]) U. o. 233. l.
[4]) U. o. 237. l.
[5]) U. o. 234, 235. ll,
[6]) U. o. 246. l.
[7]) U. o. 308, 309. ll.

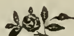
pott a felség kegyelméből,[1]) azért a mit a törvény kelte és a szék gazdasági ügyei rendezése előtt országgyülési napi dij vagy jutalom czimen kapott, az őt megillette s visszaadni nem köteles. Vigasztalja meg hát a felség őt a követelt összegek visszafizetésének elengedése által".[2])

A felség 1751. szeptember 20-iki levelében csak egy 30 frtos tétel visszafizetését engedte el, a többi visszafizetésére 5 évet tűzött ki.[3])

De az 5 évet nem érte el Apor. 1752. szeptember 22-én 76 éves korában Altorján meghalt.[4]) A kormányszék még ugyanezen hó 26-án jelentést tett haláláról: „Ez órában értettük, hogy a szegény néhai öreg báró Apor Péter háromszéki főtiszt atyánkfia 22-ik presentis meghalálozott és nemes Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszékekben viselt főtiszti hivatalja vacantiába esett. Miről ő fenségét még a mai ordinariával kivántuk informálni, accludálván Excellentiádnak ő Felségéhez irt alázatos informátiónkat copiájával együtt.[5])

A királynő tudomásul vette s október 11-iki leiratában az utód javaslatba hozatalát kivánta. 1754-ben Apor utóda gr. Mikes Antal lett.[6])

[1]) A fizetésekről Apor munkái 229. l.
[2]) Élet és irodalom 1884. évf. 220 l.
[3]) U. o.
[4]) U. o.
[5]) U. o.

VI.

Apor müvei általában.

Báró Apornak úgy életét, mint munkálkodását illetőleg több tévedés fordul elő s kisért még napjainkban is. Erre nézve elég lesz nehány példa.

Ilyen tévedés, mikor Horányi Apor anyjáuak Kálnoky Borbálát mondja,[1]) holott ez a felesége volt. Ez azonban menthető, mert azon időben, midőn Horányi könyve megjelent, Apor müvei még kevésbbé voltak ismeretesek.

Maga Szinnyei József is azt állitja, hogy Apor 1744-ben főkormányszéki tanácsos lett.[2]) Ez is csak részben igaz. Tény — mint már emlitettem, — hogy a nevezett évben megválasztották, de ő e hivatalt nem viselte, mert öreg kora miatt lemondott. Legjellemzőbbek erre nézve saját szavai: „Nota posteritas. Videbis superius, quoties ego fuerim electus in Gubernialan consiliarium, sed quia sorte mea semper contentus fui, nunquam sollicitavi, modo vero magna pars patriae, sed praecipue inclyta natio siculica absolute volebat, ut ego gubernialis persona fierem; sed quia iam ultima aetas advenit, in viribus valde debilitatus sum, sanitasque jam mea minime mutata est, ideo humillime debui me excusare.[3])

A munkáit a mult század végén sem ismerték. Igy Horányi Elek, ki Koppi Károly pesti piarista tanártól sze-

[1]) Horányi Elek, Nova memoria Hungarorum Pars. I. Pestini, 1791—177. l.

[2]) Szinnyei József, Magyar irók élete és munkái. I. k. Budapest 1891. 211., 212 ll.

[3]) Apor munkái. 237. l.

rezte meg az Aporra vonatkozó adatokat, csak a „Genealogia familiae Aporianae“ és a „Matamorphosis Transilvaniae“ czimüeket sorolja fel.[1]) Még a jelen század közepén is hasonló jelenséget találunk. Ferenczy és Danielik még 1858-ban is csak a „Genealogia familiae Aporianae“-ról s az „Erdélyország viszontagságairól“ tudnak.[2])

Mindennek oka az volt, hogy Apor müvei kéziratban sem voltak meg együtt s a mi együtt volt, az is szórványosan csak itt-ott volt található.

Megbecsülhetetlen szolgálatot tett irodalmunknak Kazinczy Gábor, midőn Apor három nagyobb müvét 1863-ban kiadta s igy a közönséggel megismertette.[3]) Sajátszerü találkozása a véletlennek, hogy Apor munkái azon időben jelentek meg, midőn az elnyomatás tűnni kezdő szomorú napjai után a nemzet szokatlan hévvel, lelkesedéssel tért vissza ősei szokásaihoz, erkölcseihez. Mintha ez czáfolat akart volna lenni Apor állitásaira, hogy bár az ősök annak idején elfeledték magyarságukat, a késő unokák szivében megmaradt a tűz, mely a szorongattatások napjaiban is hatalmas lángokban csapott fel.

Kazinczy különböző másolatokból irogatta le Apor munkáit, midőn gr. Mikó Imre egy teljes, Apornak három munkáját tartalmazó kézirattal lepte. Ebből adta ki azután.[4])

Az a kérdés, mikor irta Apor munkáit s mi történt ezekkel.

Apor kézirati müveit 1743-ban zöld selyem táblába kötve ajánló levél kiséretében Kálnoky Mihály postamester utján a kormányszékhez küldötte. Az ajánló levél így szól:

„Méltóságos királyi Gubernium!

Jó Uraim!

Ifjuságomtól fogva ezen az világon legnagyobb mulatságaim voltanak az tanulás, olvasás és irás. Ezen irásai-

[1]) I. m. 178. l.

[2]) Ferenczy és Danielik J. Magyar irók. Pest, 1858. 8. l.

[3]) Altorjai báró Apor Péter munkái. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: Irók XI. kötet, Pest, 1863.)

[4]) Előszó Apor munkáihoz VIII. l.

mon kivül — úgy vagyon— édes hazám dolgairól irtam két könyvet, melynek egyike: Metamorphosis Transilvaniae. A másik: Coniunctae Familiae és Hazánkban esztendőnként történt dolgoknak leirása, az mely két munkám ad Posteritates meas hagyom, csak: utolsó öregségemben egyebet nem tudék ki gondolni, hanem születésem előtt az kiket vagy Historiából, vagy régi Levelekből kitanulhattam, leirtam. Második Tomusban irtam le azokat, az kiket születésemtől fogva vagy ismertem, vagy másoktól hallottam s eszembe jutottanak, leirván sokan nagy mulatságukra olvasták és végtire kértek azon, hogy bár csak ez az egy munkám ne temetődnék el; az Posteritásnál kedves dolog fog lenni, midőn elejeknek neveket, tisztségeket meg fogják látni.

Jó Uraim tanácsából azért akartam az Méltóságos Guberniumnak alázatosan dedicálni eo fine, hogy méltóztatnék az ország Archivumába betétetni, hogy Posteritásnál elejékben gyönyörködhessenek. Midőn pedig magam csekély munkámmal csekély állapotom szerént kedveskedvén az Méltóságos Guberniumnak kivánom, hogy mások dúsabb és hasznosabb munkával kedveskedhessenek, s magamat penig továbbra is ajánlom az Méltóságos Gubernium gratiájában és maradok

A Méltóságos Guberniumnak

Al-Torja, 20. ma Juny 1743.

alázatos szolgája

Apor Péter." [1])

Világos ezen levélből, hogy Apor Péter 1743-ban két munkáját küldötte be a guberniumnak s ezek azok, melyek még nincsenek kiadva, de a melyeket Szinnyei felsorol.[2]) Egyik a „Syntagma et syllabus vivorum et mortuorum aetate mea, qui memoriam non fugerunt. Az az: Az élőknek és holtaknak, kik életemben hatvanhat esztendeig voltanak, összeszedése és száma, valakik eszembe jutottanak." A

[1]) Élet és Irodalom 1884. évf. 226., 227. ll.
[2]) I. m. 211., 212. ll.

másik: „Syntagma et syllabus mortuorum ante aetatem meam. Az az: A születésem előtt 1676. esztendő előtt való holtak számok és nevök, uri, fő s nemesi rendből valóknak“. Ugyancsak az ajánló levélből nyilvánvaló, hogy többi munkái nem voltak itt, melyeket utódainak hagyott megőrzés végett. Igazolja ezt azon nehány bevezető sor is, melyet előszó gyanánt irt s hol átok alatt hagyja meg utódainak, hogy senkinek ki ne adják, hanem őrizzék meg s ha szükséges lesz, másoltassák le.[1]

Művei közűl a Lusus mundi 1727-ben készen volt,[2] de ehez azután is irogatott.[3] A Synopsis is 1743-ban megvolt, de Apor feljegyzéseit azután is folytatta egészen 1749-ig.[4] Az ennek függelékében levő Observationes, Mantissa, Littera cognominis ezen időn belől készültek, valamint a Metamorphosis is.

[1]) Apor munkái 1. l.
[2]) U. o.
[3]) U. o. 115. l.
[4]) U. o. 247. l.

VII.

Lusus mundi.[1])

Apor munkái között időrendben is első helyet foglal el a Lusus mundi. Keletkezését szerző maga mondja el. Gróf Apor István ugyanis tehetsége és nagy előhaladása miatt számos ellenséget szerzett, kik nem annyira őt, mint családját halmozták el rágalmaikkal. Ez nagyon sértette gr. Apor István büszkeségét, s mindent megtett, hogy ellenségeit az ellenkezőről győzze meg. Egy alkalommal régi oklevelek alapján maga is bebizonyitotta családja régi nagyságát a vele gúnyolódó Bánffy György, Bethlen Gergely és Elek előtt.[2]) De országos elfoglaltsága nem engedte, hogy több időt szenteljen családja hajdani történetének, azért kérte meg öcscsét, nézze át a családi okleveleket, mennyire voltak hiresek az Aporok.[3]) Serkenthette erre Apor Istvánt az is, hogy Gyöngyösi 1693-ban neki ajánlván „Poraiból megéledett Phoenix“ (Kemény János emlékezete) cz. munkáját, sajnálatának adott kifejezést, hogy sok dolga miatt családja történetét illető verseivel nem kedveskedhetik.[4])

[1]) Lusus mundi et ejusdem actus scenicus, prout in humillima familia Aporiana, ab exitu quidem ex Scythia non interrupta serie vere nobilis, sic in reliquis eidem sanguine junctis incl. familiis, opera et veritate Petri Apor. l. bar. de Altorja, Art. LL. et phil. mag. incl. com. de Küküllő comitis supr. emeriti, necnon, incl. sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbaj ut et Miklósvár supr. judicis regii actualis, in lucem publicam representatus, ad gratam posterorum memoriam anno 1727.

[2]) Cserei mondja el „Pótlékai s Megjegyzéseiben.“ Apor munkái 446, 447. ll.

[3]) U. o. 5. l.

[4]) Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványi. Kiadta Dugonics András. II. Darab. Pozsony, Pest. 1796. 350—355. ll.

Apor Péter örömmel engedett nagybátyja felszólitásának, hiszen ez apja, gyámja, szóval mindene volt s nagy buzgalommal kezdett a tanulmányozáshoz. Az volt a kár, hogy igen sok okmány veszett el Apor Lázárnál Konstantinápolyban s igy Apornak meg kellett elégednie azzal, a mi megmaradt.[1]) Hogy állitásai nagyobb hitelre találjanak, 1725-ben Károly királytól az Apor családra vonatkozó régi oklevelek kiadását kérte. A király erre elrendelte a gyulafehérvári káptalannál, mely azután még 1725-ben kiadta hiteles másolatban az 1311, 1320, 1324, 1477, 1479, 1521, 1584. évekből való okleveleket.[2])

De Apor nem elégedett meg pusztán ezzel; szorgalmasan összejegyezgette, a mit imitt-amott részint a családi levéltárban, részint más szerzőknél talált az Aporokra vonatkozólag, hogy a család régebbi szerepléséről lehetőleg hű képet adjon. Ezért hivatkozik Thuróczira,[3]) Timonra,[4]) Bonfinira,[5]) Istvánfira,[6]) Gyöngyösire,[7]) Hevenesire[8]) és Bethlenre[9]) mint olyanokra, kiknek munkáit forgatta, hogy adatokat találjon.

Ezen utánjárás magyarázatát megtaláljuk magánál Apornál ott, a hol ő műve czéljáról beszél, mely az volt „ut humillimam hanc familiam abexitu ex Scythia nobilem fuisse probem.[10]) S bármennyire büszke családja régi nagyságára, nem ettől, hanem az utódok munkálkodásától várja a család jó hirnevét. Ő a munka és tett embere a múlt emlékeibe nem merűl, hanem ezeket a jelen vivmányaival kivánja egybekapcsolni, miután a család fenmaradását első sorban nem az ősök érdemei, hanem saját magunk fáradozásai biztositják.[11])

[1]) Apor munkái 5, 6. ll.

[2]) A káptalan 1725. november 27-i oklevelet l. Apor munkái 92—108. ll.

[3]) U. o. 7. l. [4]) U. o. 10. l. [5]) U. o. 11. l. [6]) U. o. 11. l. [7]) U. o. 13. l. [8]) U. o. 16. l. [9]) U. o. 19. l. [10]) U. o. 6. l.

[11]) Ő maga mondja (munkái 7. l.): „Maiorum acta non secus nostra fore, nisi nos ipsi nostra faciemus." Ehez hasonlót mond Gyöngyösi is emlitett munkájához írt ajánló levelében. Gyöngyösi munkáinak i. kiadása 350—355. ll.

E nemes gondolkozás mellett, mely jellemének egyik szép vonása, csak sajnálni lehet, hogy a történetirók egy részének hibája alól menekülni nem tudott. Azok, kik családjuk történetével foglalkoznak, valamennyien egy közös hibába szoktak esni: messze eső századok ismeretlen homályaiban keresik őseiket s minden mesét hajlandók valóságnak elfogadni. Apor is ezen közös hibát nem kerülhette el. Igaz ugyan, hogy a mendemondák alól némileg szabadult, de a merész feltevéseknek épen nem ellensége. Nem elégedett meg a történelem Aporjaival, Oporjaival, Ouporjaival, hanem engedve a családi büszkeség csábító kecsegtetéseinek, az Aporokat egyenesen Árpádtól származtatja.[1]) Mindenesetre kissé nagy merészség, de a melyet némiképen indokol a családi elfogultság.

Az említett kitűzött czélnak, mely a család régi nemességének bebizonyitása, némiképen megfelel a Lusus mundi. Szerző először is a család történetével foglalkozik, melyet a 25. lapig s ezen túl a 31—46. lapig tárgyal, a mű többi részét a rokon családok (Donáth, Imets, Báthori, Bánffy, Mikó stb. stb.) ismertetése s a rokonság levezetése tölti be. Ez nagyjában a mű tartalma.

Mindjárt az Apor-család történeténél feltűnik két dolog; egyik az, hogy szerző nem veszi tekintetbe a gyulafehérvári káptalan kiadta oklevelek adatait, a másik a kellő rendszer hiánya. Az elsőt illetőleg Apor legnagyobb részt a családi hagyományra támaszkodik, mely pedig különösen a XIV. században nem egyezik meg teljesen az oklevelek adataival úgy, hogy ezek beillesztése a családi leszármazásba némi nehézséget okoz.

Nagyobb baj, mert a mű szerkezetével áll kapcsolatban, a kellő rendszer hiánya. Erre nézve legyen elég egy jellemző példa. Apor a családi történettel egészen a saját koráig halad,[2]) itt egyszerre megszakítja előadását, átmegy a Báthori, Petki stb. családokkal való rokonság kimútatására,[3]) ezután

[1]) Apor munkái 13, 14. l.
[2]) U. o. 25. l.
[3]) U. o. 25—31. ll.

ismét visszatér nagyapjára s ettől kezdődőleg részletesebben, mint előbb, folytatja a család történetének tárgyalását. Ez az előbbivel együtt nem nagy s ha leszámítjuk a gyulafehérvári káptalan oklevelét, az egész műnek mintegy felét teszi ki.

A mű másik felét a rokon családok tárgyalása foglalja el. Itt nem elégedik meg a rokonság leszármaztatásával, hanem itt-ott a családok történetével is foglalkozik s többször hivatkozik a már emlitett forrásokra. (Bonfini, Istvánfi stb.)

Apor tehát művében elég egyenletesen halad; egyformán részt ad a család története mellett a rokon családoknak is. Ezen eljárás általában nem történik a mű szerkezetének hátrányára s ha leszámitjuk a már emlitett rendetlenséget, az egész műről be kell ismernünk, hogy nagyjában megfelelt a kitűzött czélnak. Kimutatta a család régi nemességét, a legelőkelőbb erdélyi családokkal való rokonságát, hogy az utódok kellő tájékozást nyerjenek. Igaz, hogy nemcsak a család története lehetne rendszeresebb, hanem a rokonság leszármaztatása is, de e hibát menti azon körülmény, hogy munkája nem a nyilvánosság számára, hanem kizárólagosan a család használatára készűlt.

E dolognál kissé meg kell állapodnunk. Apor ugyanis átok alatt hagyta meg utódainak, hogy e munkáját ne adják ki, hanem a családban őrizzék meg.[1]) Miért tehette ezt? Ő a mű megirásában óvatosan kerülte mindent, mi más családok rovására emelte volna fel az Aporokat, hanem tárgyilagos kivánt maradni.[2]) Ily módon fel sem tételezhető, hogy a más családok mellőzése birta volna rá a tiltásra. Az okot tehát máshol kell keresnünk. Némi eligazodást Apor ad; ő maga müve egyik helyén az utódai bocsánatát kéri,[3]) hogy jobban nem terjeszkedett ki az ősök tetteire. Ha e körülményt figyelembe veszszük, be kell látnunk, hogy a tiltás oka a következő lehetett. Apor kizárólagosan a

[1]) Apor mondja. (Előszó V. l.) „Precipio ergo sub anathemate, nulli extradere hunc librum."

[2]) Apor munkái 45. l.

[3]) U. o.

család használatára készitette munkáját, mely épen e miatt lehetett töredékes, kevésbbé rendszeres és némiképpen vázlatos. Kutatásai a családi hagyományok, leveles ládák s nehány szerzőn kivül nagyobb körre nem terjeszkedtek, mi miatt az egész mű sem készülhetett kellő összehasonlitással, megfelelő kritikai eljárással. E tényezők közrehatása szűlhette Aporban azon elhatározást, hogy müve kiadását megtiltsa, miután ez magasabb igények nélkül készülvén, az esetleges birálat itéletét sem akarta magára vonni. Igy tehát, mint kizárólagosan családi használatra készült mű, nem számithat azon elbirálásra, mely a nyilvánosságnak átadott munkákat megilleti.

Végeredményül tehát megállapitható, hogy a Lusus mundi a nyilvánosság kizárásával családi használatra készült munka, mely a kitűzött czélt eléri, mert bebizonyitja a család régi nagyságát s igy azt a fáradságot, melyet szerzője az adatok egybegyűjtésére forditott, nem mondhatjuk kárbaveszettnek. Igaz ugyan, hogy e mű a szigoru kritikát itt-ott alig állja ki, de mert nagyobb igényekkel nem készült, csak a családi traditiók erősbitéséhez járult, s ezzel Apor lerótta azt az adósságát, melylyel gr. Apor Istvánnak tartozott. E lerovásban megnyilatkozik egyszersmind a hála is az elvesztett nagybátya iránt, kinek érdemeit, életsorsát nem mellözi el megismertetni a késő unokákkal is,[1]) hogy ebből kellő erőt, lelkesedést, kitartást meritsenek. Igy azután a Lusus mundi a tapasztalatok könyve, melynek eredményeit az unokák hazafisága, áldozatkészsége kell, hogy gyümölcsözővé tegye.

E munka tehát családi kincs, családi örökség, melynek minden lapja az ősök dicső tetteiről beszél, s mindig buzditásúl szolgál azoknak, kik a család nevét viselik s hírnevének örökösei.

Általános érdeke miatt fontosabb Apor másik munkája a Synopsis.

[1]) Apor mĕnkái 35—41. ll.

VIII.

Synopsis.[2])

A kolozsvári muzeumi könyvtár kéziratgyűjteményében, midőn Aporra vonatkozó adatokat kerestem, a Synopsis magyar szövegére akadtam, mely e czimet viseli: „Az én időmbe és értemre Erdély országban történt nevezetesebb változásoknak leirása.“ Összesen 223 lapot foglal magában s a nyomtatott szövegben a 119—147. lapig terjed. Jeligéje: „És ő a ki megváltoztattya az időket és az időknek részeit, leveti a királyokat és szerez királyokat. Dániel Rész 2.W. 21.“

Nagy öröm fogott el, mert első tekintetre azt hittem, hogy talán a Synopsisnak Apor idejében készült magyar szövegével van dolgom. Hozzáláttam tehát a latin szöveggel való összehasonlitáshoz. De reményem lassanként eltünt. Mindjárt eleínte gyanút keltett sok olyan kifejezés hiánya, mely a nyomtatott szövegben meg van. Igy a nysz. 122. l. „cum suo principe“ (kézirat 7. l.), u. o. „ut et regni protonotarius“ (kézirat 7. l.), 125. l. „una alterave domo“ (kézirat 11., l.), 129. l. „etiam miserabili morte periret“ (kézirat 17. l.), 135. l. „et protestati fuissent“ (kézírat 27. l.), 140 l. „cuius magna pars ad malecontentos transit“ (kézirat 36. l.) stb. stb. helyek a kézirat idézett lapjain nem találhatók fel.

Abbeli gyanúmat, hogy a kézirat nem egykorú, talán Aportól származó szöveg, fokozta maga a forditás, mely

2) Teljes czime: „Synopsis mutatiorum notabiliorum aetate mea in Tarnsylvania et progressus vitae meae.“

ugyan eléggé magyaros,' de az eredetinek itt-ott nem felel meg. Igy pl. a nysz. 125. l. „Supposito igne incendium ortum suspicantur" a kézirat 11. l. „a mint gyanakodnak, rosz emberek által tétetett tűz által" ; 126. l, „Generalis Teleki et Generalis Norquer in loco caeduntur, et Generalis Caesareus Magni in vulnere usque pagum Hermány Districtus Barczensis se salvat, sed ibi quo mortis genere mortuus, varii varia narrant," kézirat 12. l. „Generalis Teleki egy császári sebbe esett Generalissal edjütt Hermány nevezetű Barczaságon lévő faluig futnak, a hol a nevezett sebbe esett minémü halál nemével holt legyen meg, sokan sokat beszélnek" ; 132. l. „et magna etiam exterorum bonorum jactura" kézír. 22. l. és sok egyéb külső jókkal".

Akadtam azután egy helyre, mely gyanum alaposságát teljesen igazolta s melynek alapján kétségtelen, hogy e magyar szöveg nem az Apor munkája, hanem későbbi időből való. Maga a fordító nem valami erős lábon állott nemcsak az erdélyi történettel — hiszen a szegény Teleki Mihályt, ki Zernyestnél esett el, Hermánynál is szerepelteti — hanem a szövegolvasással is. Erre legjellemzőbb hely a nysz. 141. lapja „cum emerito sene" (t. i. Henter Ferenczczel), mit forditónk a 38. lapon „Sene Imréhvel" fordít. Kétségtelen tehát, hogy a Synopsisnak az erdélyi muzeum birtokában levő magyar szövege nem Aportól való, hanem későbbkori.

Maga a Synopsis a nyomtatott szövegben a 119—247. lapig terjed ; függelékét képezik az Observationes, Mantissa, †, Littera cognominis, Inclytae familiae, quae nostris temporibus defecerunt, Inclytae familiae, quae nostris temporibus per virtutem erectae sunt, Familia Csereiana modo de Nagy-Ajta, Allocutio, Nomina eorum procerum, qui ante me saeculo integro, hoc est ab anno salutis 1608 usque ad annum 1608. ut supremi officiales Sedium Siculicalium Sepsi, Kezdi et Orbai ut et Miklósvár lusum mundi luserunt, Viceofficiales, qui meas vices gesserunt, dum Supremus Comes fuissem in Comitatu de Küküllö, Catalogus eorum, qui ad diaetam anni 1729. diem 30-mam May ab augustissimo imperatore, Carolo VI. indictam Cibiniique celebratam com-

paruerunt eo ordine, quo in Catalogo Regni sunt. Ezek a 247—312. lapig terjedő részt foglalják magokban.

A Synopsis sokféle tartalma miatt igen nagy becscsel bir: első sorban benne van az Apor Péter életrajza úgy, hogy forrásul szolgálhat, azután Erdély története s végül itt-ott szorványosan a kath. egyház sorsa.

Apor az élettörténetét születésétől fogva egészen 1749-ig időrendben mondja el s be kell vallanunk, hogy eléggé megvilágitja a maga pályafutását. Megismerjük ifjúkorát, neveltetését, a Rákóczy-mozgalom alatti szenvedéseit s az után szereplését úgy, hogy tisztaképet alkothatunk, minő helyet foglalt el Erdély történetében. Mindennek előadásával teljesen feltudja kelteni részvétünket: örömmel tölt el Nagy-Szombaton tett haladásával, de két évig tartó rabsága, melylyel hű szolgálatait jutalmazták, a méltánytalanságot juttatja eszünkbe.

Az udvarnál is részvétet tudott maga iránt felkelteni, hiszen ő mindvégig hű németpárti volt, de azért mégis sok viszontagságon kellett keresztül mennie. Áldozata volt az időnek, mely nem tudott külömbséget tenni a barát és ellenség között s hű fiait sújtotta. Mindezt híven, tárgyilagosan mondja el minden büszkeség nélkül. Itt-ott felcsillan az önérzet, midőn a bárói rang elnyeréséről vagy arról beszél, miért nem lett tanácsos. De az önérzet e hangjában az egyenességet s jellemének azon vonását kell keresnünk, mely nem tört erőnek erejével a magasabb hivatalok, méltóságok után, hanem megelégedett a maga körével, melyet azután minél lelkiismeretesebben betölteni iparkodott.

Azt mondhatja valaki, hogy a hiúság beszél Aporból, midőn a két hivatal (küküllői főispánság és háromszéki főkirálybiróság) megtartásáért kifejtett buzgalmáról vagy pedig a tatárpusztitás elhárításáról beszél. Erre a feleletet megadják részben az események, részben maga Apor. Ő azért ragaszkodott görcsösen mindakét hivatalhoz, mert azzal a kecsegtetéssel fogadtatták el vele a háromszéki főkirálybiróságot, hogy e mellett a főispánságot is megtarthatja. E körülmény jogosította fel, hogy mindkettő birtokáért küzdjön. A tatárpusztitásra vonatkozólag pedig Apor

csupán a száraz tényt említi meg, a mit tennie kötelessége volt, ha ugyan következetes akart maradni, miután sokkal csekélyebb fontosságu eseményekről is megemlékezett.

Apor tehát egyszerüen minden cziczoma nélkül, itt-ott ugyan némi önérzettel beszél magáról, de egyszersmind menten minden büszkeségtől és elfogultságtól a nélkül, hogy magát mások rovására nagyítaná.

Mint krónikairó időrendileg mondja el az Erdélyben történt nevezetesebb eseményeket s ezzel kapcsolatban a szereplő személyek ismertetésére, sőt jellemzésére is kiterjeszkedik.

Erdély történetét illetőleg hasztalanul keressük nála az események összefüggő tárgyalását; megakadályozta ezt egyrészt és főképpen az évrendi beosztás, másrészt az anyag, melyet felölelt s mely természeténél fogva nemcsak Erdély történetére szoritkozik. De a nála található adatok így is igen becsesek. Megtanuljuk, minő változáson ment át Erdély Apafi alatt és után, hogy alakult kormányformája, mint váltotta fel a fejedelemséget előbb ideiglenesen, azután véglegesen a gubernium. Majd átcsapnak hozzánk is a kurucz világ lágjai, itt is magasan fellobognak, de Rákóczy csillaga hamarább letünik nálunk, mint Magyarországon. Látjuk azt is, hogy a kis ország ez alatt mint kerül jobban-jobban Ausztria hatalma alá.

Az adatok ugyan szorványosak, de elég hű képét adják a lezajlott eseményeknek, eléggé megvilágitják a kort, melyben a szegény Erdély, az egykor hatalmas ország, egy jóval nagyobb hatalom polyp-karjai közé került. Szemeink előtt folynak le az események időrendi egymásutánban s bepillantást nyerünk abba a sok nyomoruságba, mely ezen, aránylag rövid idő alatt találta Erdélyt. Alig múlt el év sáskajárás, földrengés, döghalál nélkül, alig volt év, mely drágaságot, inséget nem hozott. Mi, kik a béke nyugodalmas áldásait élvezzük, alig tudjuk elgondolni, mint élhettek meg akkor annyi szenvedés között. Hiszen mint mint minden kornak, úgy a mostaninak is meg van a maga baja, a szenvedések és csapások elől semmi sem nyújt

biztos oltalmat, de ezek távolról sem hasonlithatók össze az emlitett koréival.

Apor adataiból megdöbbentő valósággal tárul elénk a mult s ha a rendszer, az összefüggés hiányzik is, a mozaikszerű krónika elég világos, ha nem is teljes áttekintést nyújt.

Különben szemmel láthatólag nem az volt a szerző czélja, hogy rendszeres történelmet irjon, mert akkor mellőzte volna az időrendet s e helyett a főbb dolgokat választotta volna középpontul. Ámde akkor nem irhatott volna annyi mindenféléről a nélkül, hogy a kidolgozás összhangját, egységét meg ne rontotta volna. Már pedig ő mindenről akart írni s hogy mégis legyen kapocs, mely a sokféleséget némileg összetartsa, azért választotta a krónikaszerü előadást.

Szerző Erdély történetével összefüggően emliti meg a maga kortársait. Majdnem minden évnél megmondja, kik haltak el, kik nyertek valami hivatalt stb. Ezáltal módot nyújt, hogy az akkoriban szereplő személyekkel is megismerkedhessünk; mert mindazok nevével, kik az ő korában valami hivatalt viseltek, találkozunk, kezdve az egyszerü altorjai tanitótól egészen az erdélyi katonai parancsnokig. Apor müvében, mint szinpadon jelennek meg s tünnek le a személyek.

Már magában véve az, hogy a korabeli egyénekkel megismertet, nagy érdeme Apornak, de még nagyobb az, hogy igen sokat jellemez is. Itt önkénytelenül támad a gyanú, hogy elfogulatlan-e Apor. Támad pedig azért, mert benne túlbuzgó németpártit és katholikust láthatnánk; mindkét ok bőségesen elég a részrehajlásra.

Ha szerző vak németpárti volna, határozottan elitélőleg nyilatkoznék a kuruczokról. De bármily vizsga szemmel is forgassuk munkáját, nem találunk helyet, hol akár magáról a pártról, akár ennek hiveiről elitélőleg szólana. Talán tudta, mennyire nehéz egykorú politikáról pártatlan itéletet mondani. A részrehajlás hiánya, melylyel Apor általában kortársait érinti, egyik szép vonása, melylyel Cserei és Bethlen Miklós fölött áll.

Cserei csaknem a megvetés, a lenézés hangján beszél az ellenpártról, melynek tetteit sötét szinben látja. Ugyancsak nem válogatja a kuruczok jelzőit, kik vissza-visszaadták a kölesönt a labanczoknak s mig a labanczok tetteire talál enyhítő szavakat, addig a kuruczokat, mint a legelvetemültebb népet, tünteti fel. Ő, ki csak rövid ideig kuruczkodott, nem tudta kellő igazsággal megitélni ellenfeleit, s nem csoda, ha túlbuzgó németpárti érzelmei saját honfitársai ellen, kik más ügy szolgálatában állottak, erős kifejezésekre ragadták. De nemcsak ez a hibája Csereinek; ő még a saját pártján levőket is elfogultan itélte meg Legjellemzőbb példa erre Teleki Mihály, kit oly sötét szinekkel rajzol, hogy megnehezitené az e férfiú szereplésével foglalkozó munkáját, ha a mostanában napvilágra került levéltári adatok kellő világosságot nem nyújtanának. Ő a Teleki politikájának mozgató rugóit alig ismerte s igy csupán a látszat után indúlt egyoldalúan.

Az elfogultság alól még gr. Bethlen Miklós sem szabadulhatott. E férfiú oly műveltséggel, annyi tapasztalattal birt, minő azon korban nem volt Erdélyben. De mert némikép lenézőleg bánt másokkal s mert terveit lehetőleg titokban tartotta, nem örvendett nagy népszerűségnek. Irodalmi működése méltánylást érdemel, de az elfogultság őt is megkötötte. Mennyire nyilatkozik ez, nyilvánvaló lesz, ha rágondolunk Teleki Mihály, gr. Apor István, gr. Bánffy György gubernátor s mások jellemzésére, kiket szintoly sötét szinekben tüntet fel, mint Cserei.

Apor tehát, mig két kiváló kortársa nem szabadulhatott az elfogultságtól, részrehajlatlan maradt kortársai megitélésében. De katholikus érzelmeitől nem lehet ily kedvezően nyilatkozni, minthogy túlságosan engedve ezeknek, elfogult lett a más vallásuakkal szemben. Ezen nem igen csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy nagybátyja és nevelő apja gr. Apor István igen buzgó katholikus volt, ki nagy összegeket ajándékozott katholikus czélokra s hogy továbbá Apor Péter a szerzeteseknél, jezsuitáknál nőtt fel, kiknek nevelési rendszerében a vallási rész foglalta el a túlnyomó helyet s ez volt a góczpont, mely körül a többi tudományok csoportosultak.

Mint túlbuzgó katholikus, Apor sem valami jó szemmel nézi a más vallásuakat. Jellemző példa erre vargyasi Dániel Ferencz kir. táblai ülnök jellemzése, a hol sajnálkozva jegyzi meg, hogy arianus volt.[1])

Ilyen nyilatkozatok után nagyfoku elfogultságot kellene látnunk Apornál. De ezt nem engedik az említett körülmények s még egy fontos tényező. Apor korában ugyanis folytonos torzsalkodásban állottak egymással a különféle vallásfelekezetek úgy annyira, hogy néha az elkeseredés tettlegességbe is tört ki. A mint már láttuk, a gubernium alatt egymás ellen saját érdekeiket iparkodtak előtérbe tolni, mi azután kölcsönös gyülölködést, haragot és ellenszenvet szült. Főkép ez az oka, hogy egymást lenézték, kisebbitették; az emberek közös hibája lett az elfogultság, mely Aport is fogva tartotta.

Apor egész müvében meleg érdeklődést tanusitott egyháza sorsa iránt. Nem elégedik meg a főbb események felsorolásával, minők pl. a katholikus püspökség behozatala, a templomok visszafoglalása, hanem kiterjeszkedik kisebb jelentőségü eseményekre is. Ilyenek egyes plébánosok előléptetése, szerzetesek története, a processio bevonulása a Kantába stb. Mind oly események, melyeket — mint hű krónikairó — érdemeseknek találť megemlíteni. A buzgó katholikus így nyilvánítja egyháza iránti forró erzelmeit. Sőt kiterjeszkedik idegen dolgokra is, s hogy megmútassa, mennyire bűnteti Isten azokat, kik a katholikus hit igazságát nem tartják tiszteletben, elbeszéli a pozsonyi tanácsosok szomorú sorsát, kiket Isten, mert nem akarták letenni az esküt, rettenetesen bűntetett meg.

Apor ezenkivűl — mint hű alattvaló — minden alkalmat felhasznál az uralkodó ház magasztalására; csak úgy áradozik a hangzatosabbnál hangzatosabb jelzők használatában s érzelmei tolmácsolását még a bánat sem tudja feledtetni. Rendesen megemliti a királyi családban történt nevezetesebb változásokat pl. esküvőt, születést vagy halálozást s mindannyiszor örömének vagy fájdalmának ad kifejezést.

[1]) Apor munkái 244. l.

Eddig Aporban csak elfogultságot láttunk, mely akkori közös hiba alól ő sem menekülhetett, de még egy más közös hibát is fel kell említenünk. Ez a túlságos naivság, mely akkor nyilvánul nála, midőn másoktól hallott csodásnak látszó eseményeket beszél el, melyeket — úgy látszik — el is hitt. Ilyenek a nagyajtai iszonyú jajgatás, mely nem embertől származott,[1]) a szebeni templom tornya felett lebegő koporsó, rajta angyallal s a háztető felett tánczoló boszorkányok.[2]) De evvel sem elégedik meg s hogy megmútassa, mennyire nem tud felemelkedni kora előítéletein ő maga is elmond egy esetet a Synopsis függelékében,[3]) a mely vele történt. Midőn 1729-ben a fehérvári gyülés alkalmával Monorán háltak, Apor odaszólt éjjel Imecs Józsefnek, hogy három óra múlva virrad. Erre egyik szögletből, hol senki sem volt, egy hang azt felelte, hogy bizony virrad két óra múlva. Apor ismételt kérdéseire azt a választ kapta, hogy a beszélő Apafi Mihály; de a hang anynyira furcsa volt, hogy nem lehetett emberinek tartani.

Ime, minő állítások vannak egy előkelő, tudós főúr művében! Mit szóljunk ehez? Mindenekelőtt nem szabad felednünk, hogy szerző a XVII. és XVIII. százban élt, midőn még sok tekintetben hátra volt az emberiség. Ne is emlitsük a boszorkánypereket, melyek szinte a legújabb időig szedték áldozataikat, hanem kissé nézzünk körül Apor kortársainál, mert Apor nem az egyedüli, ki kritika nélkül fogad el minden állitást.

Első, kit példakép említek, Cserei Mihály, a ki ha nem is végzett akadémiát, okos, tanult ember volt, jóformán jobb keze volt gr. Apor Istvánnak. Ő még csodálatosabb dolgokat ír le, mint Apor. 1692. évről jegyzi fel, hogy Pées táján csoda-jelenések látszottak: nagy tüzes oszlopok függöttek le az égből s két üstökös csillag tíz nap és tíz éjjel látszott, de ennél még nagyszerübb is történt. A hegyeken tüzes seregek harczoltak egymással tizenhét napon keresztül, a pécsi templomban barátköntösös szellemek miséztek

[1]) Apor munkái 201. l.
[2]) U. u. 234. l.
[3]) U. o. 253. l.

s ugyanekkor Erdélyben véres eső hullott.[1]) Lengyelországban Krakkóban egy gazdag lengyel úr, mert az Istent káromolta, kutyává változott, csak az arcza maradt meg s képét Erdélyben is mutogatták.[2]) 1698-ban az égen egy kéz s ebben kasza látszott.[3]) 1702-ben saját szemeivel látta, hogy egy szárnyas sárkány az égen keresztül repült.[4]) 1710-ben Fogarasban az oláhné kenyere vérré változott a kemenczében, Kolozsvárt és Szebenben fényes nappal a levegőben egy férfi látszott, ki „mezitelen fegyvert“ tartott kezében s ugyanezen évben „Kolozsvárott leány képében szörnyü jajszóval kerülték a várost.“[5])

Ime mily szörnyüségeket beszél el Cserei, ki szintén elhitt mindent, mit kortársai képzelete túlvilági színben tüntetett fel. De még más egykorú szerzőre is hívatkozhatok.

Ez nem más, mint Lukács Mihály szentszéki jegyző, Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főesperese és csikkozmási plebános, ki a nagyszombati egyetemen végzett s nevének a csíksomlyói rom. kath. főgymnasium és szeminarium ügyének lelkes felkarolásával halhatatlan hírnevet szerzett.[6]) Ő irja le a „Protocollum rerum diversarum memoratu dignarum“ cz. könyvben a következő esetet,[7]) mely 1720. junius 14-én Csik-Lázárfalván történt. Itt a pestis áldozatait a kápolna körül temették el s midőn egy nemes ember esti harangozás után elhaladt mellette, sóhajt, nyögést hallott. Következő este újból a kápolna elé ment, a melynek bensejéből most nevén szólitotta egy hang, mely megnevezvén magát, hogy t. i. ő egy elhalt nemes, kérve-kérte, hogy menjen özvegyéhez s birja rá, szolgáltasson szent misét

[1]) Historiája 225. l.

[2]) U. o. 226. l.

[3]) Cserey Mihály feljegyzései, közli Ferenczi Zoltán Tört. Tár. 1893. évf. 249. l.

[4]) Historiája 308. l.

[5]) U. o. 441. l.

[6]) Életét és müködését l. Bándi Vazul, A ciksomlyói róm. kath. főgymnasium története. (A csiksomlyói r. k főgymnasium 1895—96. évi Értesitőjében 7. és köv. ll. 311. és köv. ll.

[7]) E könyv eredetije a csikkozmási r. k. plebánia könyvtárában van.

érette. A miután ezt bemutatták, többé sem sóhaj, sem hang nem hallatszott a kápolnából.

Ime mint beszél Cserei a kiváló történetiró s mint nyilatkozik egy, a XVIII. száz elejéről való főesperes, ki sajátkezüleg irván le az esetet, ugyancsak esküdözik, hogy szavainak hitelt adjon.

Mi, kiket jóformán két század választ el s a rohamosan fejlődő XIX. század végső éveit éljük, elbámulunk e csodával határos, mesés történeteken, melyeket egy tudományos főúr, egy kiváló történetiró s egy tekintélyes egyházi férfiú elmondanak. Igazán nem tudjuk, vajjon a naivságot avagy a felvilágosultság hiányát gondoljuk-e. Hiszen ma is hasonló, noha némileg megváltozott körülmények között élünk, de józan eszünk tiltakozik minden eféle mende-monda ellen. Ha azonban leszállunk a nép körébe, itt találkozhatunk hazajáró lelkekkel, lidérczekkel, boszorkányokkal, melyeket a nép mesésebbnél mesésebb alakokba öltöztet. A hol a nép különben természetes észjárása megakad, nyomban előtérbe lép a képzelet, mely azután hamar a mystikus homályba burkol mindent.

A XVII. és XVIII. század emberei azonban nem tudtak felülemelkedni sem a népen, sem kortársaikon. Mit mások élénk képzelete csodás és mesés szinekben látott, mindazt minden kritika nélkül fogadták el. Nem kutatták, vajjon a józan esznek megfelel-e e hiszékenység, nem vették tekintetbe, vajjon az emberi értelemnek szabad-e a babona szűk korlátai közé zárkoznia; e helyett hittek, vakon hittek mindenben.

E vak hit, a kritika hiánya, a józan ész teljes mellőzése az, mi Apornál is szembetünő. Olyan volt ő is, mint kortársai. Elméje, mely pedig a remekirókkal foglalkozott, nem tudott szabad szárnyalásra kelni; lebilincselte kora, lebilincselte részben nevelése is, mely nem igen engedett tért a szabad vizsgálódásnak. E két körülmény megzsibbasztotta Apor elméjét, bezárta a naivság szűk korlátai közé, honnan nem lehetett szabadulás. Mert ugyan hol az ész, mely ily kettős fallal körülvéve, fel tud szabadulni, hol

az egyén, ki az előitéletek mesgyéjét átlépve, a józan ész és kritika szabad mezejére tudna lépni? Ha elvétve akad is egy, ritkaság számba megy.

Apor is tehát nevelése és kora befolyása alatt lett naiv, hiszékeny, mint kortársai általában, s ezért őt nem lehet, nem szabad elitélnünk, hibáztatnunk.

Ez az, mit a Synopsisról magáról tudnunk kell. Most már a függelékéről kellene szólani. Ez — mint elől láttuk — különféle tartalmú; minden esetre nagy utánjárással, szorgalommal készült s egyes monographiáknak megbecsülhetetlen anyagot szolgáltat.

IX.

A Metamorphosis Transylvaniae.[1])

Eljutottunk Apor legbecsesebb müvéhez. Legbecsesebb azért, mert benne mint egy tükörben látjuk apáink régi jó szokásait, erkölcseit, feltárul előttünk a letünt dicső múlt a maga egyszerüségével, őszinteségével, melyet még nem rontott meg az új idők mindent átalakitó hatása.

Szerző maga sem gondolta volna, hogy e müve hasonlithatlanul többet ér azoknál, melyeket szorgos kútatás, nagyobb tanulmányozás alapján irt meg, mig itt jórészt emlékeire támaszkodott, melyek a megszünt erdélyi fejedelemség korából annyi mindent tudtak elmondani. Igen, mert mig a Lusus mundi kizárólag családi értékkel bir s a Synopsis száraz, krónikaszerü adatai inkább történelmi becsüek, addig a Metanorphosis nemcsak a család, nemcsak a történelem adataival foglalkozót, hanem általában mindenkit érdekel, ki csak a múlton lelkesülni tud. Igy tehát különösen akkor, ha meggondolja, hogy Apor oly idöben irta művét, midőn a régi, eredeti nemzeti szokások fele-

[1]) Teljes czime: „Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek régi, együgyü alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, czifra, felfordúlt állapotjában koldusságra való változása. Melyen a mint életében sohasem kapott, hanem Erdélynek régi alázatos együgyüségében holtig megmaradott, úgy a következendő maradváinak örökös emlékezetire irt le hazája felfordúlt állapotján szánakodó igaz haza-fia és gyükeres székely Báró Al-Torjai Apor Péter. Végezte penig el munkáját az 1736. és életének 60-ik esztendejében, alsó-torjai udvarházánál".

désbe kezdettek menni s az idegen elemek térfoglalása nagy veszélylyel fenyegette a nemzetnek legféltettebb kincsét, magát a nyelvet. Oly idő volt ez, mely nem anynyira erőszakos, mint inkább engedékeny bánásmóddal, simasággal fosztotta meg a nemzetet ősi örökségétől, mindattól, mi csak egy nemzet fennmaradására feltétlenül szükséges. De e megfosztásban maga a nemzet is részt vett, mert nem gondolt a veszélylyel, mely az elnémetesedés miatt fenyegette, megfeledkezett a multról, melyben erkölcseihez, nyelvéhez való szigorú ragaszkodása biztositotta fennállását s a jelen pillanatnyi örömeiért szivesen lett az idegenek majmolója. Természetes tehát, hogy ezzel csak siettette azok munkáját, kik romlására törtek. E körülmény teszi szükségessé, hogy megismerkedjünk a bécsi udvar politikájával és a magyar nemzet magatartásával.

A török hatalom hanyatlása egyszersmind Erdély önállóságának közeledő megszűnését is jelezte. Sajátságos ténye a Gondviselésnek, hogy addig állott fenn e fejedelemség, mig Magyarországnak a töröktől szabad roncsait a német teljes megsemmisítéssel fenyegette. E kis ország lett a magyar szabadság oltalmazója másfél századon át s adott a magyar történelemnek Bocskayt, Bethlent, Rákóczyt. Sőt nemcsak oltalmazó volt, hanem egyszersmind a pezsgő nemzeti életnek központja s mint ilyen a rabigában nyögő magyar nemzeti érzelmeknek igazi tolmácsolója.

Ámde e szép hívatása a XVII. század második felében letünt, mert legnagyobb biztosítéka, az önállósága megszünt. A mint Buda visszakerült török kézből s egyuttal azok a városok is meghódoltak, melyek tornyairól oly sokáig félhold kérkede szét, az erdélyi fejedelemség végnapjai is közeledtek. Láttuk már előbb, mint nyomult be Erdélybe a német s mint tette a balázsfalvi szerződéssel fenhatósága alá úgy, hogy I. Apafi uralkodása csak névleges lett, helyette ő parancsolt. A meghódítás müve még teljesebb lett Apafi halála s Thököly visszaverése után. Az erdélyiek II. Apafival eltánczoltatták a fejedelemséget, midőn házasságát nem akadályozhaták meg s most következett azután a megpróbáltatás ideje.

Az új kormányforma a gubernium látszólag fentartotta a függetlenséget, de sajnos, hogy csak látszólag, mert máskép járni el nem állott hatalmában. Az ország még a 80-as évektől kezdve tele volt német katonasággal, a nemzeti haderő papiron volt meg s a német katonai parancsnokok korlátlan basáskodása elől maga a gubernium sem volt biztonságban. Igy azután Erdélyben szinleg a gubernium, tényleg azonban a katonai parancsnok kormányzott. Mondanunk sem kell, hogy ezen uralom alatt a porcziózás terhe majdnem elviselhetlenül nehezedett a szerencsétlen országra, s hogy annál súlyosabb legyen a helyzet, maga a személy- és vagyonbiztonság sem volt meg. Nem csoda azután, ha a helyzet még nyomasztóbb lett, mint a török alatt.

A török igaz, hogy néha, kivált Apafi alatt, rettenetes adóval terhelte az országot, de kevésbbé tett lépéseket magának a magyar nemzetiségnek elnyomására. Ám a német ezt is megtette. A bécsi udvar 1688-ban Kollonics bibornok és az elnöklete alatti bizottmány által egy részletes tervezetet dolgoztatott ki, mely szerint Magyarországon újitásokat hoztak volna be, de lényegileg az országot az örökös tartományok mintájára kivánták berendezni. Az egész tehát erőteljes centralisatio lett volna a császári középponttal Bécscsel.[1])

Az udvar azután mindent megtett, hogy e tervezetet keresztülvigye.

E törekvések Erdélyre is kihatottak. Itt ugyan a gubernium hatáskörét nagyon megnyirbálták a császári generálisok, de az udvar ezzel sem elégedett meg, hanem 1694-ben felállitotta Bécsben az alkanczellárságot,[2]) mely azután egyenesen töle kapván parancsait, rendelkezett Erdélyben s rendeletei végrehajtójává tette a guberniumot.

A kormányzás önkényének szabad folyását egy időre feltartóztatta a Rákóczykor. Ámde a terv, ha kivitele egy időre némileg akadályokba ütközött is, csak szunnyadott,

[1]) E tervezetről Horváth Mihály, Magyarország történelme. Pest, 1872. — VI. k. 251. s köv. ll. — Szalay László, Magyarország története. Pest, 1859. VI. k. 5. s köv. ll.
[2]) Bethlen M. Önéletirása II. k. 136., 137. ll.

de nem aludott el egészen, mert a szathmári béke után továbbra is megmaradt, sőt a harminczas években épen akkortájban, midőn Apor a Metamorphosist irta, még nagyobb erővel lépett előtérbe. Károly király felállította a helytartótanácsot s a befolyásosabb magyar főurak közönye mellett sikerült keresztülvinni, hogy az új intézmény épen annak lett az elkobzója, mit védelmeznie kellett volna, a magyar alkotmánynak. A bécsi udvar alkotmányellenes rendeletei nap nap után ütöttek rést az alkotmányosság bástyáin s a helytartótanács szolgamódra lett végrehajtója minden alkotmányellenes intézkedésnek.[1]) Erdélyben sem állottak jobban a viszonyok, mert itt a gubernium már régen elveszítgetet önállóságának minden feltételét.

Ezen álkotmányellenes törekvések mellett — sajnos — a nemzeti érzés is tespedni kezdett. Mintha a nemzet a hosszú harczok alatt kifáradt volna úgyannyira, hogy a béke élvezetének szabadon engedte át magát s teljesen az idegen szokások, erkölcsök utánzására hajlott, nem gondolva a veszélylyel, mely az elfeledkezés nyomában szokott járni. E németesedés nemsokára a szathmári béke után jelentkezett, még pedig teljes mértékben s azok, kik egykoron jobb időket éltek, szomorúan látták, mennyire gyorsan vetközik ki a magyar mindabból, mi magyarságának legbiztosabb feltétele. S mintha jósszemeik előre látták volna, hogy e kor a teljes tespedésbe vezet, melyet csak 1790. tudott felrázni, felemelték hangjukat, hadd hallják honfitársaik.

Ezek egyike báró Palocsay György a régi hires kurucz generális. Egyike ő azoknak, kik Rákóczy fegyvereinek hatalmát széles Magyarországban éreztették, de egyike azoknak is, kik a dícső Rákóczy-kor letünte után bekövetkezett változás miatt panaszhangjukat felemelték. Már 1717-ben irja:

„Új idő, új világ, új élet, új újság, —
Az jó régi rend most kopott irás, óság;

[1]) Horváth Mihály i. m. VII. k. 173. s köv. ll.

Elfordúlt a világ, nincs a régi jóság . . .
E mostani módi lesz ebben bizonyság!

Az világi luxus, testi puha lágyság,
Most talált s kigondolt sok változandóság,
A vásott elmékben változó társaság,
Regnál most a módi, kedves csak az újság".[1])

E pár sor, melylyel „Kuruczvilág" czimű költeményét bevezeti, eléggé jelzi az akkori állapotot, melynek rajzát még jobban kiegésziti egy, előbbi évből való „Ezelőtt" cz. költeménye, mely szerint az akkori magyar nemes

„Eszik, iszik, vígan folytatja világát,
Mint nem keresményét, költi bővön aztat,
És hosszas időre annak folytatását
Véli holtáiglan való maradását.

Iszik, még tart benne, és sokféle nyelven
Szól, hol francziáson, hol német beszéden,"[2])

Ily módon nem csoda, ha a Magyarországot a „módi" teljesen hatalmába keriti s az élet minden részein átalakitó hatást gyakorol, mint Palocsay a „Kuruczvilág után" cz. költeményében mondja:

„Most módira esznek, módira feküsznek,
A napbúl éjczakát, ebbűl napot tesznek.
Kártya, labét, pikét, tersak véget érnek —
Az még az kakasok hajnalt énekelnek"[3])

Szerző azután elmondja, mennyire meglátszik az idegen hatás, mert az öltözködés is átalakult, pedig az újság nem mindig jelent jót, különösen nem az eredeti szokások levetközésénél.

[1]) Thaly Kálmán, Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez. Pest, 1872. II. k. 387. l.
[2]) U. o. 383. l.
[3]) U. o. II. k. 387. l.

„— De nincs állandóság, nincs a sok újságban,
Gyakran veszedelem van az változásban.
Ha végig maradnánk a régi óságban:
Az tartana bennünk most minden jóságban".[1])

Természetes, hogy a változás még a családba is behatol, hol a német asszony még jobban elősegiti az új szokások terjedését, melyek azonban korántsem szüntetik meg a nyomorúságot. Palocsay ennek is kifejezést ad:

„A sok módi között nékem az egy tetszik,
Hogy a német, magyar egyvelessen veszik.
Egyik az másiknak módjában öltözik:
Itt atyafiságnak jele ebben látszik.

Magyar német asszonyt, német magyart vészen,
Elég kéri már is, hozzámégyen készen;
Két jó atyafiság jó vérséget tészen —
Fáter, mutter, brúder, elég sógor lészen!

A szegény magyarnak újabb náj-módija
Nincsen, mint a servicz, forspont, portiója,
Száraznak, vacansnak, oralisnak mondja —
E szokatlan módi miatt vagyon gondja! . . ."[2])

Ily szomorú körülmények között bánatosan sóhajt fel:

„Áldja Isten azért, hogy ez a sok újság
Fordúljon hasznunkra, légyen minden jóság;
Találtassék most is a régi jó óság, —
Úgy lészen hazánkban igaz módi újság"[3])

Ez erre szükséges, hogy a nemzet maga is észre vegye az új irány veszélyét, különben alig remélhet jót. Ezért kivánja a költő idézett költeményének egyik versszakában:

[1]) Thaly L. i. m. II. k. 388. l.
[2]) U. o. II. 389. l.
[3]) U. o. II. k. 389. l.

„Régi vitéz jobb az most fogadott hadnál, —
Bár sok újságidból te is fére — hadnál!“[1])

Ime, mint nyilatkozik meg a honfi-bánat báró Palocsaynál, ki fájdalmas szivvel mútat rá az új idő furcsaságaira, melyek után pedig oly mohón szalad nemzete.

Még erősebb panaszhang üti meg füleinket az „Én is hajdan magyar voltam“ cz. kurucz nótában, hol felbúgó fájdalma a nemzeti érzésnek, mely nem akar meghajolni a németesedés előtt, idegenbe űzi a régi emlékeihez hű magyart.

„Magam itthon nem epesztem:
Inkább életem elvesztem, —
— Mintsem német jármába
Sínlődjem kalodájába.

Böcsületed ez hazában
Nem lesz, ha nem jársz plundrában;
Ha „gotli“ nyelven nem beszélsz —
Önnön hazádba el nem élsz!

Menj hát a világ szélére, —
Ott akadsz jobb szerencsére,
A hol élsz magad kedvére . . .
Nem szorulsz német nyelvére!“[2])

Hasonló panaszt, keserves bánatot fejez ki az 1718-beli „Könyörgés az elnyomatásban“ cz. ének is:

„Jaj, jaj nagy iga ki az fejünkön
Forog mindennap az mi földünkön;
Megrögzött rajtunk, mint varjú dögön,
Ezen a földön, —
Miként az varju vagy holló, dögön.“

Ezen nyomoruságban az Istenben talál bizodalmat s reményteljes szívvel fordul hozzá:

[2]) Thaly K. i. m. II. k. 388. l.
[1]) U. o. 391. l.

„Oh magasságban lakozó Isten!
Könyörülj rajtunk ez ínségünkben . . .
Mert elepedett lelkünk egészen, —
Még isten sem jut
Immár eszünkben!“[1])

A honfibánat legpanaszosabb hangjain azonban a „Pannonia siralma“ czimü 1728-beli ének szól. Ez ideig ugyanis már nagy haladást tett az elnémetesedés s e költemény ismeretlen szerzője az elkorcsosult, elnémetesedett magyarság hibáinak ostorozója. Pannónia ama kevés számu magyar képviselője, a kik hívek maradtak, nem engedték át magukat a honfitársaikat sorvasztó betegségnek, de az általános romlottság képe elkeseredett szivök szomorú érzelmeit szemrehányó szavakra inditotta. Oly sok keserüség, bánatos panasz van e költemény első szakaszaiban, mintha a lábbal tiport nemzeti érzés egyszerre akarta volna életre kelteni a magáról megfeledkezett nemzetet, hogy most is hű maradjon mindahoz, minek eddigi fennmaradását köszönhette. E néhány versszak a következő:

„Szegény Magyarország bánatját újitja,
Könyvező szemeit siralomra nyitja.
Fejét lecsüggesztvén, könyveit árasztja
S keserves beszédit e szókra fakasztja:

Boldog Isten, miért kesergetsz annyira?
Mi okbúl kölyköket bocsátasz urokra?
Viperátúl fajzott fiakat anyjokra
Támasztasz, s ebeket kedves hazájokra.

Nemdenem, javaim ővelök közlöttem?
Nagy böcsületekben őket helyheztettem,
Mit vétettem azért, hogy ezt érdemlettem, —
Hogy korcsos népemtűl megkeserittettem:

[1]) Thaly K. i. m. II. 393., 394. ll.

Nem tekínted-é meg sok vérontásimat,
Régi törvény szerint tett áldozatimat,
Gyakor vérben kevert vitéz karjaimat.
Melylyel szabadságra hozhatnám magamat.“[1])

Ime, mint nyilatkozik meg a tősgyökres nemzeti érzés visszahatása. A vigasztalan jelen bánatos képeit az elboruló hazafi fájdalma kétféle módon kivánta vigasztalóbakká tenni.

Az egyik módot már láttuk. Ez ugyanis abból állott, hogy a nemzeti érzés erősen kikelt a lanyha, elkorcsosult új iránynak hódoló nemzeti érzés ellen. E kikelésben benne volt a megsértett büszkeség, a lábbal tiport önérzet minden sérelme, a melyek panaszos hangjai az akkori elsatnyult nemzedék hibáit kiméletlenül ostorozták. Jól esett azoknak, kiket a divatos irány nem tudott meghódítani, ha keblük fájdalmait kipanaszolhatták, ha erős hangon kiáltottak megálljt a lejtős úton haladóknak. Ámde szavuk a pusztában hangzott el; a nagy tömeg haladt tova a maga útján s a panaszlók intő, feddő szavát nem értette meg. Pedig ezek igy akarták visszatartani őket a fenyegető örvénytől, melytől pedig csak II. József alkotmányellenes, hatalmas reformjai tudták megmenteni, melyek felnyitották a nemzet szemeit, hadd lássa, hová jutott saját hibájából.

A másik irány nem úgy járt el. A honfi bánat ezen is uralkodik épen úgy, mint az első irány hivein, de ez kortársait más módon kivánta a helyes útra vezetni. Míg az első kizárólag a szomorú jelenre fordította figyelmét, addig ez a múltban kereste azon emlékeket, melyek legalkalmasabbak lehetnek a hibás úton haladó nemzetet a helyes irányba visszavezetni. S a múltban meg is találta mindazt, mi csak a nemzeti önérzet felkeltésére szükséges lehet. Ott vannak a régi jó szokások, az eredeti magyaros életmód mindenben, mi együttesen a nemzeti jellemet képezi. Ez egyúttal annak bebizonyításával is járt, hogy őseink gazdagságukat a régi szokásokhoz való ragaszkodásnak köszönhették, míg az újabb nemzedék az idegenszerűség teljes felkarolásával egyuttal az elszegényedés útjára is lépett.

[1]) Thaly K. i. m. II. k. 417., 418. ll.

Ezen irány legteljesebben báró Apor Péternél nyilatkozik meg. Maga kifejezi, mi indította munkájának megírására.[1]) „Oka penig — úgy mond — ezen irásomnak az, hogy mivel ab anno 1687 az, mely esztendőben az német legelsőbben bejőve, azoltától fogva látom minden esztendőben új új mód avagy, mint az német mondja, Náj módi vagyon, úgy hogy mentől inkább szegényedünk, annál nagyobb titulusra, és czifrább paszomántos köntösökre vágyunk és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, ha csak német szakácsunk nincsen és külömbnél külömbféle drága étkeket nem főz; hogy azért azon időbeli bécsi szokás, az melyben az mint másutt is irám, más munkában, midőn erat pingvissimus vitulus et rarissimus titulus, maradváinknál épen feledékenységben ne menjen, az mi kevés eszembe jut, leírom."

E „mostani kevély, czifra, felfordúlt" állapotban jól esett Apornak, hogy a múlt idő képét mútassa meg kortársainak s méltán irhatta oda müve jeligéjéül: „Et haec meminisse juvabit".[2]) Igaz, hogy kortársai nem értették meg akkor, de a nemznt 54 év múlva fényesen bebizonyitotta, hogy a nemzeti érzés és a nemzeti szokások, erkölcsök egymástól el nem választhatók. Az idő tehát, habár későcskén, mégis Apornak szolgáltatott igazat.

De megérti és kellőképen méltányolja Apor müvét a mai nemzedék, mely gazdag tanulságokat szerez a múlt emlékeiből, melyeket Apor oly élethűen állitott össze. Méltó, hogy e munkát közelebbről megismerjük.

A Metamorphosis Transylvaniae összesen 13 czikkelyből áll s ezek függelékét képezik a Cserei Mihály Pótlékai és Megjegyzései.

Az első czikkely „Oka ezen irásnak" czimet visel s megmondja röviden a mű czélját, melyet már láttunk.

A második „Az titulusokról" szól. Szerző kikel a különféle czimek ellen. Szinte jól esik hallanunk kitöréseit, mert szavai nemcsak korára, hanem napjainkra is találnak,

[1]) Apor munkái 315., 316. ll.
[2]) Apor munkái 313. l.

midőn napról-napra jobban elharapózik a czimhajhászat. Valamint a múltban, úgy a jelenben is betegsége ez a kornak, mert némileg a kaszt-rendszer bélyegét viselik magukon e jelenségek s határokat vonnak az emberek közé, kik pedig felvilágosultaknak hiszik magukat. Hiszen régi igazság, hogy nem a születés, hanem maga az egyéniség a fő különösen ma, midőn mindenki előtt nyitva a haladás, midőn már régen veszendőbe mentek a rendi kiváltságok.

A nagy czimkórságot — a mint Apor elég ügyesen megokolja — főképen a sok bárói, grófi czim adományozása okozta. A bécsi udvar, hogy feledtesse az erdélyiekkel hazájok függetlenségének elvesztét s jövőre biztositsa ezek hűségét és ragaszkodását, éppen nem volt fukar az ajándékokban. Tudta, hogy a magyarnak ősi rossz szokása a czimek utáni kapkodás, azért sietett a nemzeti hiúságot legyezgetni. Karöltve járt evvel azon törekvése is, hogy a nemzettel minél jobban feledtesse régi erkölcseit. S e törekvése — a mint már szomorúan láttuk — sikerült, mert a gombamódra szaporodó új főurak mohón nyultak hűségök jutalma után s a sok „cságos, csigos“ uraimék úgy kivánták a kitüntetést meghálálni, hogy versenyeztek régi elveik feladásában.

Pedig a czimmel sohasem jár gazdaság s ezt iparkodik feltüntetni Apor is. Régente, midőn alig volt nagyságos úr nálunk, gazdag volt Erdély s mi fő, teljes virágjában megvolt az egyszerüség, nemzetiesség viseletben, magatartásban, szokásban egyaránt. S bár ezernyi veszély sötét fellegei tornyosultak is a kis haza egén, a nemzetiség nem volt veszélyben, mert hű fiai gondoskodtak fentartásáról. A mint azután Erdély a Habsburgház hatalma alá került, békésebb idő tünt fel, helyreállott a nyugalom, csakhogy most a sima udvari politika a nemzeti szokások vesztére tört. Tetőpontját érte el Mária Terézia alatt, habár szomorú jelenségei jóval hamarább nyilvánultak. Tudták nagyon jól Bécsben, hogy valamely népnek csak ősi elveihez való szigorú ragaszkodását kell megtörni s akkor teljesen elérik czéljukat, Egyik mód erre a tömeges czimadományozás volt.

Apor itt is felismerte a közelgő veszedelmet; azért fordúlt intő szózatával nemzetéhez: ne engedjen az üres, hangzatos kitüntetéseknek, hanem maradjon meg régi, őseitől öröklött egyszerüségében. Hogy szavai annál jobban hassanak, számos példát (legterjedelmesebb a gr. Apor Istváné) hozott fel annak igazolására, hogy a régiek — ha fényes nevet viseltek — majdnem fejedelmi gazdagsággal birtak, mig a mostaniak „két három rongyos szolgával alig koszognak“.[1])

Apor humora igazi eredetiségben nyilatkozik meg a harmadik czikkelyben, melynek czime: „Az vendégségről és ebédről és vacsoráról“. Az üditő italok (fahéj-viz, mézelt égett bor) s az ételek (disznóláb tormával, káposzta tehénhússal, ludhússal vagy szalonnával, tehénhús rizskásával, borsóval lúd törött lével, sült tyúk foghagymával, eczettel, szalonnával, berbécshús spékelve vagy tárkonynyal, nyúlhús fekete lével stb.) felsorolása után elmondja az asztalterités módját s az ebéd lefolyását. Az ebéd tiz órakor volt. Az asztalt megteritették, czipókat raktak reá s azután az ételeket befödve feltették. Azután a vendégek kimentek az ebédlőbe, a pohárnok nyújtotta medenczében megmosták kezüket s miután a pap megáldotta az asztalt, letelepedtek úgy, hogy belől a nők, kivűl a férfiak ültek. A főhelyen egy férfi és egy nő foglaltak helyet. Mindenki kivette öve mellől kését s megkezdődött az étkezés. Ha valakinek kanálra vagy villára volt szüksége, a főhelyről — hol néhány darab állott — elvette és használat után visszatette.

A második fogás után behozták nagy fazekakban a bort s a házigazda rendre elköszöntötte vendégeire, a kik két kézzel fogva hajtották fel. A derekas ivás a gyümölcs után kezdődött. Rendesen új bort ittak, az ó bort csak a kocsis, lovász itta. Gyümölcs beadásakor meggyes bort is ittak, mely jeges cseberben állott. Ebéd végén énekkel, mely néha „szép régi magyar dolgokról“ szólott és zenével (török sip, dob, néha trombita) töltötték az időt.

A mint az ebéd bevégződött, megkezdődött a tánez,

[1]) Apor munkái 316—321. ll.

melynek különféle nemeit sorolja fel Apor; ilyenek voltak a lengyel változó, lapoczkás, egeres, gyertyás és süveges tánez.[1])

De Apor a mily gyönyörrel írja le e régi szép szokásokat, ép oly gúnyosan hozza fel azokat a furcsaságokat, melyek az idegen elnevezések, behozását nevetségessé teszik. Ezek közül legártalmatlanabb a kristály, de van ebben annyi hátrány, hogy a fényűzés előmozditója s egyúttal szükségben cserbenhagyó, mert érette — ha zálogba kerül — semmit sem adnak, míg a régi kupák nem egyszer segitették ki gazdájukat a bajból.[2])

Ámde sokkal veszedelmesebb jelenség annak a sok idegen szónak a használata, melyek ide is betolakodtak s az idegenszerüségre hajló magyarnál nagy tetszésre találtak. E jövevény német szókat teszi nevetség tárgyává Apor, ki ezúttal kortársai ostorozására a humort használja fel. Természetesen úgy tünteti fel a dolgot, mintha ezen új szókkal valaki a régieket lepné meg, a kik azután — mert nem értik — megmagyarositják. Ilyenek: kávé = állj el mellőle, thé (herbathea) = tegezés, csukolata = kucsulási (Fogaras földjén), rosólis = harmat (ros solis) vagy rozsból sűlt,[3]) glasz wein = gaz vaj, karafina = kurafia (káromló kifejezés), credentia = hiteles levél kérése kredenczia nélkül, tekel glaz = kötél gaz,[4]) suppon = zsúpon,[5]) baxaméta = Baxafalvára kell menni,[6]) minevét = ma mit ett.[7])

Látható ezen kis összehasonlitásból, hogy Apor mily humorral bánik el az idegen szókkal. S e humora nyilvánul akkor is, midőn az új tánczot a régivel összehasonlitja. Mig a régiek a tánczot „szép halkal“ járták, a mostaniak „kecskemódon“ ugrándoznak. Midőn a régi szép tánczokat részletesen leirja, bánatosan sohajt fel: „Most az ilyeneknek

[1]) Apor munkái 321—333. ll.
[2]) U. o. 326—330. ll.
[3]) U. o. 321. l.
[4]) U. o. 321. l.
[5]) U o. 330. l.
[6]) U. o. 331. l.
[7]) U. o. 333. l.

semmi keleti nincsen, sem a szép lassu magyar táncznak, hanem azt kiálltják: vonjad az német, franczia, tót tánczot; úgy ugranak mind az legény, mind az leány mint a kecskék." [1])

A negyedik czikkely „A Fejedelem ebédiről és vacsorájáról" mútat be érdekes képet. Mielőtt azonban ezt látnók, érdekes lesz megismerkednünk a fejedelem jövedelmével és udvartartásával.

I. Apafi Mihálynak addig is, míg fejedelem nem lett, elég tekintélyes évi jövedelme volt, a mely 4—8000 frt között váltakozott[2]) Ez fejedelemségre jutása után 300,000 frtra emelkedett, a mely összeg a mai érték szerint nem kevesebb, mint másfél millió frtnak felel meg és pedig állott: 1) a mintegy 30 községben levő uralmak jövedelméből, 2) a szász káptalanok honoráriumából, 3) a vámokból és 4) a nagyszámu arany-, ezüst-, réz-, vas- és kénesőbánya után befolyó haszonból.[3]) Mindenesetre elég tekintélyes összeg volt, melynek pontos beszolgáltatását előmozditotta az a mintaszerü gazdaságvezetés, mely hajszálnyi pontossággal vigyázott még a legutolsó kondás szabályszerü illetékeinek is hibátlan kiszolgáltatására.[4])

A nagy jövedelem mellett azonban megfelelő kiadás is volt. A fejedelem nagy udvart tartott, miről elég világosan beszélnek a következő adatok. Az 1666-i kimutatás szerint a fejedelmi udvarhoz tartozott 23 főember (tanácsúr, főbb deák, udvari pap, kántor)[5]) egy komornik, 18 bejáró, kik kisebb szolgálatokra nyertek alkalmazást, azután ide számit még a házi személyzet és pedig a fejedelem 20 s a fejedelemasszony 20 étekfogója[6]) 1—1 pohárnokkal, 10 inas, 4 szolga, 9 pohárnok és innyaadó 3 inassal, a szállás-

[1]) U. o. 333. l.

[2]) Thallóczy Lajos, I. Apafi Mihály udvara. Századok 1878. évf. 415. l.

[3]) U. o. 416—424. ll.

[4]) L. a balásfalvi uradalom táblázat u. o. 418. l.

[5]) 1683-ban 49 főember és 3 pap. U. o. 425. l.

[6]) 1683-ban összeseo 42 étekfogó 1 főkonyhamesterrel. U. o. 425. l.

osztó, a postamester, 3 konyhamester, 1 lovászmester, 9 mesterember,[1]) 9 muzsikás (trombitások, török sipos, virginás, hegedűsök),[2]) 2 sütő 2 inassal, 7 szakács 8 inassal, 2 konyhaajtónálló, 2 konyhasáfár, a palota 2 ajtónállója, 2 tálmosó, 7 csatlós, 4 lovász,[3]) „3 rendbeli kocsisok“,[4]) 7 nőcseléd 1 inassal, 11 agárhordozó.[5]) Az egész személyzet létszáma meghaladja a 200-at; nem csoda, ha a fejedelem napi „konyha limitatiójá“-ban nagy mennyiségű élelmi szer szerepel.[6])

Ilyen nagy személyzet mellett valódi fényt kellett kifejteni. Erre szolgált a sok aranyas, ezüstös asztali készlet, melyek között nagy helyet foglaltak el a kupák annál is inkább, mert pl. 1686-ban mintegy 120 harminczhat vedres hordó bor állott a fejedelmi pinczében s lakomák alkalmával ugyancsak szorgalmasan ittak.[7])

Ezen előzmények után könnyü megértenünk azt a pompát is, melyet a fejedelmi udvar az ebéd alkalmával kifejtett. Apornak köszönhetjük, hogy a fejedelmi ebéd lefolyásáról tiszta képet alkothatunk. Az ebéd rendezésében a konyhamester vitte a főszerepet. Tiz órára a pohárnokok megteritették az asztalt s mihelyt az ételek elkészültek, az étekfogók felhordották élükön a konyhamesterrel, ki előtt az asztalnok ment szerszámos paripán, melyről azonban a lépcsőnél leszállott, s a palotába ment fel. Erre kijött az udvar; elől a főudvarmester, azután fejedelem, fejedelemasszony s a vendégek. Mindenki megmosta kezét, a pap megáldotta az asztalt s megkezdődött az ebéd, mely alatt a fejedelem mögött fegyverhordó állott karjára tett karddal és buzogánynyal. Valahányszor a fejedelem ivott,

[1]) 1683-ban 41 mesterember 12 inassal. — Thallóczy i. m. Századok 1878. évf. 426. l.
[2]) 1683-ban 18. — U. o. 427. l.
[3]) 1683-ban 18 lovász 4 lovászmesterrel. U. o. 427. l.
[4]) 1683-ban 33. — U. o. 427. l.
[5]) Ezen 1666-i összeállitást l. „Apafi Mihály udvartartása“ cz. alatt Történelmi Tár 1894. évf. 557—562. ll.
[6]) U. o. 562, 563. ll.
[7]) Thallóczy i. m. Századok 1878. évf. 512—515. ll.

a főinnyaadó az italt mindannyiszor megkóstolta. Ha ebéd után táncz volt, az urak mind felállottak, mig a fejedelem tánczolt.[1])

Apor e czikkely befejezéséül II. Apafi Mihálynak szomorú következményekkel járó lakodalmat mondja el, mely Balásfalván minden nagyobb pompa nélkül folyt le. Előadásából kitünik, hogy e házasság, melyet a Bethlen urak eszközöltek, „az igaz hazafiainak“ nem tetszett, mintha előrelátták volna, hogy az udvar mi módon hajtja végre a fejedelemség megszüntetésére irányuló régi politikáját.[2])

Mindenesetre tanulságos czikkely, mert a régi fejedelmi udvart egyszerűségében és fényében mútatja be. A fejedelem hatalmas parancsoló úr a tanácsban, hivatalában, de asztalánál szives házigazda igazi magyaros vendégszeretettel, barátsággal. Ebédje szertartásszerü, de nem rideg, hanem tele van az őszinteség melegségével, mely eredeti, magyaros szokásokban élő őseinknek annyira szép vonása vala.

Apor munkájának egyik legszebb része az ötödik czikkely „A régi Erdély köntösiről“ ; legszebb, mert benne tárul fel legmegkapóbban őseink szép nemzeti viselete, melynek pompáján gyönyörrel merenghet el a késő kornak gyermeke is. Ott áll előttünk a régi egyszerüség, csin, de e mellett a szépség és a finom izlés is. Nincs semmi fölösleges czifraság a köznép és a nemesség viseletében, de van annál több kellem és minden ízében megnyilatkozó magyarosság. Káprázik szemünk, ha arra a sok szép ruhára gondolunk; csakúgy csillognak-villognak szemünk előtt a szebbnél szebb alakok, mintha a régen letűnt múlt idő dicsősége emelkednék ki a moh- és porfedte sirjából s állana elénk. Igazán érdemes, hogy e pontnál kissé megállapodjunk.

Aport e czikkely megirásában általában ugyanazon szempontok vezették, melyek müvében általában. Az idegenszerüség rányomta bélyegét a viseletre is; átalakitó hatása szomorú következményeivel együtt jelentkezett. A

[1]) Apor munkái 333—337. ll.
[2]) U. o. 337—340. ll.

múlt egyszerüségében élő Apor szomorúan látta ezt s néhány visszaélés kimutatását szükségesnek találta.

Az idegenszerüség hatása mindjárt a női ruháknál feltünt. Nemcsak a szabás változott meg úgy, hogy Apor majdnem kiméletlenül kel ki, hanem lábra kapott a fényűzés is, még pedig a nép körében. Mig hajdan „gyolcs rokolyának, selyem pántlikának híre sem volt közöttök", addig szomorúan tapasztalta, hogy „most sok asszony, leány, az kiknek férjek vagy atyjok házánál nincsen egy falat kenyerek, mégis czifra az mente, gyolcs az rokolya, drága az párta, az asszonyoknak aranyos szélyű gyenge patyolat". Ezen elszomorító látvány tanácsadásra fakasztotta: „Jobb volna az mit erre költenek, adnák az portioban s járnának úgy, mint az régi jambor asszonyok s leányok".[1])

E tanácsadásra volt oka Apornak, hiszen látta azon káros következményeket, melyek a fényüzés nyomában járnak, az elszegényedést és az erkölcsiség hanyatlását. Az előbbire csak egyszerüen útalta kortársait: „Nézd meg erdélyi ember, hogy bizony nem az császár adója szűkiti Erdélyben az pénzt, hanem feleségtekre, lányotokra való haszontalan czifrázás."[2]) Az utóbbinál azonban nem mulaszthatta el, hogy összehasonlitást ne tegyen a múlttal, a mi azonban korántsem kedvező a jelenre nézve. Mig hajdan ritkaságszámba ment az, ki az erény ellen vétett, az ő korában már fel se tűnik.[3])

A szomorú jelenség azonban nem foglalkoztatja húzamosabban, hanem áttér a férfiakhoz, hogy kissé szabad folyást engedjen humorának. Talál is három alkalmat erre s felhasználását nem is mulasztja el. Egyik eset, mely nem kerüli ki szorgos figyelmét, a paróka-használat, a melyet azáltal kiván nevetségessé tenni, hogy bak rókára forditja.[4]) A másik a paszománt, melynek nevét a régiek Pázmányra (Péterre) vagy Pázmán lovagra, a Szent István vezérére,

[1]) Apor munkái 345. l.
[2]) U. o. 346. l.
[3]) U. o. 346. l.
[4]) U. o. 350. l.

értették volna.[1]) A harmadik a krepin, melyet a régiek zörgetésre magyarázták volna.[2])

Apornak a viseletre vonatkozó adatai nagyon becsesek, mert teljesen megfelelnek az illető kornak. Könnyü meggyőződést szereznünk erről, ha egybevetjük a XVII. és XVIII. századból fenmaradt összeirásokkal, melyek az ő adatait némiképen kiegészitik, de meg nem czáfolják. Nem részletezve a köznép viseletére tett megjegyzéseit,[3]) ezuttal lássuk a nemesek öltözködését s itt első sorban a nőkét, azután a férfiakét.

Az uri nők viselete a következő.[4]) Gelezna, melyet a „főasszonyok“ viseltek s prémezett volt; a leányoknak pártájok volt. Ing ékszerekkel. A lábbeli csizma vagy veres saru. A menyecskék fejét fátyol boritotta. Palástjuk kétféle volt, u. m. téli és nyári, amaz nyuszttal vagy nyesttel béllett, az anyaga többnyire bársony volt, melyet arany vagy ezüsttel csipkével ékitettek;[5]) a nyári palást fekete vagy virágos bársonyból készült, diszitése különféle szinű (testszin, fekete, meggyszin stb.) bojtos bársony, arany vagy ezűst csipke volt.[6]) A kis suba, melyet leginkább a leányok viseltek, különféle bársonyból (metszett, veres, zöld, meggyszin) készűt, prémmel, arany, ezüst csipkével ellátva vagy szkófiummal kihimezve.[7]) Még nagyobb a fény a szoknyák-

[1]) Apor munkái 351. l.
[2]) U. o. 353. l.
[3]) U. o. 345. l.
[4]) U. o. 311—345. ll.

[5]) P. Szathmáry Károly, „Egy magyar fejedelmi kincstár. (Ezen összeirás a Kemény családé 1662-ből) Tört. Tár 1881. évf. 777, 776. ll.

[6]) P. Szathmáry K. i. m. Tört. Tár 1881. évf. 777. l.

[7]) Deák Farkas, Két végrendelet (egyik a Petkinéé) a XVIi. és XVIII. századból U. o. 1878. évf. 952. l. — A szkófium tömör szál, melyet arany vagy ezüst lapos drótokból húztak s domború kivarrásra használtak. L. a szkofiumhúzókra vonatkozó adatokat II. Rákóczy Ferencz korából : Thaly Kálmán A hazai képzőmüvészet, műipar, nemzeti viselet stb. történetéhez II. Rákóczy Ferencz udvarában és korában. U. o. 1882. évf. 571. l. 1883. évf. 188 l.

nál. Apor ugyan csak az egyszerü rása szoknyát emliti,[1]) melyet rendesen viseltek, de hozzáteszi: „Ám lakodalomban s nagy solennitásokban öltöztek magok rendek szerint czifrán".[2]) Ilyen czifra szoknyát sokat találunk az egykorú leltárakban. Petki Farkas feleségének 1647-i végrendeletében zöld, kék virágos, szederjes terczenalla[3]) szoknyák fordulnak elő arany prémes, fekete virágos bársony vállal.[4]) Értékesebbek a Kemény-család 1662-i leltárában előfordulók, melyeknek anyaga zöld, tengerszin, narancsszin, meggyszin vagy kék terczenella, tengerszin habos ezüstös kanavácz, veres, meggyszin, hajszin, testszin, királyszin, szederjes bársony, baraczk- vagy királyszin sima vagy virágos átlácz, többnyire mindenik előkötővel és vállal.[5]) Használatosak még a keztyük (fekete vagy veres bojtos bársonyból) és az övek is.[6])

A női ruhák után érdekes lesz látnunk a női ékszereket is, mert Apor is emliti az islógokat, melyeket az igen több sorral viseltek, gyöngyöt és a gyűrűt.[7]) Egészitsük ki ezt nehány adattal, mely legjellemzőbben mútatja a régi nemesi rend gazdagságát.

Az ékszerek közt első helyen emlithetjük meg az arany lánczot, mely különböző fonatu s diszitése különféle: boglár, rubin, gyöngy, gyémánt, smaragd. A Kornis-család 1742-i leltárában egy 31 rubinos és 32 gyöngyös fordúl elő.[8]) A báró Bálintith-család kincsei között egyben harmadfél száz, egyben 318, egyben negyedfél száz arany van.[9])

[1]) Apor munkái 344. l.

[2]) U. o. 344. l.

[3]) Deák Farkas i. m. Tört. Tár 1878. évf. 952. l. — A terczenalla (terczenella) könnyebb selyemszövet. P. Szathmáry k. i. m. u. o. 1881. évf. 765. l,

[4]) Deák Farkas i. m. u. o. 1878. évf. 952. l.

[5]) P. Szathmáry K. i. m. Tört. Tár 1881. évf. 776, 777. ll.

[6]) U. o. — Apor munkái 344. l.

[7]) Apor munkái 342, 344. ll.

[8]) Torma Károly, Leltárak, összeirások. Tört. Tár 1884. évf. 140, 141. ll.

[9]) Deák Farkas, Leltárak a báró Bálintith-család nagyernyei levéltárából a XVII. századból, 1660 körül. U. o. 1880. évf. 589. l.

A Petkiné aranyláncza közül is egyikben 50. a másikban 94 arany van.[1]) Még pompásabbak vannak a Keményeknél, mert itt egyik 40 bogláros, mások 75, 49, 40, 36, 32 remekből — egy művészies tagozat — állanak, melyek mindenike rubinos, gyémántos, gyöngyös vagy fehér, fekete zománczos, ugyanitt 4, $3^1/_2$, 2 sing hosszúak is vannak.[2]) — Az I. Rákóczy György kincsei között gyöngyláncok is vannak 4191,3482, 2200 szemmel.[3])

Fényesek voltak a párták is. A Kornis-családnál 10 bogláros olvasható, mely még ezenfelül rubinos, gyémántos, smaragdos.[4]) Majdnem mesés összeget érnek azonban az I. Rákóczy kincsei közöttiek, mert vannak olyanok, melyekben 204 gyémánt, 80 gyémánt, 75 gyémánt és 214 gyöngy, 45 gyémánt és 30 gyöngy is van.[5]) Keményeknél is 60 és 72 gyémántosak fordúlnak elő.[6])

A nyakravalók hasonlóan gyémántosak, rubinosak, gyöngyösek, boglárosak vagy aranyosak. I. Rákóczy kincsei közt 112, 74 gyémántosak vannak.[7]) Keményéknél 67 gyémántos, 31 remekes 97 rubinnal található.[8]) A Petkinéé fehér gyöngyös,[9]) mig a gr. Teleki Mihályné birtokában levők (1704-ben) gyöngyösek, gyémántosak, aranyosak.[10])

A függők (násfa) disze gyémánt, rubin, zafir, gyöngy, smaragd. Ilyenek vannak a Bálintitt,[11]) Kemény[12]) és Telekiné összeirásaiban.[13]) Keményéknél az egyik, pántlikára feltűz-

[1]) Deák Farkas. Két végrendelet a XVII. és XVIII. századból Tört. Tár 1878. évf. 950. l.
[2]) Tört. Tár 1881. évf. 707, 768. ll.
[3]) U. o. 1878. évf. 943. l.
[4]) U. o. 1884. évf. 141, 142. ll.
[5]) U. o. 1878. évf. 941, 942. ll.
[6]) U. o. 1881. évf. 769, 770. ll.
[7]) U. o. 942. l.
[8]) U. o. 1881. évf. 770. l.
[9]) U. o. 1878. évf. 951. l.
[10]) Jakab Elek, Sándor Pál kapithia s az erdélyi nemzeti fejedelemség utolsó évei. Magy. Tört. Tár. 1875. évf. XX. k. 162., 163. ll.
[11]) Tört. Tár 1880. évf. 589., 590. ll. — [12]) U. o. 1881. évf. 768., 769. ll. — [13]) Magy. Tört. Tár 1875. évf. 181., 182. ll.

hető násfán (pántlika-rózsa) 62, másikon 71 gyémánt van;[1]) sőt a Petkiné egyik függője is 900 frt értékü.[2])

A boglár aranyos, gyöngyös, rubinos, smaragdos. Petkinének egyik boglára 15 köves, másik 60 rubinos,[3]) Korniséknak 27 nagy arany boglárjuk van, mely fehérgyöngyös,[4]) mig Keményéknek 89.[5])

Végűl említést érdemelnek még az aranygyűrűk gyémánttal, rubinual, smaragddal, türkisszel, fekete vagy fehér zománczczal, milyenek Korniséknál,[6]) Petkinénél,[7]) Keményéknél[8]) és Telekinénél fordúlnak elő,[9]) továbbá az aranypereczek és fülbevalók; az előbbiek a Rákóczy,[10]) Petkiné[11]) és Bálintitt-féle[12]) leltárban, utóbbiak a Bálintitt[13]) és Kemény családoknál fordúlnak elő nagyobb számban és gyémántosak vagy rubinosok.[14]) A Rákóczy kincsei közt még gyémántos, bogláros, gyöngyös hajtekerőt és arany övet is találunk.[15])

E kitérés után átmehetünk a férfi viseletre.

A férfiak általában süveget hordottak, melynek szövete különféle szinű angliai posztó (veres, baraczkvirágszin stb.) vagy gránát, vagy bársony volt. Mindenik süveg nyusztos volt s a drágaköves forgóból kerecsen-, kócsag-, sas-, fekete, veres, fehér strucz- vagy fehér darutoll állott ki.[16]) Némelyiket — úgy látszik — szkófiummal is kivarrták.[17]) Az ifjak

[1]) Tört. Tár 1881. évf. 768. l. — [2]) U. o. 1878. évf. 950. l. — [3]) U. o. 1878. évf. 951. l. — [4]) U. o. 1884. évf. 142. l. — [5]) U. o. 1881. évf. 770. l. — [6]) U. o. 1884. évf. 140. l. — [7]) U. o. 1878. évf. 951. l. — [8]) U. o. 1881. évf. 770. l. — [9]) Magy. Tört. Tár 1875. évf. XX. k. 178. l.

[10]) Tört. Tár 1878. évf. 942. l. szerint 168 gyémánt volt benne.

[11]) U. o. 1878. évf. 950. l. — [12]) U. o. 1880. évf. 589. l.
[13]) U. o. 1880. évf. 590. l. — [14]) U. o. 1881. évf. 769. l.
[15]) U. o. 1878. évf. 942., 943. ll.

[16]) Apor munkái 346., 347. ll. — Ilyen süvegek és tollak Korniséknál. Tört. Tár 1884. évf. 146—150. ll. Bánffy Dénes hagyatékában. U. o. 1881. évf. 743. l.

[17]) Thaly Kálmán, A Rákóczy-árvák 1688-ban Munkács várában maradt és Patakra vitt ingó értékeinek lajstromai. U. o. 1886. évf. 774. l.

nyáron csákós pozsonyi süveget viseltek, melyet övüknél zsinórral erősítették meg,[1]) sőt elől csokrosan felálló, fekete strucztollas kalapjuk is volt.[2])

Egyik legdíszesebb ruhadarab volt a mente, melynek kiállítására nagy gondot fordítottak őseink. A nemeseké veres muszulyból (török szövet) készült, rókabőrrel bérelve,[3]) az uraké — mint Apor mondja — „jó féle“ posztóból. Ilyen jófele posztó több volt azon időben. Legfinomabb a bársony, mely zöld, veres, haj-, test-, narancs-, karmaszin, tengerszin és szederjes lehetett. Általános volt a skárlát, mely kétféle volt u. m. velenczei és török gránát, amannak singje 16 frt, ezé 4 frt.[4]) A velenczei skárlát meggy-, hajszín, sötétzöld, kék, veres, a török gránát zöld, kék, meggy, vagy violaszín.[5]) Elterjedt posztó az angliai, mely test-, büdöskő-, meggyszín vagy veres. Előfordul még a sálya és fajlandis (szederjes) is. E menték gallérosak, béllésük hiúzmál, hiúzláb, nyusztláb, nyusztmál vagy a mód szerint rókanyak, rókatorok. A nyári menték béllése bársony, kamuka, rása vagy bagaria. A gombok vagy egyszerüek, vagy selyemmel, szkófiummal kivarrottak. Némelyek vágott (rövid) ujjú, mások egészen hosszú, u. n. boér (buér) mentét viseltek.[6]) Volt a menteknek füle is, mely arra szolgált, hogy a kezet védje[7]). A mente szegélye selyem vagy arany fonál volt. Elől u. o. „oldalpecsenyéje“ (nehány ujj széles és hosszú kihányás) volt, mely vitézkötésben végződött.[8])

[1]) Tollas kalapos süveg fordúl elő Kornisécknál. Tör. Tár. 1884. évf. 146. l.

[2]) Apor munkái 348 , 349. ll.

[3]) U. o. 351. l. [4]) U. o.

[5]) Haller János Bécsben 1685—1687-iki tartózkodása alkalmával a veres skárlát rőfjéért 10 rénens frtot adott, míg a sája posztó singjét 7 vagy nyolczadfél rénens frton, az angliai singjét ötödfélen s az egyszerü karmazsin, sárga és veres posztó singjét 3 frt 40 dénáron vette. Sz. Károly, Haller János feljegyzései 1685—1687-ről. Tört. Tár 1878. évf. 682., 689. ll.

[6]) A felsorolt mentékről az alábbi összeirások : Keményéké Tört. Tár 1881. évf. 1881. évf. 773., 774. ll. Kornisé u. o. 1884. évf. 188. l. Rákóczi-árváké u. o. 1886. évf. 778. 779. ll.

[7]) Apor munkái 350. 351. ll. Tört. Tár 1883. évf. 193. l.

[8]) Apor munkái 351., 352. ll.

A dolmány szintén hasonló szövetekből készült; így találunk virágos hajszin, test-, karmazsinszin, veres, zöld, fehér bársonyt, szederjes veres kamukát, test-, seprő-, királyszín angliait, szederjes fajlandist. Előfordúl még lángszín átláez és büdöskőszin kanaváez is.[1]) A dolmányon nem volt több 12 gombnál, melyek ezüstösök, aranyosak vagy külömböző szinű selyemmel vagy szkófiummal kivarrottak lehettek.[2])

A nadrág az ismeretes posztókból való volt, színe külömböző; felső szegélyén és a czombjain kapcsok voltak. A régiek ugyanis lovagláskor alig czomb középig érő salavárit viseltek, melyet azután e kapcsok és zsinór segitségével erősitették a nadrághoz.[3])

A csizma karmazsin-veres vagy sárga volt általában szép térdkötővel, sarkantyuval.[4]) Viseltek még czifra telekes bocskort is.[5])

Lényeges része volt a férfi ruhának az öv, mely test-, karmazsiszín selyemből készült s ezüst, arany csattal, szkófium-gombokkal volt ellátva.[6])

A viselethez tartozott a nyakravaló, melyet — úgy látszik — leginkább utazáskor viseltek, s mely selyemmel, szkófiummal volt kivarrva.[7])

Az ifjak kezökben tollas, aranyos, ezüstös vagy vas buzogányt, baltát, csákányt vagy tatárkorbácsot hordottak.[8]) Mindenkinek oldaláról ritkán hiányzott a kard, mely a mód szerint aranyos, ezüstös, bársonyos vagy czápás (czápabörrel boritott) volt.[9])

[1]) Tört. Tár. 1881. évf. 774. l. — u. o. 1884. évf. 148. l. — u. o. 1886. évf. 778., 779. ll.

[2]) Apor munkái 352. l. — Tört. Tár. 1886. évf. 775., 776. ll.

[3]) Apor munkái 352., 353, ll. — Tört. Tár 1883 évf. 189. l.

[4]) Apor munkái 348., 349, ll. Tört. Tár. 1881. évf. 775. l. — u. o. 1884. évf. 179. l.

[5]) Apor munkái 353. l.

[6]) U. o. 352. l. — Tört. Tár. 1881. évf. 744. l. — u. o. 1881. évf. 775. l. — u. o. 1884. évf. 146. l.

[7]) Apor munkái 350. l.

[8]) U. o. 349. l. — Tört. Tár. 1886. évf. 774. l.

[9]) Tört. Tár. 1880. évf. 591. l. — u. o. 1884. évf. 147. l.

Apor, hogy teljesebb képet adjon, a szakáll- és hajviselet módját is elmondja.[1])

Apor mindenre kiterjedő figyelme a lószerszámot sem mellőzi, mert őseink csinosság és szépség iránti érzéke itt is kifejezésre jutott. A czafrangot (lótakaró), szügyellőt, kantárt, nyerget, farmatringot gyöngygyel, bársonynyal, drágakövekkel díszitették fel.[2])

A régi, ragyogóan szép nemzeti viselet rajza büszkeséggel, önérzettel tölti el Aport s meg nem állhatja, hogy fel ne kiállson: „Mikor az olyan urfiak darutollas süvegben lódingosan, tarsolyosan felültenek üszely berzsenynyel veresen festett kövér, gyöngyös, klárisos szerszámokkal aranynyal szőtt portai czafrangokkal felöltöztetett lovakra, annak is homlokán (üstöknyomtatónak hitták) bársonyra varrott drága medályban rakott három s néha két szál darutoll lévén ezüst kengyelekben lábai, csizmáján aranyos sarkantyú gyémánttal, vagy rubinttal, smaragddal megrakva, utána az sas tollas, párducz-, tigris-, farkasbőrös szolga azokon nagy ezüst, aranyos gombok, egy néhány rend ezüst lánczokra szorítva, elől az elkészíttetett sok képen czifra vezeték paripák, megugratta szép moderatióval magát az lovon, fútták az török sípot, trombitát: bizony akármely király udvara Európában cum recratione megnézhette volna.[3])

Ime e nehány szó jóformán magában foglalja a régi férfiviseletet, mely a nőkével eggyütt eredeti nemzeti volt, nem minden keleties pompa nélkül.

Ezen czikkelynél kissé hosszasabban időztünk és pedig azért, hogy lássuk, vajjon az e korból való összeirásoknak megfelelnek-e teljesen az Apor adatai. Ennek alapján meggyőződhettünk, hogy ha Apor mindenben egészen nem is részletes, de igen ügyesen ki tudja választani azon megkapóbb vonásokat, melyek a kor hű képének tiszta rajzához okvetlenül szükségesek. A nevezett czikkelyben, mely egyik

[1]) Apor munkái 350., 354. ll.

[2]) Apor munkái 348. l. — Tört. Tár. 1881. évf. 771., 773., 780., 781. ll. — u. o. 1880. évf. 591., 592., ll. — u. o. 1874. évf. 143. l. — u. o. 1886. 771. l.

[3]) Apor munkái 347. l.

legszebb része a Metamorphosisisnak, megmútatta őseink fényét, gazdagságát, melyet többé sem az ő kortársai, sem a későbbiek el nem érhettek.

Az első három czikkelynek mintegy folytatását képezi a hatodik „Az erdélyiek régi nyájasságáról és utazásáról," hol a régi egyszerüségnek és jólétnek újból számos példájával találkozunk.[1])

Régente a barátság, nyájasság nem szorult a tubákpixlre vagy feif tubákra, mert a dohányzás csak a szolganép körében volt meg.[2]) Leginkább meglátszott a barátság a vendégszereteten, mert abba az időben a vendégfogadó ritkaság számba ment, az utazó mindenütt, akárhova szállott, kapott ellátást. Ha pedig nem ment családjával s nem talált útjában községet vagy várost, akkor a legközelebbi helyen a réten avagy a mezőn megtelepedett, ha úgy esett, meg is hált s ha kellett kocsijában is el tudta költeni ebédjét, melyből jobb izüt ettek, „mint most esznek sokan az allapatretában," mondja Apor.[3]) Ezen adatot csak megerősitik az egykorú naplók, melyekben több helyt találkozunk azzal, hogy a réten, a mezőn, a szénafűben, a határon háltak s ebédjüket a mezőn, a réten ették meg.[4])

[1]) Apor munkái 354—363. ll.

[2]) A tubákpixlt régente tubák szuroknak vagy szurkos tubáknak, a feif tubákot = fáj valamid a tubák miatt értették volna. — U. o. 354., 355. ll.

[3]) U. o. 355., 356,, 360., 361. ll.

[4]) Igy Czegei Vass György Naplójában 1687. jul. 27-ről: „Háltam az lekenezei szénafűben," 1692. jan. 12-ről: „Vacsora után kimentem az mezőre hálni," jul. 4-ről: „Háltam a sófalvi rétekben", jul. 17-ről: „Háitam az kályáni határon," 1693. szept. 16-ról: „Háltam Ajtonnál a szénafűben," 1694. jan. 30-ról: „Ebédet csak az szánokban öttünk." Czegei Vass László Naplójában 1721. ápril 26-ról: „Ebédlettünk az mezőn," 1721. máj. 12-ről: „Ebédlettünk az sajómenti réten," máj. 22-ről: „Ebédlettünk az füzesi mezőn." Czegei Vass György és Vass László Naplói. Közli Nagy Gyula. Monum. Hung. Hist. 2 oszt. XXXV. k. Budapest, 1896. — 64, 155, 156, 167, 180, 509, 510, 511. ll. — Cserei Mihály Följegyzéseiben olvassuk 1693. jun. 18-ról: „Ebédre az lesesi szénafűben," jun. 19-ről: „Ebédre

De meglátszott egyében is a barátság és szeretet. Az u. n. vegyes házasságok — mint Apor példákkal bizonyitja — napirenden valának a nélkül, hogy családi békétlenség lett volna. Az emberek azon „kursus-"szal: „Most az emberség megindúlt és az embertelenséget felkeresi, s a hol feltalálja, emberségre tanitja" vendéglátásra szólitották fel barátaikat, kikhez hatökrös szánon, czigánynyal, borral állitottak be s folyt a mulatság. Husvétkor javában ment mindenütt az öntözés.[1]) A levélirásra kevés papirt használtak, erre is meg tudták irni, a mi szükséges volt, míg újabban egész árkos, koperta, spanyolviasz kell, hogy annál többet hazudhassanak.[2])

Semmi sem mútatja jobban a „náj-módit", mint a czimezgetés s erről szólva Apor, kiegésziti azt, mit az első és második czikkelyében mondott. Régente uram kegyelmed, asszonyom kegyelmed, öcsém, öcsémasszony, néném, sógor, koma megszólitások jártak. „Nem valának ezek — mint Apor mondja — cságos, csigos, nagyságos uramék mindnyáján, hanem uram kegyelmed".[3]) Most úr (tekintetes, nagyságos) mindenki, mig régen az volt úr, kinek 60, 70, 100 jobbágya volt, 10—15 inast, muzsikást (trombitás, török sipos, hegedűs, dudás, furulyás, czimbalmos), bohóczot (markalf) tartott, szóval annyi személyzettel birt, mint most 13—14, kik közül egy-egy úrnak alig van 2—3 jobbágya.[4]) Nem csoda, ha ezen elszegényedés és nagy czimezgetés miatt gúnyosan kiáltott fel Apor: „Nosza sok titulus, most melyik győzné el ezt az vitulust?"[5])

A hetedik czikkely czime: „Micsoda szekereken jártak magok régen az erdélyiek".[6])

szentpéteri szénafűben," 1695. jun. 8-ról: „Ebédre az vajasdi rétben," jun. 24-ről: „Ebédre az nagylaki mezőben," aug. 28 ról: Vacsora penig Héjasfalva mellett egy darab sarjus helyben." Közli Ferenczi Zoltán. Tört. Tár. 1893. évf. 233., 241., 242. ll.

[1]) Apor munkái 358—360. ll.

[2]) U. o. 360. l.

[3]) U. o. 362. — [4]) U. o. 356. s köv. ll. — [5]) U. o. 363. l. — [6]) U. o. 363—367. ll.

A régieknek volt bőrös kocsijok és hintójuk. A bőrös kocsi leginkább a nemességnél volt meg s terjedelme szerint nagy és kis lehetett.[1]) A magyar hintó ismét kétféle volt u. m. kétfélé eresztős, mely drágább volt és orsós. Mindkettő fedele bőrből, belseje szintén szattyánbőrből, jóféle posztóból készült. A kétféle eresztős hintó fájának dereka felül vasazott volt s a fedél leeresztésére szolgált. Kétfelől t. i. jobbról és balról ablak volt. Hasonló szerkezetü volt az orsós, de annyiban eltért, hogy fedelét nem karfák, hanem orsók tartották. Míndkét hintó belsejében ládacskák voltak elhelyezve, melyekben az utravalót tartották. Ennek elhelyezéséről s e kocsikon való járásról szól a nyolczadik czikkely: „Miképen rakták meg s miképen jártanak az leirt kocsikon, hintókon az régi magyarok".[2])

Ezen czikkely azonban más tekintetben is nevezetes, mert folytatását képezi az ötödiknek és sokban kiegésziti azt, mit ezen előbbi tartalmazott.

A mi a kocsikon való járást illeti, hogy ezt vegyük először, rendesen 6—8 lovat fogtak be, melyeket nyeregből s nem a bakról hajtottak. A lovak üstöke szironynyal volt felkötve, hámja veres, zöld szironynyal varrott bagariából készült. A hintó fenekén a táltartó helyre tették a tálakat, a hátulsó ülés párnazsákja mellé az apróságot, az első ülésbe az elmaradhatlan fazék káposztát. Bor, sült, czipó kézügyben. Az ablak melletti egyik ládában a csatlósok, másikban a frajok egyetmása volt. Leghátul volt egy nagy láda, melybe a ruhanemüt pakolták. Az inasok a csatlón vagy ha itt nem fértek el, a bakon, a frajok az ablakok mellett ültek.

Ilyen (kétféle eresztős és orsós) hintaja természetesen csak a főembereknek volt, másnak nem. Ezek azután, ha valami ünnepélyre (lakodalom, keresztelő stb.) mentek, nagy fényt fejtettek ki. A hintó után egy, a hintó elött több szerszámos paripát vezettek az étekfogók, kiket a főember

[1]) Ilyen kis kocsik fordúlnak elő Petki Farkasné 1647-i végrendeletében Tört. Tár 1878. évf. 953. l.

[2]) Apor munkái 367—375.

szolgák a siposok és főasztalnokok előztek meg, többnyire mind forgóson, tollason.

A hintó után vezetett paripán hegyes tőr volt, mely azon időben nagy szerepet játszott s félelmes fegyver hirében állott.[1]) Ezzel kapcsolatban Apor a lódingról, kardról, tarsolyról és puskáról is elmond egyet-mást.

A lóding a nyakból szíjon, majczon,[2]) vagy több rend zsinóron csüngött le, melyek szkófiummal, arany, ezüst vagy selyem fonallal voltak kivarrva. A lóding maga különféle szinű (veres, zöld) bársonyból készülhetett s a szijhoz hasonló kivarrással. Benne tartották a puskához szükséges töltő készüléket, a port, a golyóbist. A felporozáshoz szükséges port kis palaczkban tartották, melynek rézsipja és csattanós fedele volt. Úgy ez, mint a puskakulcs, melyet a puska felcsavarásánál használtak, a lódinghoz volt megerősitve.[3])

A kardról már szólottunk; itt csak még azt kell megemlitenünk, hogy rendesen egyszerü kardot viseltek a derékuk köré erősitett kardszíjon, mely bagariából vagy selyem májczból készült. Ezen szíjon csüngött a nagy szablyatarsoly, mely hasonló kiállitásu volt, mint a lóding.[4])

A puskának több faja volt. Leghíresebb volt a stucz vagy vágott puska, franczia készítmény, azután a tersényi (tessényi) puska, melyek mindketten vont lyukkal birtak. Használták még a kőszegi pulyhák (polhák) puskát és a karabélyt is. Mindenik puska kulcs segitségével volt felhúzható. Hasonlóan kerekesek voltak a pisztolyok is. A hintóban hátul rendesen egy pár megtöltött és felporozott stuczot vagy tersényi puskát hordottak.[5])

[1]) Ilyenek fordulnak elő Tört. Tár 1881. évf. 781. l. u. o. 1884. évf. 147. l.

[2]) Majcznak nevezték a bőrrel szegett vagy kivarrott szijat. — U. o. 1881. évf. 765. l.

[3]) Ilyen palaczkos és kulcsos lódingok a Bánffy- és Kemény-féle összeirásokban. Tört. Tár 1881. évf. 744, 773. ll.

[4]) Apor munkái 370., 371. ll. Ilyen tarsoly van a Rákóczy-árvák kincsei között. Tört. Tár. 1886. évf. 779. l.

[5]) Apor munkái 371., 372. ll. A puskák díszitése a mód szerint gyöngyház, ezüst. Ilyen puskákról van szó Tört. Tár. 1881 évf. 781. l. — u. o. 1886. évf. 773., 774. ll.

A puskákkal kapcsolatban Apor a vadászatról is megemlékezik, mely régi időben nem seréttel, hanem golyóval történt, minek azután az volt az előnye, hogy nem pusztult el sebekben annyi vad.[1])

Igen érdekes és tanulságos a kilenczedik czikkely „Az régi erdélyiek lakodalmiról és házasságiról."[2]) Érdekes kép atyáink életéből, megérdemli, hogy kivonatosan megismerkedjünk vele.

Az ifjú legény, mihelyt értesült, hogy leányos háznál szivesen fogadják, tisztességesen felöltözve elment leánynézőbe, a minek ideje vacsorára esett, a hol természetesen jól tartották. Miután a leány apja háztűzlátókat küldött a legényhez, ez leánykérőket küldött, majd atyjafiaival eggyütt elment kézfogásra, mely vacsorakor történt. A leányt kihozták az ebédlőbe a legény elé, ki annak kezét gyengéden megütötte, majd midőn az apja vagy anyja szobájába távozott, a legény két ifjutól beküldötte a gyűrűt, mire a leány is czifra keszkenőn kiküldötte a magáét. Erre a legény két atyafiával hitre kikérette a leányt s az esketés megtörtént, mit vacsora, tánez követett. Másnap a vőlegény megajándékozta a leányt és hozzátartozóit.

Az igazi lakodalom ezután következett. A vőlegény gondoskodott násznagyokról, nyosolyóasszonyokról, vőfélyről, kisnyoszolyóleányról és gazdáról s atyafiai kiséretével az u. n. násznéppel megindúlt. A leányos háznál két legény — mint előköszöntő — bejelentette a menyasszony gazdájánál a jövetel okát, ezeket megtisztelték s a mint visszatértek a násznép is szép rendben megérkezett a leányos házhoz. A vőfély felvitte a vőlegény ajándékát, s ezután a násznép bevonúlt. A násznagy kérte a leányt, mire ennek gazdája kiadta s a vendégeket megmarasztotta.

Az ebéd előtt megmosták a kezüket, s azután leültek, mégpedig legelső helyen az asztalfőn a vőlegény, mellette a menyasszony s azután a többi vendégek. Az ételeket behordták s mikor az ivás ideje eljött, a menyasszony gaz-

[1]) Apor munkái 372., 383. ll.
[2]) U. o. 375—400. ll.

dája a násznagyra, majd a vőlegényre, menyasszonyra, vőfélyre, nyoszolyóasszonyra és nyoszolyóleányra egymásután, majd a vendégekre elköszöntötte a bort s folyt azután a felköszöntés. A cselédségnek s az illető községnek is, hol a lakodalom történt, ellátásáról gondoskodtak.

A lakoma után tánez következett, melyet a násznagy a nyoszolyóasszonynyal, a vőlegény a menyasszonynyal, a vőfély a nyoszolyókisasszonynyal nyitottak meg. A mint hármat tánczoltak, az örömapa és örömanya (a menyasszony szülői) s azután a többiek vették ki részüket a tánczból.

A menyasszonyt ezután felkoszorúzva ujra kihozták s most következett a menyasszony táncza. A násznagy ugyanis kettőt-hármat fordúlt a menyasszonynyal, azután elbúcsuztatta szülőitől. Most a vőfély is fordúlt vele egyet, mi alatt mások is tánczolhattak; hat szövétnekes ifjú a hálószoba felé sietett, hová a vőfély is elvezette a menyasszonyt, kardjával levágta fejéről a koszorút s bebocsátotta. A tánez és mulatság tovább tartott. Hajnalban a násznépnek „hajnalnótát“ húztak a muzsikások.

A vőfély jóreggel meghítta a vendégekett, azután ő kinálkodott s osztotta a tánczot, mit előbb a gazda tett. A reggelire mézes bort (ezt csókos pohárnak hitták) készittetett s ezzel tisztelte meg a vendégeket. A nyoszolyóasszony ebédre, mely ismét fényes volt, béleseket süttetett, melyek közül egyet a vőfély is kapott. Harmadnap reggel a menyasszony anyja megajándékozta a távozó násznépet, az örömapa pedig a gazdákat vendégelte meg.

Az új házaspár házánál újból három napig tartott a mulatság s azután mentek el a vendégek. „Az új házasok — mondja Apor — úgy éltenek, az mint lehetett, rítkán igen jól csendesen élt, talám többet heregve, morogva, koczódva, hogy több víg napok sem volt talám az lakodalmok napjánál azok közül is, az kik ilyen pompával házasodtak“.[1])

A toldalékot annak a fényes lakodalomnak leirása képezí, melyet gr. Bánffy György gubernator tartott Gyalu

[1]) Apor munkái 392. l.

várában, midőn Anna leányát gr. Székely Ádámhoz adta. E lakodalom fényesség tekintetében ritkitja párját, ott volt a király képviseletében Rabutin erdélyi katonai parancsnok is.

Ha a mai egyszerü székely lakodalmat nézzük, azt találjuk, hogy jóformán mind megvannak azon mozzanatok, melyeket Apor oly ügyesen ad elő. Igy pl. megvan a háztűzlátás, leánykikérés, a násznép felvonulásánál a násznagy és gazda szerepe, lakománál a helyelosztás, menyasszonytáncz s az ajándékozás, mind igen érdekes bizonyságok arra, mennyire megegyeztek egymással őseink a tősgyökeres nemzeti szokásokban. Igen, mert a székelység ragaszkodott régi szokásaihoz s igy a maiak tulajdonképen csak a régiek megnyilatkozásai. Hol állunk ma ettől, midőn a néphez közelebb álló rétegek is szivesen hódolnak a módinak?! Nemcsak Apornak volt oka panaszkodni.

A tizedik czikkely „Az régi erdélyiek temetésiről szól.[1]) Apor részletesen elmondja a temetés előkészületeit s a temetésnek lefolyását. A férfihalottat felöltöztetve koporsóba tették, fejébe pozsonyi süveget nyomtak s szemfödéllel boritották be. A nőket fehér ruhában temették el. A koporsót bársonynyal, kamukával, tafotával vonták be. Ha idegen helyen halt meg, haza kisérték; a koporsóról lecsüngő fekete posztót hat legény fogta, ugyannyi vitte mellette a szövétneket, utána haladt a gyászkiséret. A mely községen áthaladt a menet, ott harangoztak s a községbeli pap és deákok a határszélig kisérték. A mint a testtel haza érkeztek, ezt ideiglenesen alkalmas helyre tették, mig a temetéshez előkészültek.

A koporsóra tett posztót aranyfejű szegekkel verték ki s felaggatták rá a halott czímerét. A szint, hol a testet felállitották a ravatalra, hasonlóan feketével vonták be s minden megjelenő férfi úgy, mint nő fekete ruhába öltözött. A megérkező gyászolók elhelyezéséről és ellátásáról a gazdák gondoskodtak.

A temetés napján a mód szerint nehány paripát szerszámosan öltöztettek fel czifrán, egyet azonban csak gyá-

[1]) Apor munkái 400—411. ll.

szos fekete bakacsinnal vontak be. A halott fejénél két pánczélos vitéz állott, egyik sötétfekete pánczélban és fegyverzetben kezében fekete zászlóval, a másik czifra pánczélban és fegyverzetben kezében aranyos zászlóval, melyen egyik felől a halott czimere, más felől sirirata volt. A meghalt rokonsága is helyet foglalt a ravatalnál, hol a szokásos egyházi szertartást megtartották, s azután megindúlt a gyászmenet. Elől haladtak a deákok, papok, azután a trombitások, siposok, utánok a gyászolók hintói, a vezetékparípák, ezeket követte a két pánczélos vitéz, kik közül a fekete pánczélba öltözött lovag a fekete bakacsinnal bevont paripán, a másik czifra szerszámos lovon ült. Ezek után jött a test s a nők hintói. A sirba azután a holttesthez tették az összerontott fekete kardot és zászlót, mig az aranyos zászlót a templomban függesztették fel.

A nők temetése hasonló volt, csakhogy trombitások, siposok, felöltöztetett lovak nem voltak. A temetést a tor követte, mely a legnagyobb csendben folyt le.

A tizenegyedik czikkely, mely „Az erdélyi régi tisztességekről“ szól, jóformán egy kis történetet foglal magában.[1]) Tartalma az erdélyi tisztviselők ismertetése.

A szabad erdélyi fejedelemség korában kiváló helyet foglaltak el az ország főgenerálisa, a váradi generális, ki a Részeket s a székelyek generálisa, ki a székelységet vezette. A váradi generálist a fehérmegyei főispán, a székelyeket az udvarhelyszéki főkapitány helyettesithette. A főgenerális után következett rangban a főkanczellár, az országos kincstartó és a statusok praesidense (a rendek elnöke).

Minden megyében két főispán volt, hogy ha egyik hadba ment, a másik hon maradhasson. A Székelyföldön főkirálybirák és főkapitányok voltak megfelelő segédhivatalnokokkal (vicekapitány, vicekirálybiró, notárius stb.)[2]) Apor ezután felsorolja, kik voltak Rákóczy felkelésekor az

[1]) Apor munkái 411—414. ll.

[2]) A főkirálybiró a polgári, a főkapitány a hadi ügyeket intézte.

emlitett tisztviselők. Ezek között találjuk Csik-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitányát gr. Apor Istvánt és főkirálybiróját Henter Benedeket is.

A székely katonaság kétféle volt u. m lófő (huszár) és darabont (gyalogos). A táborba szálló hadból úgy a főkapitány, mint a főkirálybiró, ha a főkapitányt helyettesítette, menthetett fel bizonyos számút legfeljebb 100-at. Bizonyos faluk hadnagyságot képeztek, melyet a katonaság minősége szerint lófő vagy darabont hadnagy igazgatott. A nemesség külön hadnagyok alatt állott.

Apor a tizenkettedik czikkelyben, melynek czíme „Az erdélyi régi esküvésről és szitkozódásról, alázatosságról,"[1]) a régi és mostani szitkozódásokat hasonlítja össze.

Az újság, a módi utáni kapkodás ebben is meglátszott s a meghonosodó szitkok az erkölcs és vallási élet bizonyos lanyhulását is jelentették. Érdekes az is, mit Apor a régiek alázatosságáról is mond. Példákat hoz fel arra, menyire meg volt a szivélyes barátság a különféle állásu emberek között. A székelyek generálisa és fehérmegyei főispán nem szégyenli a kézdivásárhelyi vargát sógornak czímezni. Petki István a leánytestvérének egy oláh pakulártól született fiát csíki lovas hadnagygyá teszi.[2]) Petki Farkas ifjú korában — noha előkelő családból származott — a csicsai egyszerü székely asszonyokat nagy vígassággal vitte be a csíkszeredai vásárra. Apor Lázár, az Apor Péter nagyapja, szegény bocskoros embert majdnem főhelyre ültet, mert az illető régi nemességét nagyra becsülte.

Apor ezzel elvégezte Erdély régi állapotának rajzát s miután kimútatta pontról-pontra a régi szokások megtartásának előnyeit, s kitűntette egyszersmind a jelen gyarlóságait, meg nem állhatta, hogy még egyszer ne összegezze munkájának czélját. „Gondolod talám — úgy mond — ez az utólsó két-három históriácska nevetésre való; de bizony nem nevetésre, hanem vagy oktatásodra vagyon, kedves

[1]) Apor munkái 414—421. ll.

[2]) Petki István testvérének, a Petki Farkas leányának egy oláhval való megszökését irja le Jókai: „Petki Farkas leányai" cz. elbeszélésében.

olvasóm, ha jól meggondolod. Kévánom azért, adjon Isten hazánkban régi alázatosságot, együgyűséget, igaz atyafi szeretetet (az melyet bizony nem remélek, az mint folynak az dolgok); mely ha meglészen, akkor Erdély is régi boldogságára s gazdagságára visszatérhet."[1])

Jóformán toldalék a tizenharmadik czikkely, mely „Az catolica religióról" szól.[2]) Igaz ugyan, hogy terjedelmét illetőleg a legnagyobb, ha a kilenczedik czikkelyből a toldalékot leszámitjuk, de azért mondhatjuk a fennevezett czikkelyt toldaléknak, mert Apor maga is a megelőző czikkely végén beismeri, hogy a Metamorphosist befejezte, midőn így szól: „Elvégezem az alázatosságon Erdélynek az 1687 esztendő előtt együgyűségeit."[3])

Apor bár elvégezte a régi együgyűség rajzát, de mint buzgó katholikus nem állhatta meg, hogy röviden meg ne emlékezzék azon viszontagságokról, melyeken a katholikus vallás különösen Apafi alatt keresztül ment, a mely idő közelebb esett hozzá is.

Messze mennénk kitűzött czélunktól, ha mindazt, mit e czikkely magában foglal, részletesen vennők át, azonban két kiemelkedő részét meg kell említenünk. E két rész a katholikus egyház sorsát s a jezsuiták kolozsvári iskolázását foglalja magában.

A katholikus egyház lehanyatlását egyrészt a kálvinista praedikátorok 1660. év utáni nagyobb mérvű beözönlésének, másrészt a papnevelés elhanyagolásának tulajdonítja szerző. Még inkább előidézte azon körülmény, hogy a katholikus papok a nagyobb városokból kiszorúltak, egyházi szertartásaikat félreeső helyeken tartották meg, a mi a hitélet fejlődésére igen nagy akadály volt. Hogy még nagyobb legyen a baj, maga Apafiné térítgette reformatus vallásra a katholikus főurak gyermekeit. Mindebben javulás csak az 1687. év után állott be, midőn a német hadak megszállották Erdélyt.

Ilyen viszonyok között a jezsuiták tanitása is szűk

[1]) Apor munkái 420, 421. ll.
[2]) U. u. 421—422. ll.
[3]) U. o. 462. l.

korlátok közt mozgott. A kolozsvári iskolázást már láttuk Apor életrajzában, itt csak annyit jegyezhetünk meg, hogy erős elhatározás, nagy lelki elszántság kellett ilyen időben a katholikus ifjak nevelésére, de az eredmény megjutalmazta a fáradságot. A jezsuiták iskolájából oly hitbuzgó ifjak kerültek ki, mint br. Apor Péter, ki az 1693. évről — midőn gr. Apor István a minoritákat bevitte Kantára — dicsekedve beszéli el: „Az nagy-szombathi acadé-miában akarván menni, hogy atyámfiaitól elbúcsuzzam, jöttem vala bé Kolozsvárról Háromszékre, és magam az torjai zászlós keresztprocessióval menvén, én vivém bé legelsőben az processiót szent Háromság vasárnapján."[1])

Ennyiben ismerkedtünk meg a Metamorphosis tartalmával, melyet kiegészitenek „Cserei Mihály Pótlékai s Megjegyzései."[2]) Cserei az Apor adatait bővitgeti s néhol alkalmat vesz, hogy gr. Apor István gazdagságát, jószivüségét bemútassa.[3]) S a történetíró e nehány megjegyzéssel, melyek urára vonatkoznak, örök emléket állitott, mert úgy tüntette fel, mint a ki roppant gazdagságát szivesen osztja meg barátaival, szolgáival s mindenek előtt egyháza férfiaival. Lehet-e ennél szebb emléket állitani?

[1]) Apor munkái. 442. l.
[2]) U. u. 444—484. ll.
[3]) U. o. 444—449., 450,. 451., 459., 460., 483., 484., ll.

X.

Báró Apor Péter jellemzése.

Báró Apor Péter jellemzése azután, a mivel eddig megismerkedtünk, nem nehéz, mert jóformán csak összegezni kell az itt-ott elszórva tett megjegyzéseket. Igy a Lusus mundival és Synopsissal való foglalkozásunk alkalmával volt alkalmunk egyes jellemvonásait látni, melyeket ez alkalommal kiegészithetünk, miután legnevezeteseb munkáját a Methamorphozist is közelebbről vettük szemügyre.

Az ismeretes jellemvonások közül különösen kettő domborodik ki u. m. a mely vallásosság és a régi szokásokhoz való tántorithatlan ragaszkodás.

Apor buzgó vallásosságának okait ismerjük. A családi hagyományok és nevelésének iránya voltak különösen azon főbb tényezők, melyek hatása irányt adott életének s maradandó nyomokat hagyott müködésében is. Jól esik látnunk e buzgó ragaszkodást, mely a tudományos főúrt az egyházhoz köti s ha néha túlzást találunk nála a más vallásuak irányában, azon sem ütközünk meg. Nem, mert e túlzásban jóformán csak a sajnálkozás látható, mely eltölti, hogy tekintélyes férfiak is nem a katholikus egyház hivei, de e sajnálkozás — ha túlzásnak veszszük is — sohasem jut annyira, hogy hevesebben keljen ki a más vallásuak iránt. Ha igazán el is mondja, mit szenvedtek különösen a papok, megelégedik a tények előadásával s igy kiméletesség tekintetében kortársa Cserei Mihály fölött áll.

Cserei, mint buzgó kálvinista, nem nagy rokonszenvvel viseltetik a katholikusok iránt. Nemcsak gúnyosan szól a

verejtékező képekről,[1]) hanem azzal vádolja a katholikusokat, hogy „fenekestől felforditák“ a diplomát, miután ők eszközölték ki a királynál 1699-ben azon öt pontot, mely a katholikus vallásnak teljes egyenjogot biztosít a többi vallások mellett.[2]) Bethlen Miklós volt szerinte az, ki a katholikusok törekvéseit ellensúlyozta, de vesztére, mert „utoljára meg is fizetének neki, addig keresének praetextust, a mig hálóban nem ejték“.[3]) Pedig Bethlennek más körülmény okozta bukását, a „Noé galambja“ cz. röpirata, mely Rabutin kezébe szolgáltatta az ősz kanczellárt. Ám Csereinek jól esett, ha e bukás okait is a katholikusokban kereshette. Még tovább megy, midőn a „külső politia“ romlását is nekik tulajdonitja. Ez arra vonatkozik, hogy Szász János szebeni királybiró kieszközölte az udvarnál, hogy a magyarok a szász városokban ne vásárolhassanak birtokot. Cserei úgy okoskodott, hogy mivel az előbbi országgyülésen, hol az emlitett 5 pont előkerült, Szász János a szászokkal együtt a katholikusok partjára állott, most pedig a szászok kiváltságot nyertek, ez csak a katholikusok segedelmével történhetett.[4])

De e túlzás még a nagyműveltségű gr. Bethlen Miklósnál is feltalálható. Ő sokszoros összeütközésben volt gr. Apor Istvánnal, ki a katholikusok ügyének legbuzgóbb védelmezője volt. E miatt nem valami kiméletesen szól a katholikusokról s hogy csak egyet emlitsünk, 1696-ban is azért fogadta el a grófi czimet, hogy a katholikusokkal szemben nagyobb erőt fejthessen ki.[5])

Íme Cserei, sőt még Bethlen is kevésbbé tudják megőrizni higgadtságukat a más vallásuak iránt. De Apor sohasem ragadja meg a kiméletlenséget, hogy az indulat szavaiban öntse ki a hazafi fájdalmát, azt, mely az ország nyomorusága miatt nem válogatta a kifejezéseket azokkal szemben, kiket a szerencsétlen helyzet okozóinak tartott.

[1]) Historiája 255, 256. ll.
[2]) U. o. 284—286. ll.
[3]) U. o. 292. l.
[4]) U. o. 292, 293. ll.
[5]) Önéletirása II. 153, 154. ll.

Apor jellemének legszebb vonása a régi szokásokhoz való tántoríthatlan ragaszkodás, a mi miatt a nájmódi leghevesebb ostorozója. Itt mindjárt helyre kell igazitanunk Garádi azon vádját, hogy Apor azért kárhoztatta a nájmódit, mert a czivilisatiótól tartott.[1]) Korántsem s hogy igy áll a dolog, azt magok a tények bizonyítják. Apor nem ok nélkül irta a Metamorphosis végén: „Nézd meg, negyvenkilencz esztendőtől fogva az régi erdélyi szokástól, az melyet eszedben vehetsz az fen leírt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hitesd el magaddal, az következendő negyvenkilencz esztendő az míg elfoly, ha ugy foly az erdélyi dolog az náj módi, új módi, rosz módi szerint, mint folyt az eltőlt negyvenkilencz esztendő alatt, azokban az melyek még most folynak, semmit az te maradvád ugy nem folytat az, mint csak most is folynak az dolgok; azért Isten tudja, ir-e utánam valaki vagy sem; azért irám le, hogy midőn azok is lassan-lassan elmulnak, mégis az maradvánuk emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségiben Erdélynek gazdagságáról, az náj-módi mellett való koldusságáról.“[2])

E nehány szó hathatósan czáfolja meg Garádit; hiszen hol lehet itt látni a czivilisatiotól való félelmet? Ám ha a czivilisatiot az idegen szokások szolgai majmolásában s a hazaiak teljes levetközésében, a nemzeti nyelv elhanyagolásában s az idegen szók fitogtatásában keresnők, akkor mondhatna igazat Garádi is, de így nem. Apor, a ki Kazinczy Gábor szerint — nem tudni, miért — a gyönge ember gyarlóságaival és tévedéseivel van tele,[3]) a mindennapi élet egyetlen egy nyilvánulását sem láthatta, hol a náj módi

[1]) Garádi Apor munkái ismertetésében. Budapesti Szemle V. k. 1866. évf. 189., 190. ll.

[2]) Apor munkái 443. l.

[3]) Elószó, u. o. VII. l. Apor egész élete nem mútatja, hogy őt a gyönge ember említett hibáival lehetne úgy vádolni, mint Kazinczy teszi. Hogy naiv, hiszékeny, annak okait ismerjük, azok a kor közös hibái, de ő életében következetes, meglehetősen kiméletes, mely tulajdonságokat mégis csak tekintetbe kell vennünk!

romboló hatása nem jelentkezett volna. A ragadós kór áramlata nem hagyott semmit érintetlenül, behatolt mindenhová, átjárt mindent és sorvasztó munkája meglátszott: kivetkőztette a nemzetet régi jó tulajdonságaiból, meglazította a család és társadalom kötelékeit, szóval egy új világra készítette elő az embereket. Csoda-e, ha Palócsay a keserves jelen ellen kelt ki, csoda-e, ha Apor a múlt emlékeiben keresett vigasztalást csalódással és mély fájdalommal eltelt bús szivének?

Apor a múltat feltárta, megmútatta ragyogó fényességét, mely mellett a jelen sötétsége annál feltünőbb lehetett, megmútatta a régi egyszerüséget, természetességet, mely mellett a czifrálkodás, eröltetettség annál nagyobb mértékben volt látható. Igy az ellentétek szembeállitása által, mit a gazdag múlt és koldus jelen nyújtottak, mint a római Cato jelenik meg előttünk.

Ám a múlt szép emlékei mellett a jelen képeit nemcsak elénk állitotta szerző, hanem nevetségesekké is tette. Tette pedig azzal a humorával, melylyel a náj módi szavait régiesen magyarázta. Az előforduló szavak nem nagy számmal vannak ugyan, de azon körülmény, hogy a közélet minden részében előfordulnak, megengedi azon gyanút, mely szerint sokkal nagyobb számban voltak ismeretesek.

Ezen szók és egyszersmind Apor magyarázata a következő:

Allapatréta (olla potrida=rák) = „Azt gondolta volna más, hogy *Alparétot* emlegeted.[1])

Baróka (paróka, álhaj) = „Más azt gondolta volna, hogy azt mondod, hogy *bak róka* megyen“.[2])

Baxaméta (hangszer) = „Ha mondották volna az Baxaméta nótát, talán azt tudta volna, hogy *Baxafalvára* kell menni.[3])

[1]) Apor munkái 361. l.

[2]) U. o. 331. l.

[3]) U o. 350.

Credenczia (pohárszék) = „Más talán azt gondolta volna, hogy *hiteles levélt* kérsz credentia nélkül“.[1])

Csukolata (csokoládé) = „Talám azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kucsulatafalva Fogarasföldin, hogy az *kucsulási* patakból kinálod“.[2])

Fájf tubák (pipadohány) = „Más azt gondolta volna, *fáj* valamid a *tubák miatt.*“ [3])

Glasz wein (pohár bor) = „Soha bizony nem tudta volna az, kitől kéri, *gaz vajat* kér-e vagy mit?“[4])

Hunczfut = „Bezzeg az *husz fontot* értették volna régen.“[5])

Karafina (edényféle) = „Más megharagudott volna, mert azt gondolta volna, hogy kurafiázod.“[6])

Kávé („kell-e kávé“) = „Talán azt értette volna, *állj el* mellőle.“[7])

Krepin (szövetféle) = „Hallgatta volna, hol *zörgetnek.*“[8])

Minevét (tánczнem) = „Talán más azt tudta volna, hogy azt kérded, ma *mit ett.*“[9])

Paszománt = „Azt gondolta volna, hogy *Pázmánt* emlegeted vagy *Pázmántot* sz. István hadi vezérit.“[10])

Piliárd (biliárd) = „Más azt tudta volna, hogy azt mondod, hogy a *pili* árt.“[11])

Rosólis = „Talám azt gondolta volna, hogy napfeljötte előtt *harmatot* (t. i. ros solis) szedtél s avval kinálod avagy *rozsból is sült* kenyérrel kinálod.“[12])

Séza (a kocsinak egy faja) = „Azt gondolták volna, hogy oláhul szólasz s ez, azaz *ülj le.*“[13])

Silgrod (teknősbéka) = „Ha akkor teknősbékát ettél volna, más egy pohár bort sem ivott volna veled; ha az mostani világ szerint mondottad volna: silgrod, elcsudálkozott volna, micsoda *szij-drótot* emlegetsz.“[14])

[1]) Apor munkái 325. l. — [2]) U. o. 321. l. — [3]) U. o. 355. l. — [4]) U. o. 325. — [5]) U. o. 415. l. — [6]) U. o. 325. l. — [7]) U. o. 321. l.

[8]) U. o. 353. l. — [9]) U. o. 333. l. — [10]) U. o. 351. l. — [11]) U. o. 430. l. — [12]) U. o. 321. l. — [13]) U. o. 361. l.

[14]) U. o. 391. t.

Suppon (levesféle). = „Talán azt gondolta volna, hogy *zsúpon* akarsz feküdni.“ [1])

Thé („Kell-e thé,“ herbathea) = „Talán azt tudta volna, hogy *tezed.*“[2])

Tekel glaz (födeles pohár) = „Talán azt értette volna, hogy *kötél gaz* kell.“[3])

Tubák pixl (dohánytartó) = „Az ki deákul értett volna, azt gondolta volna s magyarázta volna, hogy *tubák szurkot* vagy *szurkos tubákot* kérsz.“[4])

Ezen elismerést érdemlő ragaszkodása miatt Apor „az úttörő, a magyar sociologia kezdeményezője, mondhatni alapitója.“[5]) Ő a ki két kor küszöbén élt s merengő szemeivel csak a letünt múlt dicsőségén és fényén csüngött, nemcsak egyes tényekben mútatta be a régi és új kor közötti ellentétet, hanem elénk állította a régi társadalmi életet is, melyben több egyszerüség, de egyszersmind több barátság, őszinteség uralkodott. Apor épen azon jeleneteket válogatta ki, melyekben e tulajdonságok legmegkapóbban nyilvánultak. Midőn ezt tette, akkor szerzett újabb érdemet. A régi erkölcsök, szokások törhetlen bajnoka, a náj módi heves ostorozója feljegyezte számunkra őseink viselkedését azon időből, midőn még a német nem tett kezet Erdélyre. Talán sejtette, hogy jöhet idő, melyben az utódoknak felnyilnak a szemeik. A sejtelem valósúlt.

Apor, midőn 1743-ban nehány munkáját a guberniumnak beküldötte, azt kivánta, „hogy ezután mások dúsabb és hasznosabb munkákkal kedveskedhessenek.“[6]) Ez azonban nem történt meg. A Károly király alatt bekövetkezett tespedés még nagyobb arányokat öltött Mária Terezia alatt. „A kegyes királynő“ — mint az egykoruak nevezik — sima politikájával vitte keresztül mindazt, a mi elődeinek nem sikerült. A nemzetet szép szóval, hízelgő kitüntetésekkel

[1]) Apor munkái. 330 l.
[2]) U. o. 321. l.
[3]) U. o. 325. l.
[4]) U. o. 354. l.
[5]) Élet és Irodalom 1884. évf. 228. l.
[6]) Élet és Irodalom 1884. évf. 226., 227. ll.

vitte lassanként a teljes elnémetesedés felé. II. József erőszakos és alkotmányellenes rendeleteire volt szükség, hogy nemzetnek szemei kinyíljanak s elővegye a rég eldobott nemzeti ruhát és szokásokat.

A közélet nemzeti erejének pangását megérezte az irodalom is, melynek — csak a történetirókat véve fel — egykor három oly kiváló képviselője volt, mint Apor, Bethlen és Cserei. A nemzeti nyelv általános használata megszünt, a mindenütt uralkodó idegen szokások és nyelv a tespedés munkáját kiváltképen vitték előbbre. A nemzeti élet elernyedt, a hazafiak hallgattak, némaság volt mindenfelé. Ez természetesen csakis a nemzeti élet és nyelv romlására történhetett- „A pontról — mondja egyik kiváló történetirónk — midőn már hatalmas lendületet vett, midőn nyelve fejlődött, irálya tisztult s a becses és sok részben kitünő munkáknak egész sorozatát tudjuk felmutatni, oda esett vissza, hogy tizedeken át egy-két magyar könyvet alig látunk megjelenni“.[1])

Ilyen vonásokkal jelenik meg Apor; hibájául említhetnők a rendszertelenséget, mely ugyan nem nagy mértékben meglátszik imitt-amott. Nem csoportosítja kellőképen mindazt, mi együvé tartoztk, de mindamellett nem lesz zavart s az összefüggés is nem sokat szenved. Leginkább meglátszik ez a Lusus mundiban, hol Apor családja történetével foglalkozik. Ő, a ki levelezésben állott Timon jezsuitával[2]) s korának tudományos mozgalmaiban részt vett,[3]) meleg szeretettel csüngött családja régi dicsőségén, s a rendszer

[1]) Szilágyi Sándor, Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára. Budapesti Szemle V. k. 1859. évf. 57. l.

[2]) Levelezéseit Timon adta ki az „Antiqua et nova Hungaria“ cz. művében.

[3]) Csik-Somlyón 1715. julius 2-án az ő védnöksége alatt tartanak bölcseleti vitatkozást Szinder Bonaventura, Csató Elek és Ács János szentferenczrendi atyák. E vitatételek (összesen 51) egy, szt. Józsefet ábrázoló képen láthatók a csiklázárfalvi r. kath. templomban.

hiányát imitt-amott még egy kis családi elfogultsággal is tetézi, mely azonban szintén megbocsátható.

Nem végezhetnők jobbal ezen értekezésünket, mint azon nehány szóval, melyet a Lusus mundi 112. lapján családjához intéz: „Nec mihi quidem sol plane Aporianus in nubem abiit; luxisset fors clarius, ni peccatum primi hominis in aliquorum cordibus regnasset. Age, ergo, posteritas, orto iam tantisper sole rursum Aporiano, ne patiaris eundem iterum ecclipsim pati.“

E szavakat megérté családja, de meg nemzete is. Amaz kiváló hazafiakat ad a honnak, emez kegyelettel ragaszkodik e múlt emlékeihez s a jó öreg nyugodtan alhatik sírjában. Jós szavai — fájdalom — beteljesedtek ugyan, de a nemzet hasznára, tanúlságára, melyet keserü tapasztalatok árán lehetett megszerezni. S a késő unokák igazat adunk Apornak, kinek porai fölött örökké virraszt a nemzeti Genius.

TARTALOM.

Lényegesebb sajtóhibák.

5. lap	alolról	2.	sorban	Censornius helyett Censorinus.
24. „	felülről	6.	„	Hallérféle helyett Hallerféle.
58. „	alolról	1.	„	ménkái helyett munkái.
59. „	alolról	2.	„	mutatiorum helyett mutationum.
73. „	felülről	12.	„	elveszitgetet helyett elveszitgette.
96. „	felülről	4.	„	kétféle helyett kétfelé.

